

Olga Sitarz

Prawna ochrona osób starszych przed przemocą w rodzinie i instytucjach opieki

Raport pełny

Olga Sitarz – dr hab., profesor Uniwersytetu Śląskiego, specjalistka z zakresu prawa karnego materialnego, była sędzia w sprawach karnych, mediatorka w sprawach karnych, autorka kilkudziesięciu publikacji naukowych i dydaktycznych z zakresu prawa karnego i prawa wykroczeń, kryminologii, praw człowieka i sprawiedliwości naprawczej.

Prawna ochrona osób starszych przed przemocą w rodzinie i instytucjach opieki.

Raport pełny

Spis treści:

1. Wstęp – założenia raportu
2. Pojęcie starości
3. Pojęcie przemocy
4. Kategorie przemocy
5. Przemoc a ageizm
6. Kryminologiczny obraz – kilka danych
7. Problem ciemnej liczby i jej przyczyny
8. Katalog naruszeń praw osób starszych
9. Czynniki ryzyka (przegląd literatury)
10. Przyczyny pozostawania w przemocy
11. Sposoby przeciwdziałania (przegląd literatury)
12. Standardy międzynarodowe
13. Wstępny przegląd regulacji w wybranych krajach
14. Rządowa informacja o sytuacji osób starszych
15. Obszary prawne odnoszące się do naruszeń praw osób starszych – ich relacje, podstawowe funkcje i sposób działania
16. Analiza cywilnoprawna
17. Analiza administracyjna – ustawa o przeciwdziałaniu przemocy + propozycja nowelizacji, ustawa
18. Analiza prawnokarna
19. Ocena spójności systemu
20. Proponowane zmiany

1. Wstęp

Naukowcy nie mają wątpliwości – dwiema formami instytucji, w których najczęściej dochodzi do przemocy, są rodzina (środowisko rodzinne) oraz instytucje opieki¹. Tym obszarom zostanie też poświęcona niniejsza analiza. Jej celem jest:

1. przedstawienie różnorodnych rozwiązań prawnych, które mogą być zastosowane w przypadku stwierdzenia przemocy wobec osoby starszej oraz
2. ocena spójności i kompletności systemu wraz z propozycją zmian legislacyjnych.

Wyniki badań w tym zakresie poprzedzone zostaną uwagami o charakterze porządkującym, przygotowanymi w oparciu o literaturę przedmiotu, spotkania z ekspertami² oraz własnymi badaniami.

¹ B. Tobiasz-Adamczyk, Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych na przemoc [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 40.

² W trakcie projektu przeprowadzono trzy spotkania eksperckie, w których uczestniczyli praktycy zajmujący się osobami starszymi.

Przy pisaniu raportu wykorzystano: D. Bek, A. Jaworska-Wieloch, O. Sitarz, Prawo karne wobec naruszeń praw i wolności osób starszych, Warszawa 2021.

2. Pojęcie starości

Przemoc wobec osób starszych często nabiera cech szczególnych, co wynika z wieku i kondycji takich osób. Niezmiernie istotne jest więc sprecyzowanie granic wiekowych badanej grupy społecznej.

Za początek okresu starzenia się przyjmuje się różne ramy czasowe. Niektórzy autorzy, jako wiek graniczny wskazują 70 rok życia, inni wskazują 55 rok życia. Z kolei Światowa Organizacja Zdrowia za początek okresu późnej dorosłości (starości) uznaje 60 rok życia i dzieli go na trzy etapy: okres wczesnej starości/starzenia się tj. 60-74 rok życia (tzw. młodzi starzy, ang. *young-old*), późnej starości/wiek starczy tj. 76-90 rok życia (tzw. starzy starzy, ang. *old-old*) oraz długowieczności tj. powyżej 90 roku życia (tzw. długowieczni, ang. *longlife*). W większości publikacji badania i dane statystyczne, dotyczące starości odnoszą się do osób, które ukończyły 60 lub 65 rok życia (por. WHO i ONZ). Na określenie tego okresu rozwojowego używa się pojęć „trzeci wiek” i „czwarty wiek”. Określenie „trzeci wiek” odnosi się do osób prezentujących aktywny styl życia, podczas gdy określenie „czwarty wiek” do osób będących już w dużej mierze zależnymi od innych³.

3. Pojęcie przemocy

Pojęcie przemocy nie jest jednoznaczne, a różnice w jej definiowaniu mają czasami znaczenie pierwszorzędne. Różnice te sprawiają, że duża część zachowań wedle jednego ujęcia jest przemocą, według innego – nie. Drugim problemem definiowania pojęcia przemocy jest szeroki (i stale poszerzający się) zakres przedmiotowy pojęcia przemocy. Problem trzeci to nazwy występujące obok pojęcia przemocy, a związane z nimi treściowo lub synonimiczne. W tym obszarze zagadnień najwięcej problemów sprawia pojęcie „agresja” i jej relacja do pojęcia „przemoc”.

Wielość definicji i brak jednoznacznych granic przedmiotowych pociąga za sobą co najmniej dwie negatywne konsekwencje. Po pierwsze, wszelkie statystyczne lub nawet jakościowe opisy są niekompletne, a ponadto różnią się między sobą, a ich kształt – co naturalne – zależy od przyjętej definicji. Ponadto, co jeszcze ważniejsze, **im węższa definicja przemocy, tym większe niebezpieczeństwo, że osoby doznające krzywdy pozbawione są opieki i wsparcia, jeśli ta łączona jest wyłącznie z przyjętym, ustalonym, określonym pojęciem przemocy.**

Ponieważ problemem przemocy zajmują się specjaliści z wielu obszarów, dlatego w tym miejscu wskazać można kilka definicji, ilustrujących wspomnianą różnorodność.

Jak określa WHO, przemoc oznacza **celowe użycie siły fizycznej lub władzy**, skierowane przeciwko sobie, innej osobie, grupie lub społeczności, prowadzące lub łączące się z wysokim prawdopodobieństwem spowodowania obrażeń cielesnych, śmierci, szkód psychologicznych, wad rozwoju lub braku elementów niezbędnych do normalnego życia i zdrowia⁴.

³ J. Mordawska, Zjawisko przemocy wobec osób starszych – skala problemu, czynniki ryzyka, metody przeciwdziałania, [w:] A. Lewicka-Zelent, K. Maciąg (red.), Osoba doświadczająca przemocy w świecie milczenia czy wsparcia? : refleksje interpersonalne, Lublin 2017, s. 126.

⁴ World Health Organization, Global status report on violence prevention, 2014, s. 2

D. Rynkowska przywołuje inne definicje, pisząc: „Według Leksykonu gerontologii przemoc wobec osób starszych (lekceważenie bądź złe traktowanie osób starszych lub znęcanie się nad nimi) można zdefiniować jako <<psychiczne i/lub fizyczne znęcanie się, zaniedbywanie bądź wykorzystanie osób starszych przez członków ich rodzin lub przez inne osoby odpowiedzialne za opiekę nad nimi>>. Natomiast definicja podana za *The Toronto Declaration on the Prevention of Elder Abuse* określa przemoc wobec osób starszych jako <<pojedyncze lub powtarzające się działanie, lub brak odpowiedniego działania występujące w jakiejkolwiek relacji, w której oczekuje się zaufania, a która powoduje krzywdę bądź cierpienie osoby starszej. Może przybierać ona różne formy: przemocy psychicznej, seksualnej, finansowej, a także formę intencjonalnego lub nieintencjonalnego zaniedbania>>”⁵.

W kodeksie karnym⁶ (który jest ważnym narzędziem reagowania na przemoc) nie ma definicji przemocy. Kilkukrotnie pojawia się sformułowanie „kto, używając przemocy...”. Ponadto czasem w kodeksie tym stosowane są pojęcia uznawane za synonimy pojęcia przemocy – czynna napaść, znęcanie się, itp. Co istotne, przy najpoważniejszych przestępstwach (np. zabójstwo, ciężki uszczerbek na zdrowiu) pojęcie przemocy (ani jej synonim) w ogóle się nie pojawia. Ponadto sporadycznie używane jest pojęcie „przestępstwo z użyciem przemocy”, które to pojęcie jest istotne dla zastosowania określonych instytucji prawnokarnych, jednak samo nie stanowi odrębnego typu czynu zabronionego (z ustawowo przewidzianą karą). Odrębnym pojęciem w ustawie karnej jest sformułowanie „ze szczególnym okrucieństwem”, które to pojęcie służy najczęściej do konstruowania typów kwalifikowanych – przewidujących surowszych odpowiedzialność za takie zachowanie sprawcy (por. np. znęcanie się ze szczególnym okrucieństwem – art. 207 § 2 k.k.).

W ustawie o przeciwdziałaniu przemocy (art. 2 pkt 2)⁷ zamieszczono definicję legalną przemocy, określając ją jako:

<<jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w pkt 1, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą>>

Warto podkreślić, że ostatnio w piśmiennictwie pisze się o prowadzonych badaniach w oparciu o pojęcie, mające dużo szerszy zakres znaczeniowy – **nadużycie**⁸.

W literaturze wskazuje się powszechnie 4 cechy przemocy; warto jednak zauważyć, że szczegółowy opis tych cech wprowadza wiele zamieszania pojęciowego:

- intencjonalność – „sprawcy przemocy zwykle zachowują się wobec swoich ofiar w sposób nieprzypadkowy i zamierzony. I chociaż – jak często podkreślają – ich celem nie jest wyrządzenie krzywdy najbliższym, to dążą do bezwzględnego

⁵ D. Rynkowska, *Przemoc wobec osób starszych – sposoby przeciwdziałania*, Polityka i Społeczeństwo 1(17)/2019, s. 74.

⁶ Ustawa z 6 czerwca 1997 r., tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 1138, 1726, 1855.

⁷ Ustawa z 29 lipca 2009 r., tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 1249

⁸ K. Baumann, *Osoby w okresie późnej dorosłości jako ofiary nadużyć*, *Gerontologia Polska*, tom 14, nr 3, 119-124

podporządkowania ich sobie. Zamiarem osób stosujących przemoc jest sprawowanie pełnej kontroli nad tym, co robią bliscy i wyznaczenie granic, w jakich mogą oni funkcjonować w rodzinie poprzez określenie, co mogą robić, a czego im nie wolno”;

- asymetria sił – w przypadku przemocy w rodzinie chodzi również o przewagę emocjonalną, intelektualną, ekonomiczną lub społeczną;
- naruszenie praw i dóbr osobistych – sprawca przemocy odbiera swoim ofiarom przysługujące im prawa i dobra;
- szkody i cierpienie ofiar – szkody fizyczne, psychiczne i materialne⁹.

Z niniejszego zestawienia elementów definicyjnych wypływa kilka ważkich **wniosków odnoszących się do sposobu definiowania (określenia) przemocy**:

- a) intencjonalność występuje „zwykle”, co oznaczać może, że z założenia brak intencji po stronie „sprawcy” nie wyklucza zjawiska przemocy;
- b) zamiar nie musi odnosić się do wyrządzenia krzywdy w ujęciu tradycyjnym, ale do sprawowania kontroli nad seniorem, a konieczność kontroli może być różnie motywowana; innymi słowy sama krzywda nie musi być objęta intencją sprawcy, aby mówić o przemocy; to oznacza, jednak, że obok pojęcia przemocy muszą pojawić się inne pojęcia opisujące zjawiska naganne, w których brak intencjonalności – **zaniedbanie, lekkomyślność**;
- c) element asymetrii sił w definicji powoduje, że obok pojęcia przemocy muszą pojawić się inne pojęcia opisujące zjawiska naganne, w których brak asymetrii sił – **agresja, konflikt** (te pojęcia mają charakter szerszy – nie wymagają, aby strona np. stosująca agresję była w związku stroną silniejszą).

Przedmiotem dalszych rozważań będą zatem zachowania stanowiące przemoc i agresję, zaniedbanie lub lekkomyślne zachowanie wobec osób starszych, a także sytuacje konfliktowe, w których senior bierze udział.

4. Kategorie/formy przemocy

Również i w tym zakresie wypowiedzi w piśmiennictwie są mało precyzyjne: działanie jest często utożsamiane z umyślnością, zaniechanie – z nieumyślnością lub nawet niemożliwością realizacji obowiązków. Z perspektywy prawa (a zwłaszcza prawa karnego) to ogromny bałagan pojęciowy (co oczywiście nie sprzyja dobremu działaniu prawa).

W literaturze wskazuje się następujące formy przemocy:

Przemoc fizyczna – naruszanie nietykalności fizycznej. Jest to forma najbardziej widoczna, pozostawiająca ślady w postaci zadrapań, sińców, złamań itp. Najczęściej stosowane zachowania obejmują bicie dłońmi lub przedmiotami, szarpanie, kopanie, duszenie, ciągnięcie za włosy, a także formy bardziej drastyczne, np. przypalanie, polewanie wrzątkiem. Warto pamiętać, że niektórzy sprawcy w krzywdzeniu fizycznym dochodzą do „perfekcji” – stosują takie sposoby fizycznej agresji, które nie pozostawiają śladów.

⁹ D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 9-10.

Przemoc psychiczna – naruszanie godności osobistej. Przejawia się w postaci gróźb, wyzwisk, ośmieszania, upokarzania (często w obecności innych osób), szantażowania, zawstydzania, ograniczania różnych form wolności, izolowania od bliskich itp.

Przemoc seksualna – naruszanie intymności. Przemoc seksualna definiowana jest jako zmuszanie do określonych zachowań i kontaktów seksualnych, w tym m.in. gwałty, zmuszanie do oglądania filmów i zdjęć pornograficznych itp. Jest to najbardziej wstydliva dla ofiar forma przemocy, do której trudno się przyznać i o której trudno rozmawiać zarówno pokrzywdzonym, jak i przedstawicielom służb, które w takich przypadkach podejmują interwencje i udzielają pomocy.

Zaniedbanie – naruszanie obowiązku opieki ze strony osób bliskich. Zaliczyć do tej formy można: niezaspokajanie podstawowych potrzeb fizycznych i emocjonalnych członków rodziny, narażanie ich na głód, niedożywienie, brak opieki, obojętność, pozostawianie w niewłaściwych warunkach lokalowych i bytowych, chłód emocjonalny itp. Do niedawna istniało przekonanie, że dotyczy głównie dzieci, ale coraz częściej ujawniane są przypadki dotyczące osób starych, chorych, niepełnosprawnych; zaniedbanie – polega na zaprzestaniu lub odmowie udzielania osobie starszej wsparcia i opieki w zaspokajaniu potrzeb psychologiczno-emocjonalnych, biologicznych i społecznych, może przybierać postać aktywną (celowe działanie) lub pasywną (wynika np. z niepełnosprawności, choroby, braku umiejętności opieki nad osobą z najbliższego otoczenia)¹⁰.

Przemoc materialna/ekonomiczna – naruszanie własności. Odmawianie lub ograniczanie dostępu do wspólnych finansów, odbieranie zarobionych pieniędzy, ograniczanie i uniemożliwianie podjęcia pracy lub jej wykonywania, okradanie, niszczenie wartościowych przedmiotów itp.

Co istotne, eksperci twierdzą, że zdarza się, iż po interwencji przemoc fizyczna przybiera postać przemocy psychicznej¹¹.

M. Halicka wyróżnia jeszcze przemoc symboliczną, którą określa jako wymuszanie na ludziach starych zachowania, które jest wygodne dla grup dominujących. Jej przejawami jest dyskredytacja własnego dorobku kulturowego, wymuszanie noszenia odpowiedniego stroju i posługiwania się odpowiednim językiem, a konsekwencjami – naruszanie praw, osamotnienie, izolowanie się¹².

Jak wskazuje D. Rynkowska, oddzielną kategorią przemocy jest instytucjonalna przemoc ekonomiczna przejawiająca się w nieuczciwych praktykach handlowych wobec osób starszych, związana zwłaszcza z usługami finansowymi. W przypadku tych osób mechanizm przemocy ekonomicznej bardzo często opiera się na wykorzystywaniu faktu, że osoby starsze niejednokrotnie mają mniejsze kompetencje w zakresie

¹⁰ A. Weissbrot-Koziarska, Nie bij, nie krzycz... O przemocy wobec osób starszych – przegląd badań, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, Vol. XXXIII, 1, 2020, s. 139.

¹¹ Opinie i postawy profesjonalistów dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie w m.st. Warszawie, Warszawa 2019, https://um.warszawa.pl/documents/39703/7003459/opinie_i_postawy_profesjonalistow_wobec_przemocy_w_rodzinie_0.pdf/ba950728-6a91-629f-dc49-c15a9b7dc64e?t=1619795904137

¹² M. Halicka, Ludzie starzy jako ofiary przemocy [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom, Łódź 2014, s. 86.

wykorzystywania nowoczesnych technologii, rozpoznawania mechanizmów marketingowych, bycia świadomym konsumentem na rynku finansowym¹³.

Autorka wyróżnia także jeszcze jedną postać przemocy – naruszanie praw, godności starego człowieka, obejmujące między innymi wymuszenie na nim przeniesienia się do domu pomocy społecznej wbrew jego woli¹⁴.

Warto zaznaczyć, że czasem w piśmiennictwie pojawia się też pojęcie „przemoc w więzach” lub „przemoc więzów”. Miałyby ona polegać na działaniu instrumentalnym, a jego celem miałyby być przejęcie kontroli nad inną osobą, pozbawienie jej suwerenności w myślach i/lub czynach dla zaspakajania potrzeb i oczekiwań sprawcy przemocy¹⁵.

National Center for Elder Abuse (NCEA) wyróżnia przemoc fizyczną, emocjonalną, seksualną, wykorzystywanie, zaniedbywanie i porzucenie. NCEA wskazuje, że bardzo częstym rodzajem przemocy stosowanej wobec osób powyżej 60 roku życia jest zaniedbanie (ang. *neglect*) i porzucenie (ang. *abandonment*). Zaniedbywanie oznacza odmowę lub niepowodzenie w wypełnianiu obowiązku lub powinności wobec osoby starszej, takich jak dostarczenie odpowiednich środków do życia – ubranie, jedzenie, leki, higieny osobistej i bezpieczeństwa. Porzucenie oznacza opuszczenie osoby starszej przez opiekuna, polegające na pozostawieniu osoby starszej w szpitalu, instytucji społecznej lub domu¹⁶.

Z perspektywy prawnej reakcji na przemoc wobec starszych szczególne znaczenie należy przywiązać do podziału opisanego przez B. Tobiasz-Adamczyk, która wyróżniła dalszy podział zaniedbania – zaniedbywanie aktywne i zaniedbywanie pasywne¹⁷. Zaniedbywanie aktywne polega na intencjonalnym niezaspokojeniu opieki i potrzeb osoby starszej. Zaniedbywanie pasywne oznacza sytuacje, w której opiekun z różnych względów nie potrafi lub nie jest w stanie zaspokoić potrzeb osoby starszej. Względami te to np. niepełnosprawność, choroba, brak umiejętności opieki, brak koniecznych źródeł materialnych. W odróżnieniu od klasycznej definicji przemocy, wyróżniony podział implikuje fakt, że akt przemocy wobec osoby starszej to nie tylko zachowanie o charakterze intencjonalnym, gdzie celem sprawcy jest wyrządzenie krzywdy ofierze. W związku z powyższym, osoba będąca w roli opiekuna lub obserwator mogą nie być świadomi, że dane zachowanie stanowi formę przemocy¹⁸.

Inny podział przemocy (już silnie związanej z przemocą domową) wyróżnia przemoc gorącą i przemoc chłodną.

Przemoc gorąca jest głośna, pełna krzyków, agresji fizycznej i słownej. Związana jest z pękaniem wewnętrznych zahamowań emocjonalnych sprawcy i uruchamianiem

¹³ D. Rynkowska, Przemoc wobec osób starszych – sposoby przeciwdziałania, „Polityka i Społeczeństwo” 1(17)/2019, s. 75.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ A. Lipowska-Teutsch, Przemoc wobec kobiet [w:] D. Kubacka-Jasiecka, A. Lipowska-Teutsch (red.), Wobec przemocy, Kraków 1997, s. 20.

¹⁶ National Center for Elder Abuse, Major Types of Elder Abuse, <https://ncea.acl.gov>

¹⁷ B. Tobiasz-Adamczyk, Definicje przemocy [w:] Tobiasz-Adamczyk B. (red.), Przemoc wobec osób starszych, Kraków 2009, s. 26.

¹⁸ J. Mordawska, Zjawisko przemocy wobec osób starszych – skala problemu, czynniki ryzyka, metody przeciwdziałania [w:] A. Lewicka-Zelent, K. Maciąg (red.), Osoba doświadczająca przemocy w świecie milczenia czy wsparcia? : refleksje interpersonalne, Lublin 2017, s. 129.

agresji. Przyczyną wybuchu mogą być czynniki zupełnie nie związane z sytuacją domową. Po przyjsciu do domu, osoba stosująca przemoc odreagowuje złość na starych i chorych rodzicach, niepełnosprawnej żonie lub dziecku. Wystarczy drobny, aby doszło do wybuchu, aby sprawca przemocy wpadł w furię, w poczuciu złości i wściekłości pragnął skrzywdzić swoje ofiary i wywołać u nich cierpienie. Doraźnie sprawca przemocy jest w stanie przeżywać poczucie winy i podejmować próby naprawienia szkód, jednak generalnie czuje się bezkarny.

Przemoc chłodna przypomina realizację scenariusza, który szczegółowo zaplanował i przygotował sprawca przemocy. Nie ma tu gwałtownych emocji – są one silnie skrywane i tłumione. Krzywdzenie bliskich jest dla sprawcy przemocy narzędziem do osiągnięcia pozornie wzniosłych – uzasadniających ból i cierpienie – celów (np. wychowania dzieci, nauczania niepełnosprawnego dziecka właściwych nawyków lub zachowań, wskazania osobie starszej lub chorej „jej miejsca w rodzinie” itp.). Sprawca zwykle uważa, iż działa w dobrej wierze. Przemoc traktowana jest przez niego jako najwłaściwsza (konsekwentna) metoda wychowawcza lub surowa, ale sprawiedliwa forma karania. Nie ma świadomości, że jego zachowanie wyrządza komuś krzywdę¹⁹.

Podkreślić należy, że w literaturze kryminologicznej i psychologicznej występują inne **ważne pojęcia** odnoszące się do wadliwych relacji międzyludzkich – **konflikt, agresja, użycie siły oraz mobbing, stalking i bullying, znęcanie się, nękanie**. Ich definicje również są nieostre, ale co ważniejsze trudno czasem jest ustalić relację zakresową między wspomnianymi pojęciami a pojęciem przemocy.

5. Przemoc a ageizm

Ostatnio ważnym pojęciem w badaniach gerontologicznych jest **ageizm**, definiowany jako postawa przyzwolenia społecznego na złe traktowanie, dyskryminację osób starszych.

Przejawy ageizmu mogą przybierać różne, następujące formy (wg P. Szukalskiego, 2009):

- Lekceważenie – uznawanie, iż opinie, wyznawane wartości i potrzeby osób starszych są mniej ważne i mniej cenne. Przejawem lekceważenia jest sepizacja (somebody else problem) pojawiających się problemów artykułowanych przez seniorów.
- Paternalizm/nadopiekuńczość – skłonność do wyręczania seniora w wykonywaniu niektórych czynności dnia codziennego, nawet w sytuacji, gdy jest on w stanie samodzielnie dać sobie w tym przypadku radę i nie widzi potrzeby odwoływania się do pomocy innych.
- Protekcyjność – skłonność do traktowania człowieka w podeszłym wieku jako osoby niezdolnej do funkcjonowania bez wsparcia danej jednostki bądź instytucji, wsparcia udzielanego w sposób szczególny z uwagi na wiek, wskutek przekonania o własnej zdolności do właściwego (tj. dostosowanego do ograniczonych dyspozycji seniora o charakterze mentalnym) udzielania pomocy.
- Zaniedbanie – pomijanie (świadome lub nieświadome) istotnych potrzeb psychosomatycznych, społecznych i materialnych osób starszych. Specyficznym

¹⁹ D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 14-15.

przypadkiem zaniedbania jest niedostarczanie informacji seniorom o przysługujących im prawach socjalnych i zdrowotnych, prowadzące często do nieuświadamiania sobie przez nich istniejących potrzeb i sposobów ich zaspokojenia.

- Izolacja społeczna – oddzielenie ludzi w podeszłym wieku od reszty społeczeństwa/społeczności lokalnej/członków rodziny/znajomych poprzez skupienie ich na wyodrębnionym terytorium. Z reguły takie oddzielenie wyjaśniane jest chęcią „stworzenia mikroświata dostosowanego do specyficznych potrzeb najstarszych”.
- Nadużycia finansowe – związane są z niesprawiedliwym, nieuzasadnionym lub sprzecznym z literą prawa użyciem zasobów materialnych, tytułów własności i uprawnień będących w posiadaniu seniora. Do tej grupy nadużyć należą wszelkiego rodzaju oszustwa związane ze świadomym wykorzystywaniem niewiedzy i bezradności ludzi w podeszłym wieku jako konsumentów. Z nadużyciami finansowymi często powiązane są nadużycia prawne, gdy – korzystając z niewiedzy, osłabionego krytycyzmu seniorów lub ich faktycznej niepoczytalności – podejmowane są kroki mające na celu ograniczenie samodzielności prawnej ludzi starszych lub też przejęcie tytułów własności i uprawnień znajdujących się w ich posiadaniu (zachęcanie do spisywania testamentu, aktów darowizn czy umów „sprzedaży” lub wręcz ich podrabianie; zawieranie fikcyjnych małżeństw).
- Nadużycia cielesne – przejawy fizycznej agresji w stosunku do osób starszych, przybierające formy od względnie łagodnej (popychanie, szturchanie) do form brutalnych (ciężkie pobicie).
- Eksterminacja – świadome dążenie do skrócenia „bezwartościowego” lub przepełnionego cierpieniem życia seniora. Specyficzną formą tej postaci ageizmu jest eutanazja²⁰.

6. Kryminologiczny obraz zjawiska – kilka danych

Poniżej przedstawione zostaną dane dotyczące naruszeń praw osób starszych. W ich świetle nie ulega wątpliwości, że przemoc wobec starszych jest poważnym problemem społecznym.

- W oparciu o dane zgromadzone przez WHO (badania przeprowadzono w 28 państwach, w tym 12 krajach o niskich i średnich dochodach) ustalono, że „16 proc. ludzi po 60. roku życia doświadcza jakiejś formy przemocy. Występuje ona zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się, a osoby stosujące agresję pochodzą z różnych grup społecznych. Przemoc w rodzinie jest – niestety – zjawiskiem częstszym niż ta, na jaką jesteśmy narażeni na ulicy, w barze lub miejscu pracy”²¹;
- Jak wynika z badania zleconego przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, blisko połowa Polaków zna przypadki przemocy fizycznej, ekonomicznej

²⁰ B. Tobiasz-Adamczyk, Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych na przemoc [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 35-36.

²¹ <https://cam.waw.pl/pokolenia/artykul/przemoc-wobec-osob-starszych-pokolenia-7/>

i psychicznej w rodzinie wobec osób starszych; w 2009 roku Instytut Psychologii PAN przeprowadził badanie, które pokazuje, iż z przemocą seksualną wobec osób starszych zetknęło się blisko 23% respondentów²²;

- Z badań przeprowadzonych przez Instytut Psychologii PAN wynika, że kilkadziesiąt procent Polaków dostrzega przemoc wobec osób starszych poza własną rodziną; najczęściej wskazują izolowanie (46,7%), przemoc ekonomiczną (zabieranie pieniędzy) – 51,5% i przemoc psychiczną (48,5%). Do występowania przemocy we własnych rodzinach respondenci przyznają się znacznie rzadziej: osoby starsze są izolowane przez najbliższych (11,8%), zabierane są im pieniądze, rodzina wytyka się im niepełnosprawność (13,2%)²³;
- M. Halicka wraz z zespołem przeprowadziła w latach 2006–2009, w ramach projektu finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego badania empiryczne, dotyczące przemocy wobec osób starszych w zróżnicowanych środowiskowo, a także etnicznie i kulturowo obszarach wiejskich i miejskich w województwie podlaskim. Badane osoby starsze najczęściej wskazywały na kłótnie rodzinne, które miały miejsce w ich rodzinach (12,8%). Kolejne trudne sytuacje w życiu seniorów związane były z kierowaniem pod ich adresem wyzwisk i znieważaniem ich (9,5%). Zwraca także uwagę, iż popychanych i szturchanych było 3,1% seniorów, a bitych dalsze 3,1%. Niespełna 3% było wyganianych z mieszkania, a zastraszanych 2,4%. W przypadku 1,1% badanych osób starszych ograniczana była wolność²⁴;
- Badanie z 2012 r. przeprowadzono na grupie 50 osób starszych z Bydgoszczy przez Annę Grzanek-Tykwińską i współpracowników. Na jego podstawie stwierdzono, że 48% respondentów doświadczyło przemocy psychicznej, w tym głównie gróźb, obelg, a także krzyczenia i kierowania w ich stronę przekleństw; aż 10% badanych to ofiary przemocy fizycznej, której przejawy to szarpanie, popychanie²⁵;
- Do przemocy wobec osób starszych może dojść zarówno w środowisku domowym (rodzinie), jak i w środowisku społecznym. Na szczególną uwagę zasługuje także instytucjonalne środowisko życiowe osób starszych, którym jest/są placówka/placówki opiekuńcze (np. dom pomocy społecznej, zakład pielęgnacyjno-opiekuńczy, szpital), a w których istnieje zagrożenie przemocą ze strony personelu. Dowiedziono, że sprawcami przemocy wobec osób starszych mogą być zarówno członkowie rodziny, jak też inne osoby, np. opiekunowie. Okazuje się, że osoby starsze są grupą wysokiego ryzyka, jeśli chodzi o nadużycia w instytucjach takich jak: szpitale, domy opieki, placówki opieki długoterminowej. W badaniach przeprowadzonych w USA 36% personelu z domów opieki donosi, że miało do czynienia co najmniej z jednym przypadkiem nadużycia wobec seniora w ostatnim roku, 10% popełniło akt nadużycia wobec osoby starszej, a 40% mówiło, że psychicznie znęcali się nad osobami starszymi.

²² D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, *Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu*, Warszawa 2010, s. 4.

²³ Ibidem, s. 12.

²⁴ M. Halicka, *Ludzie starzy jako ofiary przemocy* [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), *Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom*, Łódź 2014, s. 86.

²⁵ A. Weissbrot-Koziarska, *Nie bij, nie krzycz... O przemocy wobec osób starszych – przegląd badań*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia*, Vol. XXXIII, 1, 2020, s. 144

W Polsce tego rodzaju opracowania są nadal nieliczne. Częściej dziennikarze demaskują i nagłaśniają w prasie i mediach takie sytuacje (np. DPS w Radości)²⁶;

- Wyniki badań E. Sygit i R. Ossowskiego potwierdzają, że zwykle sprawcą jest osoba bliska z rodziny (89,7% przypadków przemocy wobec seniorów), ale najczęściej jest to dorosłe dziecko (47,3%). Małżonek jest sprawcą w 19,3% przypadków, a w 8,8% sytuacji przemoc stosuje inny z członków rodziny²⁷;
- Eksperti zaobserwowali coraz częstsze stosowanie przemocy przez pełnoletniego syna wobec swojej matki – osoby w podeszłym wieku, pobierającej świadczenia emerytalne. Sprawca natomiast jest najczęściej osobą niepracującą, nadużywającą alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych. Badani przytaczają sytuacje przemocy wobec osób starszych, gdy są oni poddawani przemocy ekonomicznej czy zaniedbania często przez całą rodzinę zamieszkującą z seniorem, tj. dorosłe dziecko ze współmałżonkiem oraz ich dzieci²⁸;
- Coraz częściej problemem staje się przemoc partnerska między bardzo wiekowymi partnerami (80+), „wobec której nie wiadomo jak reagować”²⁹.

7. Problem ciemnej liczby i jej przyczyny

Wszelkie działania profilaktyczne lub minimalizujące szkody mają rację bytu, gdy problem został całościowo – co do zasady – rozpoznany. Oferowanie pomocy, rozwiązania prawne (obecne i proponowane) są nieefektywne, gdy senior nie zawiadamia o krzywdzeniu i gdy nie ma innego podmiotu zobowiązanego do takiej informacji. Ciemna liczba przemocy domowej i w instytucjach wobec starszych to liczba czynów, o których nie dowiedziały się stosowne służby.

Pierwszą zatem kwestią jest ustalenie przyczyn niezgłaszania przemocy (by następnie skonstruować rozwiązania tego problemu). Do przyczyn niezgłaszania przemocy w rodzinie zaliczyć należy:

- wyuczona bezradność, tolerancja przemocy,
- brak możliwości (np. senior nie wychodzi z domu/ośrodka, nie ma możliwości swobodnego telefonowania),
- brak świadomości seniora, że dochodzi do pokrzywdzenia (senior nie ma pełnej możliwości oceny tego, co się dzieje wokół niego lub nie wie, jakie ma prawa),
- niechęć zgłaszania przez seniora np. z powodu strachu, miłości, obawy przed samotnością, opuszczeniem, uzależnieniem ekonomicznym,
- niewiarę w skuteczność rozwiązań systemowych,
- wstyd seniora, że jest ofiarą przemocy ze strony bliskich,

²⁶ M. Halicka, Ludzie starzy jako ofiary przemocy [w:] P. Szukalski, B. Szatur-Jaworska (red.), Aktywne starzenie się – Przeciwdziałanie barierom, Łódź 2014, s. 86.

²⁷ E. Sygit, R. Ossowski, Przemoc wobec osób starszych ze względu na ich wiek, płeć i wykształcenie, Gerontologia Polska 2008, Nr 3, s. 163-168.

²⁸ Opinie i postawy profesjonalistów dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie w m.st. Warszawie, Warszawa 2019, https://um.warszawa.pl/documents/39703/7003459/opinie_i_postawy_profesjonalistow_wobec_przemocy_w_rodzinie_0.pdf/ba950728-6a91-629f-dc49-c15a9b7dc64e?t=1619795904137

²⁹ Opinie i postawy profesjonalistów dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie w m.st. Warszawie...

- niechęć zgłaszania przez osoby trzecie z powodu braku dostatecznych dowodów,
- niechęć zgłaszania przez osoby trzecie ze względu na postawę „niemieszania się” w sprawy rodzinne.

Istotne jest również, że – zdaniem ekspertów – zgłoszenie przemocy w rodzinie odbywa się najczęściej dopiero w sytuacjach zagrożenia życia lub zdrowia oraz utraty poczucia możliwości samodzielnego poradzenia sobie z tą sytuacją. Po pomoc instytucjonalną mieszkańcy sięgają najczęściej dopiero wówczas, gdy sytuacja osiągnie ekstremum, wyczerpują się zasoby własne, pojawia się poczucie bezradności³⁰.

8. Katalog naruszeń praw osób starszych

Na podstawie wypowiedzi uczestników paneli eksperckich, przeprowadzonych w ramach projektu oraz badań opisanych w literaturze przedmiotu, opracowano katalog naruszeń praw osób starszych, przyjmując, że chodzi o wszelkie naruszenia praw seniorów, a nie tylko te, które mieszczą się w ogólnie przyjmowanej definicji przemocy.

Dobro/wartość naruszane	Sposób naruszenia
Życie	zabójstwo, usiłowanie zabójstwa, narażenie na utratę życia, nakłanianie do samobójstwa, pobicie ze skutkiem śmiertelnym, skrajne zaniedbanie skutkujące śmiercią
Zdrowie	głodzenie, zła/monotonna dieta, niewłaściwa temperatura pomieszczenia, złe ubranie, brak higieny (w tym brudna pościel, brudne ubranie), niepodawanie lekarstw, brak dostępu do lekarza, stosowanie niesprawdzonych terapii; podawanie leków uspokajających lub usypiających bez zgody seniora; ; konieczność przechowywania jedzenia w niewłaściwych warunkach (pokój), brak reakcji na dolegliwości bólowe;
Integralność cielesna	bicie, kopanie, szarpanie, krępowania rąk w czasie karmienia seniora
Wolność lokomocyjna	zakaz wychodzenia z domu, z pokoju; wyrzucanie z domu, oddawanie do szpitala bezzasadnie, do domu opieki bez zgody seniora, nieodebranie ze szpitala
Wolność od przymusu	zmuszanie do określonych zachowań (np. opiekowanie się wnukami), groźby, szantaże, zmuszanie do popełnienia przestępstw (np. fałszowania dokumentu, fałszywych zeznań/oświadczeń, nawet rozprowadzania narkotyków) lub wykroczeń; dyktowanie trybu i stylu życia bezzasadnie
Dobrostan psychiczny	brak czułości, brak cierpliwości, brak czasu, brak uważności, protekcjonalizm, obwinianie, zniechęcanie do szukania pomocy, „rady na skróty”, wmawianie choroby psychicznej lub innych ograniczeń, krytyka („molestowanie moralne”); „odcinanie” od informacji (ważnych dla seniora), brak odwiedzin dzieci

³⁰ Opinie i postawy profesjonalistów dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie w m.st. Warszawie...

	w czasie świąt; uniemożliwianie kontaktu z innymi dorosłymi dziećmi seniora
Wolność seksualna	gwałt/wymuszanie współżycia, czynności <i>quasiseksualne</i> (dotykanie, podglądanie), zmuszanie do słuchania, oglądania materiałów pornograficznych lub erotycznych; wulgarne rozmowy; odmawianie prawa do seksualności; brak zgody na nowy związek seniora; zazdrość partnerska
Wolność wyznania i religii	zakaz/nakaz wyjścia do kościoła, zakaz/nakaz słuchania/oglądania nabożeństw, zakaz/nakaz przyjmowania kolędy, nieprzestrzeganie ważnych świąt kościelnych lub praktyk (np. zmuszanie do jedzenia mięsa w piątek); presja spowiedzi i przyjęcia księdza w czasie ciężkiej choroby; krytyka wiary/religii; wyprzedawania przedmiotów kultu (krzyżyk) agresywne zachowania wobec odwiedzających przedstawicieli religii (księdza, Świadców Jehowy), rozliczanie z przekazywanych pieniędzy; konflikty religijne między seniorami w DPS-ach, katolickie DPS-y narzucające praktyki religijne; nieoddanie seniora Muzułmanina do szpitala, ponieważ placówka ta nie przestrzega ramadanu
Wolność przekonań politycznych i społecznych	zakaz/nakaz oglądania, słuchania wystąpień politycznych, kupowania określonej prasy, zakaz/nakaz głosowania; konflikty „polityczne” seniorów w DPS-ach; brak organizacji punktu wyborczego; brak możliwości głosowania, gdy pacjent został przyjęty w trybie pilnym; pozostawienie seniora w szpitalu na czas wyborów „bo głupio głosuje”
Prawo własności i posiadania/użytkowania	kradzieże, wymuszanie pożyczek, poręczanie lub „branie” kredytów, wymuszanie dostępu do konta, konieczność ponoszenia opłat za drobne czynności, „kupowanie” odwiedzin, niszczenie rzeczy, brak dbałości o rzeczy seniora, zmuszenie do zezwolenia na zamieszkanie w domu/mieszkanie seniora, przepisywania majątku, zmuszenie do użyczenia własnych rzeczy – samochodu, komputera, wyrzucanie rzeczy pamiątkowych, sentymentalnych; uniemożliwianie korzystania z rzeczy (kuchenka gazowa bez palników, toaleta zapychana kocim żwirkiem), wykorzystywanie okresu wdowieństwa, wmawianie demencji, brak czujności/oszustwo notariusza i brak możliwości ingerencji lekarza; wykorzystanie niepoczytalności; opłaty za zrobienie drobnych zakupów przez personel DPS-ów
Warunki mieszkaniowe	naruszanie komfortu cieplnego, odpowiedniego oświetlenia, ciszy, zaniedbanie ładu i porządku, uniemożliwianie korzystania z pomieszczeń lub urządzeń, uniemożliwianie oglądania telewizji, słuchania radia
Poszanowanie czci	znieważanie, stosowanie wulgaryzmów w rozmowie, skracanie dystansu przez personel opiekuńczy (zwracanie się po imieniu lub <i>per</i> „babciu”, „dziadku”)
Prawo do prywatności	wchodzenie do pokoju seniora; umieszczenie seniora w pokoju przechodnim lub na rozkładanym łóżku w salonie; rodzina nie

	chce się wyprowadzić; bezzasadne przebywanie w pokoju/łazience w czasie toalety seniora; zabiegi pielęgnacyjne przy otwartych drzwiach; czytanie listów, maili, SMS-ów seniora; niezapowiedziane wizyty połączone z wejściem do mieszkania seniora (bliscy seniora posiadają klucze);
Autonomia	zmuszenie do napisania/zniszczenia testamentu; posiadanie zwierzęcia, roślin w pokoju/mieszkanu; zmuszenie do rozwodu rodziców przez skonfliktowane dzieci; brak możliwości oglądania/słuchania wybranych programów; nieszanowanie decyzji w kwestiach medycznych; faktyczne pozbawianie możliwości decydowania o czymkolwiek chociaż senior nie został ubezwłasnowolniony; nadużywanie ubezwłasnowolnienia; brak możliwości wyjechania z domu na wakacje z obawy o majątek zniszczony/ukradziony przez bliskich; wymuszony lub zabroniony pobyt w DPS-ie; egzekwowanie regulaminu i zasad funkcjonowania DPS-u, który ogranicza wolność seniorom (narzucanie współlokatorów, godzin i rodzaju zajęć, posiłków, rehabilitacji; kontrola wyjść); likwidacja w DPS-ach Rad Mieszkańców; brak rzeczywistej instytucji kontrolnej (i obiektywnego oglądu sytuacji seniorów); niedostępność najnowszych urządzeń – np. automatów sprzedażowych;
Inne	- całkowity brak zainteresowania seniorem mieszkającym osobno (co może przybierać postać wyżej wymienionych naruszeń); - porzucenie, podrzucenie, nieodebranie ze szpitala; - wykluczenie np. informatyczne; - przekroczenie prawa do godnego umierania (remont); - dyskryminacja (pośrednia i bezpośrednia, odmowa finansowania określonych zabiegów³¹).

Źródło: opracowanie własne

Wnioski – podstawowe problemy dotyczące form krzywdzenia seniorów:

- I. Zachowania naruszające dobro osób starszych nie zawsze są przemocą w rozumieniu różnych definicji.
- II. Problematyczne jest zagadnienie intencji sprawcy jako element przemocy – sami seniorzy nie zawsze naruszenia swojego dobrostanu odbierają jako przemoc znając dobre intencje opiekunów; w przypadku wyrządzenia szkody/krzywdy należy uwzględnić np. brak umiejętności, wiedzy oraz niechęć opiekuna lub seniora do określonych czynności (wstyd, obrzydzenie itp.). Intencja zdaniem niektórych nie musi dot. krzywdzenia, ale przejęcia kontroli. **Problem definicji przemocy i jej intencjonalnego elementu konieczne należy ostatecznie ustalić (przesądzić).**
- III. Zachowania „nieprzemocowe” mogą mieć postać zachowań obiektywnie lub pozornie pozytywnych lub neutralnych, ale są uciążliwych dla seniora (np. zakaz wyjścia).

³¹ Dyskryminacja ze względu na wiek jest więc brakiem równości godzącym w określoną grupę wiekową (zwykle ludzi starszych). O nierównym traktowaniu seniorów mówić można wówczas, gdy wiek nie stanowi zasadnej podstawy zróżnicowania ich sytuacji.

- IV. Odrębny problem stanowi zaniedbywanie szczególnych potrzeb seniora (np. właściwa dieta, potrzeba ruchu itp.).
- V. Brak sygnalizowania potrzeb przez samego pokrzywdzonego (np. dot. formy jedzenia – rozdrobnione) → to z pewnością oznacza brak intencjonalności → rola lekarza.
- VI. Problem alienacji seniora – odczytywane często przez seniora jako ogromna krzywda, bez jakichkolwiek elementów klasycznej przemocy (np. brak odwiedzin).
- VII. Zachowania przemocowe to często konglomerat różnych jego postaci
- VIII. Kondycja psychofizyczna seniorów sprawia, że drobne czyny/zachowania wywołują poważniejszy skutek niż u osoby młodej i zdrowej (por. tzw. zespół kruchości³²); ta kwestia utrudnia też identyfikację przyczyn zmian na ciele.
- IX. Pojęcie „**dobro seniora**” różnie interpretowane przez podmioty, zajmujące się tą samą osobą – **ocena określonych zachowań może więc się różnić** (np. zakaz wychodzenia z domu).

9. Czynniki ryzyka (przegląd literatury)

Analiza badań przeprowadzona przez R. Kijak wskazuje, że do najbardziej znaczących czynników ryzyka przemocy wobec osób po 60 roku życia należą wiek (najbardziej narażone osoby powyżej 70-74 roku życia), wykształcenie (niższy poziom edukacji związany jest z bardziej negatywnymi postawami), niepełnosprawność fizyczna i intelektualna (osoby starsze z upośledzeniem intelektualnym są trzy razy częściej ofiarami przemocy niż osoby starsze w normie intelektualnej), jakość relacji społecznych oraz wcześniejsze doświadczenia przemocy³³.

Wśród czynników ryzyka przemocy kierowanej wobec seniorów M. Lachs i K. Pillemer wymieniają: ▪ zły stan zdrowia; ▪ funkcjonalne zaburzenia i zaburzenia funkcji poznawczych osoby starszej; ▪ uzależnienie lub choroba psychiczna w przeszłości lub obecnie występująca u opiekuna; ▪ zależność sprawcy przemocy od osoby starszej; ▪ wspólne zamieszkiwanie z osobą starszą; ▪ czynniki zewnętrzne wywołujące stres (np. wydarzenia życiowe, trudności finansowe w rodzinie); ▪ izolacja społeczna osoby starszej (mała liczba kontaktów); ▪ historia przemocy we wcześniejszych okresach życia³⁴.

Co ciekawe, B. Bień wskazuje, że osoby starsze mieszkające samotnie rzadziej są ofiarami przemocy. Wspólne zamieszkiwanie zwiększa ilość napięć i konfliktów prowadzących do przemocy. Czynniki ten może dodatkowy być wzmacniany w skutek zależności finansowej od ofiary³⁵.

³² Zespół kruchości to szereg objawów wynikający m.in. ze starzenia się organizmu, charakteryzujący się zmniejszeniem rezerw fizjologicznych, zaburzeniami endokrynologicznymi i immunologicznymi, które prowadzą do zwiększonej podatności organizmu na czynniki stresogenne i zwiększonego ryzyka wystąpienia szeregu niekorzystnych następstw zdrowotnych.

³³ J. Mordawska, Zjawisko przemocy wobec osób starszych – skala problemu, czynniki ryzyka, metody przeciwdziałania, [w:] A. Lewicka-Zelent, K. Maciąg (red.), Osoba doświadczająca przemocy w świecie milczenia czy wsparcia? : refleksje interpersonalne, Lublin 2017, s. 131

³⁴ J. Mordawska, Zjawisko przemocy wobec osób starszych – skala problemu, czynniki ryzyka, metody przeciwdziałania, [w:] A. Lewicka-Zelent, K. Maciąg (red.), Osoba doświadczająca przemocy w świecie milczenia czy wsparcia? : refleksje interpersonalne, Lublin 2017, s. 132.

³⁵ B. Bień, Stan zdrowia i sprawność ludzi starszych [w:] Synak B. (red.), Polska starość, Gdańsk 2002, s. 35-77

Według badań – prowadzonych przez zespół Katedry Epidemiologii i Medycyny Zapobiegawczej Collegium Medicum UJ (2007) – ryzyko wystąpienia przemocy wobec osoby starszej wzrasta, gdy w rodzinie stwierdzono:

- występowanie nadużyć we wcześniejszych latach historii rodziny, wzajemną zależność członków rodziny, dzielenie wspólnego mieszkania lub domu, fizyczne i/lub psychiczne obciążenie opiekuna,
- izolację społeczną – utratę wspomagającej sieci społecznej lub brak kontroli społecznej,
- uzależnienia i choroby (w tym psychiczne),
- złe warunki socjoekonomiczne³⁶.

Czynniki sprzyjające przemocy domowej:

- normy społeczne i kulturowe (przyzwolenie),
- dziedziczenie wzorca przemocy,
- uzależnienie/nadużywanie alkoholu,
- środowisko i stres społeczny (bezrobocie, złe warunki mieszkaniowe)³⁷.

10. Przyczyny pozostawania w przemocy

Jest to bardzo istotna kategoria opisowa. Przedstawione poniżej postawy nie tylko wyjaśniają, dlaczego osoba krzywdzona „godzi” się na pozostawanie w krzywdzącej relacji, ale jest dodatkowym wyjaśnieniem ciemnej liczby przemocy, a także swoistym katalogiem czynników utrudniających udzielenie pomocy i wsparcia.

- uwarunkowaniach kulturowo-religijnych („dziecko musi mieć ojca”, „taki jest los kobiety”, „trzeba nieść swój krzyż”),
- uwarunkowaniach środowiskowych („nie można donosić na swojego syna”, „ojciec bił matkę, mnie bił mąż, syn jeszcze nie jest taki zły”),
- rzeczywistej zależności finansowej od osoby stosującej przemoc (brak własnego mieszkania, niskie dochody, niska emerytura),
- własnych doświadczeniach, niewiedzy („a bo to inni mają lepiej?”, „nie wiedziałam, gdzie szukać pomocy”),
- miłości do sprawcy (ofiara chce zmiany, a nie izolacji od sprawcy, którego kocha),
- wierze w to, że będzie lepiej („przecież bywało lepiej”, „on się zmieni, opamięta się”),
- wstydzie („wszyscy go lubią, cenią, nikt mi nie uwierzy”, „to ze mną jest coś nie tak”, „to wstyd, że taką córkę wychowałam”),
- strachu przed sprawcą (sprawca grozi: „zrobię z ciebie wariatkę”, „zamknę cię w domu starców”)³⁸.

³⁶ D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 28.

³⁷ D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 17-18.

³⁸ D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 28-29.

11. Sposoby przeciwdziałania³⁹

Nie ma wątpliwości, że pomocy i wsparcia seniorom można i trzeba udzielać na różnych płaszczyznach. Niniejszy raport koncentruje się (w dalszej części) na rozwiązaniach prawnych, tu – tytułem ilustracji – ukazanych jest kilka różnych przedsięwzięć:

- rozwiązania prawne, w myśl zasady, że osoby doświadczające przemocy w rodzinie mają prawo do korzystania ze świadczeń pomocy społecznej i wieloaspektowego instytucjonalnego wsparcia (por. art. 7 pkt 7 ustawy o pomocy społecznej⁴⁰);
- akcje społeczne – edukacyjne np. „Każdy ma prawo do spokojnej starości” – kampania lubińskich policjantów przeciw przemocy wobec osób starszych⁴¹;
- Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej na lata 2014–2020⁴²;
- Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – Uczestnictwo – Solidarność⁴³;
- Ogólnopolskie Porozumienie Osób, Organizacji i Instytucji Pomagających Ofiarom Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” realizowało projekt „Niebieska Sieć – sieć liderów lokalnych organizacji na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie”;
- projekt „Przełamując tabu...” realizowany w ramach unijnego programu Daphne II. Projekt koordynowany jest przez austriacki Czerwony Krzyż, zaś partnerami projektu są: Austria, Włochy, Finlandia i Polska, a krajami współpracującymi Belgia, Francja i Portugalia.

12. Standardy międzynarodowe

Osoby starsze, chociaż należą do kategorii *vulnerable persons*, nie doczekały się do tej pory aktu prawnego o randze międzynarodowej, który podejmowałby problem działań na rzecz ochrony praw osób starszych. Brak jest aktu zbliżonego w swej istocie np. do Konwencji o prawach dziecka z 1989 r., który całościowo ujmowałby specyfikę problemu. Nie stworzono także aktu skoncentrowanego na przeciwdziałaniu dyskryminacji, czy przemocy wobec seniorów, dającego się zestawzić z Konwencją w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW) z 1979 r.⁴⁴, czy z Konwencją o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej z 2011 r.⁴⁵ Choć oczywiście krąg kobiet obejmuje także kobiety w podeszłym wieku, to niewątpliwie wskazane akty nie traktują tej grupy wiekowej priorytetowo.

³⁹ D. Rynkowska, Przemoc wobec osób starszych – sposoby przeciwdziałania, *Polityka i Społeczeństwo* 1(17)/2019

⁴⁰ tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 2268, 2270

⁴¹ <https://policja.pl/pol/aktualnosci/175961,Kazdy-ma-prawo-do-spokojnej-starosci-kampania-lubinskih-policjantow-przeciw-prz.html>

⁴² <http://senior.gov.pl/source/Zalozenia%20Dugofalowej%20Polityki%20Senioralnej.pdf>

⁴³ http://senior.gov.pl/polityka_dlugofalowa/strona/8

⁴⁴ Konwencja ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, Nowy Jork, 18.12.1979 (Dz.U. 1982 r. Nr 10, poz. 71)

⁴⁵ Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej, Stambuł, 11.5.2011 (Dz. U. 2015 r. poz. 961)

Jako najistotniejsze powszechne akty międzynarodowe dotyczące ochrony praw osób starszych wskazuje się Zasady działania ONZ na rzecz osób starszych (1991) oraz Międzynarodowy Plan Działania w sprawie Starzenia się Społeczeństw (*International Plan of Action on Ageing* 2002, tzw. plan madrycki, MPD)⁴⁶.

Kluczowe znaczenie dla zwrócenia uwagi na przemoc wobec osób starszych jako na społeczny problem było utworzenie *International Network for the Prevention of Elder Abuse* (INPEA) (1997) oraz Raport WHO (2002), wskazujący na relacje pomiędzy przemocą a zdrowiem; uwzględniający znaczenie przemocy wobec osób starszych⁴⁷.

13. Skrócony przegląd regulacji w wybranych krajach

Poniżej skrótkowo zaprezentowane zostały informacje przygotowane przez Kancelarię Senatu Biuro Analiz i Dokumentacji Dział Analiz i Opracowań Tematycznych⁴⁸. Więcej danych można pozyskać z publikacji: „*Violence against the elderly Challenges – Research – Action*”⁴⁹. Odrębnie przygotowane zostały szczegółowe raporty z omówieniem dotyczące Niemiec, Wielkiej Brytanii i Czech.

Austria

Rozwiązania legislacyjne w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie w Austrii zawiera federalna ustawa o ochronie przed przemocą w rodzinie (*Gewaltschutzgesetz*) z 1996 roku, która weszła w życie 1 maja 1997 roku. Przesłaniem tej ustawy jest założenie, że przemoc domowa jest kwestią bezpieczeństwa publicznego, a nie sprawą prywatną i to państwo ponosi odpowiedzialność za stosowanie przemocy przez sprawcę. Państwo austriackie wyszło z założenia, że wprowadzenie przepisów określających sposób postępowania w sprawach o przemoc w rodzinie jest konieczne aby realizować postanowienia Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności w zakresie art. 1, 2, 3, 8 i 13 (kolejno: obowiązek przestrzegania praw człowieka; prawo do życia; zakaz tortur, zakaz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania; prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego oraz prawo do skutecznego środka odwoławczego).

W modelu austriackim na uwagę zasługuje kompleksowe podejście do zjawiska przemocy domowej. Do pomocy ofiarom przemocy zaangażowane są zarówno Policja, wymiar sprawiedliwości jak i organizacje pozarządowe, w szczególności organizacje kobiece. Tę współpracę koordynuje Rada ds. Zapobiegania Przestępstwom działająca przy Ministrze Spraw Wewnętrznych.

Na uwagę zasługuje również wprowadzone rozwiązanie w zakresie ochrony danych osobowych, na podstawie którego Policja ma prawo udostępniania danych osobowych instytucjom powołanym do wsparcia i pomocy dla ofiar przemocy. Po zgłoszeniu faktu

⁴⁶ B. Mikołajczyk, Czy świat, s. 498.

⁴⁷ B. Tobiasz-Adamczyk, Osoby starsze i niepełnosprawne jako kategoria osób szczególnie narażonych na przemoc [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 42

⁴⁸ Uregulowania prawne dotyczące przemocy w rodzinie na tle wybranych rozwiązań legislacyjnych, Kancelaria Senatu Biuro Analiz i Dokumentacji Dział Analiz i Opracowań Tematycznych, <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/68/plik/ot-570.pdf>

⁴⁹ K. Jagielska, J. M. Łukasik, N. G. Pikuła, Violence against the elderly Challenges – Research – Action, Toronto 2015, https://das.mpips.gov.pl/source/violence_book2.pdf

przemocy przez Policję stosowne organizacje natychmiast kontaktują się z ofiarą, aby udzielić jej stosownej pomocy.

Przewidziano też rozwiązania prawne dotyczące sprawców przemocy – sprawca może uczestniczyć w szkoleniu dotyczącym poprawy jego zachowania. Są to cotygodniowe spotkania prowadzone przez trenerów obu płci przez co najmniej 8 miesięcy. Ponieważ sesje te nie są obowiązkowe, sprawcy przemocy w większości nie korzystają z tej formy terapii, a kierowani są na mocy postanowienia sądu.

Zakaz zbliżania się i nakaz opuszczenia mieszkania reguluje ustawa o Policji znówelizowana w 1996 roku przez cytowaną powyżej ustawę o ochronie przed przemocą w rodzinie. Zgodnie z ustawą o Policji, funkcjonariusz Policji, w ściśle określonych przypadkach (a w szczególności, jeśli w przeszłości dochodziło ze strony danej osoby do przemocy w tej rodzinie), ma prawo wydać nakaz opuszczenia domu i jego najbliższego otoczenia osobie, która jest zagrożeniem dla innych domowników. Nakaz policyjny wydawany jest z urzędu, bez jakiegokolwiek wniosku ofiary i obowiązuje przez okres 10 dni. W ciągu 3 pierwszych dni po wydaniu nakazu Policja jest zobowiązana co najmniej raz sprawdzić przestrzeganie zastosowanych środków. Obowiązkiem Policji jest również, w ciągu 24 godzin od wydania nakazu, poinformowanie o tym fakcie instytucji zajmującej się udzielaniem wsparcia ofiarom przemocy w rodzinie. Za naruszenie nakazu sprawcy grozi grzywna bądź areszt. Osoba zagrożona przemocą może ten okres przedłużyć, jeśli złoży w sądzie wniosek o wydanie tymczasowego nakazu opuszczenia domu i zakazu przebywania przez sprawcę w określonych miejscach. Sąd zgodnie z ustawą o porządku egzekucyjnym (Exekutionsordnung) może nakazać sprawcy przemocy w rodzinie opuszczenie domu i jego najbliższego otoczenia, jak również zakazać przebywania w określonych miejscach i spotykania (praca, szkoła dzieci) lub kontaktowania się z daną osobą (telefony, maile). Zarządzenie tymczasowe sądu obowiązuje przez 3 miesiące i może być przedłużone, jeśli przed upływem tego czasu złożony zostanie pozew o rozwód lub podział majątku bądź – w przypadku konkubinatu – np. wniosek o eksmisję lub przyznanie lokalu do wyłącznego użytkowania wnioskodawcy. W takim przypadku zakaz obowiązuje do czasu prawomocnego zakończenia stosownego postępowania. Sprawca ma prawo zabrania z domu swoich osobistych rzeczy tylko w obecności Policji.

Dane Policji austriackiej wskazują, że w 2006 roku wydano 7.235 nakazów wydalenia i odnotowano 6.467 przypadków interwencji Policji w sprawie przemocy domowej. W 2003 roku poprawka do ustawy o egzekwowaniu porządku wzmocniła zabezpieczenie przed przemocą w rodzinie, rozszerzając krąg osób, których dotyczy „przemoc domowa” na wszystkich członków rodziny oraz „bliskich krewnych”.

Hiszpania

W Hiszpanii od 2004 roku funkcjonuje ustawa o działaniach na rzecz całkowitej ochrony przed przemocą ze względu na płeć. Przepisy ustawy dają sądowi możliwość wydawania sprawcy przemocy odpowiednich zakazów i nakazów. Sąd może: wydać nakaz obowiązkowego opuszczenia miejsca zamieszkania, wydać zakaz powrotu do mieszkania, zakazać oskarżonemu zbliżania się do osoby chronionej (zakaz zbliżania się do miejsca zamieszkania, miejsca pracy oraz do każdego innego miejsca, w którym przebywa ona w danej chwili). Sąd ustala również minimalną odległość, która musi być zachowana między oskarżonym a osobą chronioną. Za jej przekroczenie grozi odpowiedzialność karna.

Na mocy ustawy 1/2004 w sprawie środków zapewniających kobietom wszechstronną ochronę przed przemocą, akt przemocy, jakiej dopuszcza się małżonek/partner stanowi okoliczność obciążającą i pociąga za sobą surowszą karę. W myśl ustawy Kodeks karny, art. 147, normalną karą za napaść i zadanie ran jest pozbawienie wolności na okres od 6 miesięcy do 3 lat, lecz kara ta wzrasta do 2–5 lat, jeżeli winowajca jest małżonkiem lub partnerem.

Podobne rozwiązania legislacyjne funkcjonują na Cyprze. Akt przemocy popełniony w rodzinie stanowi przestępstwo kwalifikowane, zagrożone wyższą karą aniżeli inne formy przemocy uwzględnione w Kodeksie karnym.

Co ciekawe, jeżeli świadkami przemocy wobec kobiety są dzieci, kobieta jest obowiązana zeznawać pod groźbą odpowiedzialności karnej.

Niemcy

Niemcy są przykładem państwa, którego kodeks karny nie przewiduje odrębnego przestępstwa przemocy w rodzinie. Jednostka otoczona jest jednakową ochroną prawną bez względu na miejsce i osobę naruszającą jej prawa⁵⁰.

W Niemczech zakaz zbliżania się został wprowadzony przez ustawę o cywilistycznej ochronie przed przemocą i prześladowaniem, która weszła w życie w 2002 roku. Wszczęcie postępowania następuje na wniosek ofiary przemocy, a postępowanie odbywa się przed sądem rodzinnym na podstawie przepisów postępowania cywilnego.

Sąd, w określonych przypadkach, może nakazać, aby sprawca zaniechał wchodzenia do mieszkania osoby pokrzywdzonej, przebywania w określonym otoczeniu wokół mieszkania, odwiedzania miejsc, w których ofiara przebywa, prób nawiązywania kontaktów telefonicznych i elektronicznych ani jakichkolwiek prób spotkania się z osobą pokrzywdzoną. Nakaz sądowy dotyczący przekazania wspólnie użytkowanego mieszkania do wyłącznej dyspozycji pokrzywdzonego obowiązuje przez oznaczony okres, którego długość uzależniona jest w szczególności od prawa własności do danego lokalu.

Jeżeli wyłącznym właścicielem mieszkania jest osoba pokrzywdzona, to nakaz opuszczenia mieszkania wydany przez sąd jest ostateczny. W przypadku gdy prawo własności do mieszkania przysługuje sprawcy, sąd może wydać nakaz opuszczenia mieszkania przez sprawcę najwyżej na okres 6 miesięcy. Za naruszenie sądowego nakazu grozi kara grzywny lub kara pozbawienia wolności do jednego roku.

Od 2000 roku funkcjonuje prawny zakaz stosowania kar fizycznych wobec dzieci. Jest on sformułowany w niemieckim kodeksie cywilnym i brzmi: „Dzieci mają prawo do wychowania wolnego od przemocy. Stosowanie kar cielesnych, dręczenia psychicznego i innych poniżających dziecko praktyk jest zabronione”. Nie ma przepisu zezwalającego na wniesienie do sądu sprawy przeciwko rodzicom za naruszenie tego przepisu. Fizyczne karanie dzieci jest skodyfikowane w prawie karnym jako przestępstwo, które może być ścigane przez prokuratora. Wprowadzenie tych przepisów do systemu prawnego zostało poprzedzone badaniami, które wykazały, że kary cielesne stosowane wobec dzieci wywołują agresję i przemoc wśród młodzieży. Stwierdzono, że dzieci

⁵⁰ M. Płatek, Karnoprawne modele przeciwdziałania przemocy w rodzinie, Archiwum Kryminologii, T. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 607.

i młodzież wobec których stosowana była przemoc fizyczna, aż 3-krotnie częściej popełniają przestępstwa niż inni.

Już po roku od wprowadzenia tego zakazu nastąpił 10% spadek przemocy w rodzinie, a w ciągu 5 lat wzrosła świadomość prawna rodziców i młodzieży, co przełożyło się na lepszą komunikację w rodzinie.

Norwegia

Dnia 20 grudnia 2005 r. Storting, norweski parlament, przyjął nowelę do kodeksu karnego. Nowy przepis – art. 219 norweskiego kodeksu karnego – wszedł w życie 1 stycznia 2006 r. Stanowi on, iż każdy, kto grozi, stosuje przymus, pozbawia wolności, stosuje przemoc lub niejednokrotnie zachowuje się w sposób karygodny wobec obecnego lub byłego współmałżonka/współmałżonki, zstępnych, wstępnych, krewnych, jakiegokolwiek osoby wspólnie zamieszkującej lub będącej pod jego opieką, odpowiada za przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 3. W przypadku przekroczenia karygodnego zachowania zagrożenie wzrasta do lat 6. Taka sama odpowiedzialność przewidziana jest za pomocnictwo i współsprawstwo przy przestępstwie z art. 219 k.k.⁵¹

Holandia

Możliwe jest także, na co wskazuje przykład Holandii, surowsze potraktowanie sprawcy dopuszczającego się przemocy w stosunku do osób bliskich, wobec których ma obowiązek okazywania szczególnej troski i opieki. Uznaje się bowiem, iż dom jest miejscem, w którym szczególnie mamy prawo oczekiwać bezpieczeństwa i poszanowania naszej godności, zdrowia i ogólnego dobrostanu. Zamach ze strony osoby, na którą szczególnie liczymy, że będzie nas chronić, nie jest takim samym zamachem jak napaść dokonana przez osobę obcą, w miejscu publicznym. Skutki przemocy w rodzinie są poważniejsze od spowodowanych przypadkowym znalezieniem się w niewłaściwym miejscu o niewłaściwej porze. Stąd niekiedy, tak jak w Holandii, przewidywana jest surowsza odpowiedzialność, ale i szczególne rozwiązania⁵².

Irlandia

Źródła obowiązku za zaniechanie działania wobec seniora tylko pośrednio wynikają z aktów rangi ustawowej. Ostatecznie bowiem to sądy decydują, co w danej sytuacji był zobowiązany czynić tzw. gwarant, aby zadośćuczynić swojemu obowiązkowi. Tym samym zbiór przesłanek odpowiedzialności karnej oraz ich treść i pochodzenie podlega nieustannym zmianom, a sposób jego kształtowania jest w zasadzie uzależniony od uznania organów jurysdykcyjnych. Przykładowo przedmiotowa odpowiedzialność nie istnieje co do zasady w relacjach partnerskich między osobami dorosłymi. Podobnie w przypadku rodzeństwa. Większy rygoryzm w obszarze treści i zakresu obowiązków gwaranta nienastąpienia skutku dotyczy małżonków. I oczywiście wobec dziecka. Obowiązek działania aktualizuje się również w przypadku tzw. stosunku opieki (ang. *Assumption of responsibility*), który może obejmować zarówno osobę niepełnoletnią jak i dorosłą lecz nieporadną, całkowicie ubezwłasnowolnioną czy niepczytelną. Zobowiązanie to jest emanacją spoczywającej na opiekunie faktycznym lub prawnym

⁵¹ M. Płatek, Karnoprawne modele przeciwdziałania przemocy w rodzinie, Archiwum Kryminologii, T. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 611

⁵² M. Płatek, Karnoprawne modele przeciwdziałania przemocy w rodzinie, Archiwum Kryminologii, T. XXIX–XXX, 2007–2008, s. 613.

(ang. *implied duty or adopted duty*) konieczności zapewnienia dbałości, troski, a także ochrony swojemu podopiecznemu⁵³. Dla porządku warto dodać, że ten pierwszy sprawuje stałą opiekę bez upoważnienia normatywnego czy też szerzej ustawowego, drugi zaś na jego podstawie. Do zobrazowania tego pierwszego może posłużyć wyrok w sprawie *R vs Stone and Dobison*. Zgodnie z jego treścią sąd uznał za winnego zabójstwa przez zaniechanie mężczyznę niedosłyszającego, niedowidzącego o inteligencji niższej niż przeciętna. Analogiczna kwalifikacja prawna czynu dotyczyła jego życiowej partnerki, której poziom intelektualny został określony mianem „niewystarczającego” (ang. *intellectual and some what inadequate*)⁵⁴. Para ta wzięta pod opiekę chorą, niestabilną emocjonalnie oraz cierpiącą na anoreksję, kobietę o imieniu Fanny. Podopieczna często przebywała sama w pokoju zaś pani Dobison jedynie czasami zanosila jej jedzenie. Wkrótce potem Fanny zmarła z wycieńczenia, albowiem jej opiekunowie nie dostrzegając znacznego pogorszenia jej stanu zdrowia nie wezwali do niej pogotowia. Prokuratura postawiła zarzut, że nie wypełniali oni dobrowolnie na siebie przyjętych obowiązków w sposób należyty i dlatego winni być uznani za winnych umyślnego zabójstwa. W ostatecznym rozrachunku sąd i ława przysięgłych podzielili racje prokuratora.

Z kolei stosunek judykatury do obowiązków opiekuna prawnego znalazł odzwierciedlenie w wyroku w sprawie *R v Instan* (1893) 1 QB 450. Zgodnie z nim kobieta, która wprowadziła się do domu swojej niepełnosprawnej ciotki i była przez nią utrzymywana, nie podawała jej leków oraz jedzenia, w wyniku czego krewna zmarła. Siostrzenica została uznana za winną popełnienia zabójstwa przez zaniechanie⁵⁵.

Ponieważ poważnym problemem jest **kwestia zgłaszalności faktu przemocy wobec osób starszych** warto poznać jeden ze sposobów jego minimalizowania – rozwiązania prawne przyjęte w stanie Kalifornia. Zgodnie z obowiązującym prawem, każda osoba, która przyjęła pełną lub okresową odpowiedzialność za opiekę nad starszym lub zależnym dorosłym, jest „upoważnionym sprawozdawcą” (*mandated reporter*). W świetle przepisów, każdy upoważniony sprawozdawca, który zaobserwował lub ma informacje na temat incydentu, który wydaje się być fizycznym znęcaniem się, porzuceniem, porwaniem, izolacją, nadużyciem finansowym lub zaniedbaniem lub został poinformowany przez starszą lub zależną osobę dorosłą, że stała się ofiarą znęcania się, jest zobowiązany zgłosić nadużycie natychmiast lub tak szybko, jak jest to praktycznie możliwe. Brak zgłoszenia ze strony „upoważnionego sprawozdawcy” jest przestępstwem. Zgodnie z obowiązującym prawem, „upoważnieni sprawozdawcy” to administratorzy, nadzorcy i każdy licencjonowany personel publicznej lub prywatnej placówki, która zapewnia opiekę lub usługi starszym lub zależnym dorosłym, lub jakikolwiek opiekun starszej lub zależnej osoby, pracownik służby zdrowia, członek duchowieństwa lub pracownik powiatu lub agencja ochrony porządku publicznego⁵⁶.

⁵³ L. Campbell, S. Kilcommíns, C. O’Sullivan, *Criminal Law in Ireland...*, s. 95 i n.

⁵⁴ Cyt. za: *R vs Stone and Dobison*, (w:) <https://lawinireland.wordpress.com/criminal-law/>, dostęp: 15 września 2018 r.

⁵⁵ I. Jankowska-Prochot, *Ustawowe znamiona oraz *actus reus* przestępstw skutkowych popełnianych z zaniechania czyli źródła obowiązku gwaranta w prawie kontynentalnym i precedensowym na przykładzie Polski i Irlandii*, Prokuratura i Prawo 2/2019, s. 47-50.

⁵⁶ H. Morton, *Financial*.

14. Rządowa informacja o sytuacji osób starszych⁵⁷

W Ministerstwie Sprawiedliwości opracowany został projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, przewidujący m.in. zmiany w zakresie przepisów ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2020 r. poz. 1740, z późn. zm.), regulujących umowę o dożywocie. Celem proponowanych zmian jest dopełnienie rozwiązań, służących ograniczeniu niepożądanych zjawisk w obrocie nieruchomościami, w tym wyłudzeniu nieruchomości od osób starszych. Przedmiotowa nowelizacja stanowi realizację zadań wynikających z dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. BEZPIECZEŃSTWO – UCZESTNICTWO – SOLIDARNOŚĆ w zakresie analizy problematyki dotyczącej tzw. renty dożywotniej pod kątem zapewnienia ochrony osób starszych, będących stroną umowy o rentę dożywotnią. Minister Sprawiedliwości wystąpi o wpis przedmiotowego projektu do Wykazu prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów w IV kwartale 2021 r. W 2020 r. środki pochodzące z Funduszu Sprawiedliwości zapewniły pomoc osobom pokrzywdzonym przestępstwem, świadkom i osobom im najbliższym, która udzielana była przez podmioty niezaliczane do sektora finansów publicznych, w tym fundacje, stowarzyszenia i organizacje, działające w ramach ogólnopolskiej Sieci Pomocy Pokrzywdzonym. W 2020 r. pomoc osobom pokrzywdzonym przestępstwem była świadczona w 365 miejscach świadczenia pomocy, prowadzonych przez organizacje wyłonione w ramach otwartych konkursów ofert na powierzenie realizacji zadań ze środków Funduszu Sprawiedliwości. Ze sprawozdań przedstawionych za 2020 r., wynika, że wśród osób, które skorzystały z pomocy świadczonej w ramach Funduszu Sprawiedliwości, znalazły się również osoby starsze. Ponadto w 2020 r. przeprowadzono również działania informacyjno-edukacyjne, których celem było rozpowszechnianie wiedzy o istnieniu i zadaniach Funduszu Sprawiedliwości wśród potencjalnych beneficjentów, zwiększenie jego rozpoznawalności oraz informowanie o sposobach ochrony przed przestępstwami i ich skutkami. Zrealizowane działania miały zasięg ogólnopolski i regionalny, a dobór mediów miał na celu dotarcie do jak największej liczby potencjalnych beneficjentów, w każdym przedziale wiekowym.

15. Obszary prawne odnoszące się do naruszeń praw osób starszych

Prawo w każdym państwie tworzy – z założenia – spójny system, w którym różne gałęzie prawa, operujące różnymi narzędziami i instrumentami, regulują życie społeczne w każdym niemal aspekcie. Wspomniana różnorodność pozwala (m.in.) na rozwiązywanie określonego problemu społecznego w sposób całościowy, ponieważ poszczególne narzędzia są wobec siebie komplementarne (uzupełniają się, reagując na problem w różny sposób). Warto też podkreślić, że każda gałąź prawa realizuje odmienne funkcje, co może oznaczać, że zajmuje się innym elementem, składającym się na dany problem społeczny. W tym wielopłaszczyznowym podejściu pamiętać należy o szczególnym miejscu i roli prawa karnego w całym systemie prawa. W powszechnej opinii przydaje się karnoprawnej reakcji rolę pomocniczą – tzn. kara ma być ostatecznością (*ultima ratio*), a prawo karne ma charakter subsydiarny⁵⁸. W odniesieniu do problemu naruszania praw osób starszych oznacza to, że **nie każde naganne**

⁵⁷ Rządowa informacja o sytuacji osób starszych

<https://das.mpips.gov.pl/source/2021/Informacja2020/Informacja%20o%20sytuacji%20osob%20starszych%20w%20Polsce%20za%202020%20r..pdf>

⁵⁸ Potwierdzeniem tej tezy jest treść art. 31 ust. 3 Konstytucji

zachowania wobec seniora powinno stać się przestępstwem, czyli czynem zabronionym pod groźbą kary.

W niniejszym opracowaniu poddane zostaną analizie przepisy podstawowych gałęzi prawnych, które mają znaczenie w skutecznym zapobieganiu przemocy wobec starszych lub dla adekwatnej reakcji na takie zachowanie. Zgodnie ze wspomnianą zasadą subsydiarności prawa karnego, regulacje tej gałęzi omówione zostaną na końcu.

Na wstępie należy podkreślić, iż **Konstytucja** nie przydaje szczególnej ochrony osobom starszym. Jedynie art. 68 ust. 3 Konstytucji wprost odnosi się do tej grupy adresatów, zobowiązując władze publiczne do zapewnienia szczególnej opieki zdrowotnej m.in. osobom w podeszłym wieku⁵⁹. Nie można jednak tracić z pola widzenia, że pozostałe umieszczone w Konstytucji poręczenia praw i wolności wszystkich osób odnoszą się również do osób starszych. Wiele z gwarancji, takich jak prawo do godności, zakaz dyskryminacji, zasada równości oraz zakaz tortur oraz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania jak najbardziej musi znaleźć zastosowanie dla ochrony seniorów. Wydaje się jednak, że z uwagi na ich szczególną słabość, zasługują oni na rozwiązania szczególne, być może w szerszym zakresie, aniżeli wyłącznie ochrona zdrowia⁶⁰.

16. Analiza cywilnoprawna

Wśród obszarów wyjątkowo podatnych na naruszenie, jako zasadne wydaje się wyróżnienie dóbr osobistych. Ich ochrona co do zasady nie była pomyślana jako narzędzie antydyskryminacyjne i z tego względu powództwo o ochronę dóbr osobistych ma ograniczone zastosowanie. Możliwe jest domaganie się ochrony m.in. godności, czci, dobrego imienia i renomy w reakcji np. na mowę nienawiści, jednak jest to rozwiązanie, biorąc pod uwagę nakład czasu, funduszy, energii oraz niezbędnych kwalifikacji wymaganych od osoby poszkodowanej, bardzo kosztowne.

Szerszej ochronie podlegają prawa osób starszych, które dokonały **darowizny**. Zgodnie bowiem z art. 898 k.k., darczyńca może odwołać darowiznę nawet już wykonaną, jeżeli obdarowany dopuścił się względem niego rażącej niewdzięczności. To oznacza, że senior może odzyskać podarowaną nieruchomości lub mienie, ale także – na wcześniejszym etapie – podjąć próbę wyegzekwowania właściwego zachowania przez obdarowanego. Poważnym wzmocnieniem pozycji seniora, także na płaszczyźnie prawnej, jest instytucja zwana **dożywociem**. Zgodnie z art. 908 k.c., osoba nabywająca nieruchomości na własność zobowiązuje się do zapewnienia dożywotniego utrzymania. W świetle przywołanego przepisu oznacza to obowiązek przyjęcia zbywcy jako domownika, dostarczania mu wyżywienia, ubrania, mieszkania, światła i opału, zapewnienia mu odpowiedniej pomocy i pielęgnowania w chorobie (a także sprawienie mu własnym kosztem pogrzeb odpowiadający zwyczajom miejscowym). Zobowiązania te nabierają szczególnego znaczenia, ponieważ przepis art. 913 § 2 k.c. stanowi, iż w wypadkach wyjątkowych sąd może na żądanie zobowiązanego lub dożywotnika, jeżeli dożywotnik jest zbywcą nieruchomości, rozwiązać umowę o dożywocie. Instytucja dożywocia – jak się wydaje – może mieć także ogromne znaczenie dla

⁵⁹ A także: art. 19, który stanowi: Rzeczpospolita Polska specjalną opieką otacza weteranów walk o niepodległość, zwłaszcza inwalidów wojennych oraz art. 67, który dotyczy zabezpieczenia społecznego po osiągnięciu wieku emerytalnego. Istotne są też przepisy: art. 31, art. 32, art. 47.

⁶⁰ Zob. wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich dotyczące ochrony osób starszych w Konstytucji

<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-w-grodzisku-mazowieckim-konstytucja-ty-i-ja-prawa-osob-starszych-w-swietle-konstytucji-rp>

ustalania odpowiedzialności karnej (zwłaszcza za popełniane przez zaniechanie). Ponieważ czasem uwarunkowaniem przemocy stosowanej wobec seniora jest jego słaba pozycja ekonomiczna (i zależność finansowa od sprawcy) warto na marginesie dodać, że przepisy o ustawy o odwróconym kredycie hipotecznym⁶¹ również pozwalają na wspomoczenie trudnej sytuacji finansowej osób w podeszłym wieku, zabezpieczając ich interesy.

Ochrony przed przemocą stosowaną w miejscu zamieszkania winny udzielić przepisy ustawy o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego⁶², a zwłaszcza art. 13 cytowanej ustawy, według którego jeżeli lokator wykracza w sposób rażący lub uporczywy przeciwko porządkowi domowemu, czyniąc uciążliwym korzystanie z innych lokali w budynku, inny lokator lub właściciel innego lokalu w tym budynku może wytoczyć powództwo o rozwiązanie przez sąd stosunku prawnego uprawniającego do używania lokalu i nakazanie jego opróżnienia. Należy też odnotować, że zgodnie z art. 17 ustawy, nie mają zastosowania ograniczenia wynikające z art. 16 (opróżnienia lokalu nie wykonuje się w okresie od 1 listopada do dnia 31 marca), gdy uciążliwość przybiera postać przemocy w rodzinie.

Przed przemocą ekonomiczną w postaci materialnego zaniedbania seniora chroni możliwość złożenia pozwu o alimenty, na podstawie art. 128 k.r.o. zgodnie z jego brzmieniem, obowiązek dostarczania środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania (obowiązek alimentacyjny) obciąża krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo. Pozew ten powinna złożyć osoba zainteresowana, lecz w przypadku osób starszych i niepełnosprawnych pozew ten może wytoczyć przedstawiciel służby (instytucji), który uzyska informację o cierpieniu niedostatku przez ww. osobę.

Równocześnie nie można tracić z pola widzenia innego istotnego przepisu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego – art. 87, który stanowi, że rodzice i dzieci są obowiązani do wzajemnego szacunku i wspierania się. W doktrynie przyjęto, że wzajemne wspieranie oznacza tyle, co wzajemna pomoc. Wśród niej można wyróżnić pomoc natury osobistej, jak i majątkowej. Przykładowo rzecz ujmując, obejmuje ona: obowiązek szczególnej troski w razie choroby, szczególną troskliwość w wypadku niepowodzeń życiowych czy załamań natury psychicznej. Poza tym, w treści tego obowiązku można wymienić także takie zachowania, których nie można w konkretnej sytuacji zakwalifikować jako udzielanie pomocy w ścisłym tego słowa znaczeniu, ponieważ stanowią wyraz pozytywnych emocji, pamięci lub np. polegają na utrzymaniu kontaktów rodzinnych, zapobiegając poczuciu osamotnienia. Obowiązek wspierania się nie jest opatrzony przez ustawę żadną sankcją przymusu – przyjmuje się, że obowiązek wspierania, podobnie jak inne obowiązki pozaalimentacyjne należy uznać za „niewymuszalne” na drodze prawnej, rodzące jednak określone skutki prawne ich niedopełnienia⁶³. W literaturze wskazuje się skutki istotne z perspektywy relacji rodzic-małoletnie dziecko, wobec zaniedbań potrzeb seniora – istotne znaczenie mieć może wspomniane wcześniej odwołanie darowizny lub wydziedziczenie⁶⁴. Nie ma jednak wątpliwości, że przepis art. 87 k.r.o. ma charakter bardzo ogólny, deklaratoryjny i jest normą generalną. Z konstrukcji juretycznej przepisu wynika, że nie stanowi on podstawy żadnego

⁶¹ Ustawa z dnia 23.10.2014 r. o odwróconym kredycie hipotecznym, Dz. U. z 2016 r., poz. 786.

⁶² Dz. U. z 2018 r., poz. 1234.

⁶³ J. Deputat, Powinności dziecka wobec rodziców na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, s. 9.

⁶⁴ Por. A. Sylwestrzak, Komentarz do wybranych przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, LEX/el. 2020.

konkretnego roszczenia i nie istnieje możliwość zasądzania świadczeń tylko i wyłącznie na jego podstawie⁶⁵. Z perspektywy przepisów prawno-karnych – dalej omówionych – warto przywołać także pogląd, że obowiązki wynikające z omawianego przepisu mają charakter (wyłącznie) moralny⁶⁶. W uchwale z 17.05.2018 r.⁶⁷, SN podkreślił, że z art. 87 k.r.o. nie można wywodzić żądania uregulowania kontaktów między rodzicami a **dorostym dzieckiem**. Zdaniem SN: „Zachowanie prawidłowych relacji pomiędzy rodzicami i dorosłymi dziećmi wymaga niewątpliwie istnienia pomiędzy nimi kontaktów. **Przytoczony przepis stanowi jednak raczej postulat, niż podstawę do stosowania przymusu państwowego. Nie można bowiem przymusowo wyegzekwować kontaktów, jeżeli dorosłe dziecko tego nie chce**”.

Pewne obowiązki o charakterze ekonomicznym⁶⁸ wynikają także z art. 91 k.r.o. – § 1. Dziecko, które ma dochody z własnej pracy, powinno przyczyniać się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny, jeżeli mieszka u rodziców. § 2. Dziecko, które pozostaje na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, jest obowiązane pomagać im we wspólnym gospodarstwie. Zwrócić jednak należy uwagę, że regulacje te odnoszą do szczególnej sytuacji mieszkaniowej.

Na zakończenie części cywilistycznej wspomnieć również należy o pewnej prawnej formie ochrony seniora i jego praw, gdy on sam – ze względu na kondycję psychiczną – nie jest w stanie sobie poradzić. Mowa o instytucji **ubezwłasnowolnienia**. Zgodnie z art. 13 § 1 k.c., osoba, która ukończyła lat trzynaście, może być ubezwłasnowolniona całkowicie, jeżeli wskutek choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii, nie jest w stanie kierować swym postępowaniem, a dla ubezwłasnowolnionego całkowicie ustanawia się opiekę. Należy jednak uczulić, że osoba ubezwłasnowolniona może doznawać przemocy właśnie ze strony opiekuna. Dlatego tak istotny jest przepis art. 545 § 1 k.p.c. Osoba ubezwłasnowolniana, która nie ma możliwości podejmowania żadnych czynności w postępowaniu, może jednak sama zaskarżać postanowienia wydane w postępowaniu dotyczącym jej ubezwłasnowolnienia. Ma więc w tym względzie pełną zdolność procesową. Jeżeli jednak osoba taka cierpi na zaburzenia psychiczne, sąd może wyznaczyć adwokata z urzędu bez jej wniosku, jeżeli osoba ta ze względu na jej stan zdrowia psychicznego nie jest zdolna do złożenia wniosku, a sąd uzna, że udział adwokata w sprawie jest potrzebny (art. 48 ust. 2 ustawy o ochronie zdrowia psychicznego). Na marginesie warto odnotować, że instytucja ubezwłasnowolnienia poddawana jest dość powszechnej krytyce i preferowany jest obecnie **model wspieranego podejmowania decyzji**, który ma doprowadzić do likwidacji instytucji ubezwłasnowolnienia (por. Strategię na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030⁶⁹). Wskazuje się, że „Wspierane podejmowanie decyzji jest szeregiem relacji, praktyk, ustaleń i porozumień, które są bardziej lub mniej sformalizowane i o zróżnicowanej intensywności. W szerokim ujęciu jest naturalną częścią życia. Wszyscy ludzie potrzebują i korzystają ze wsparcia przy podejmowaniu ważnych

⁶⁵ P. Wicherek [w:] M. Fras, M. Habdas (red.), Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, LEX.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ III CZP 11/18, LEX nr 2490605

⁶⁸ O relacji przepisu art. 91 i art. 128 k.r.o. zob. szerzej: A. Sylwestrzak, Obowiązki dziecka wobec rodziców, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny Rok LXIII, zeszyt 3, 2001

⁶⁹ Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021-2030, MP poz. 218.

życiowych decyzji. Nawet jeśli osoba z niepełnosprawnością potrzebuje dodatkowej pomocy przy podejmowaniu ważnych życiowych decyzji, nie należy odbierać jej prawa do dokonywania własnych wyborów. Osoba z niepełnosprawnością powinna mieć możliwość zrozumienia, że potrzebuje pomocy w podejmowaniu określonych decyzji, wyboru na pomocnika kogoś, komu ufa oraz powinna umieć podejmować decyzje z pomocą wybranej przez nią osoby”⁷⁰.

Reasumując część cywilistyczną stwierdzić należy, że kodeks rodzinny i opiekuńczy *de facto* nie zajmuje się kwestią realizacji potrzeb życiowych seniora – regulacje k.r.o. mają znaczenie wyłącznie odnośnie do sfery ekonomicznej osoby starszej. Podobne funkcje pełnią omówione przepisy kodeksu cywilnego. Jedynie ustawa o ochronie praw lokatorów dają możliwość realnej reakcji na stosowaną przemoc wobec osoby starszej.

Wspomniane przepisy w niewielkim stopniu też chronią przed przemocą w instytucjach opieki. Dodać jednak należy, że podstawą ewentualnych roszczeń może być zawarta umowa między seniorem a np. DPS-em, jeśli jest ona rzetelnie przygotowana i z poszanowaniem praw seniora.

17. Analiza rozwiązań administracyjnych – ustawa o przeciwdziałaniu przemocy

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie służyć ma skoncentrowaniu wspólnego wysiłku różnych służb do realizacji podstawowego założenia – pomocy udzielanej ofiarom przemocy w rodzinie na wielu płaszczyznach, realizowanej poprzez interdyscyplinarne, wspólne działania służb: policji, pomocy społecznej, ochrony zdrowia, oświaty, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, a także kuratorów, prokuratorów i członków organizacji pozarządowych. Jak określił ustawodawca w preambule, przemoc w rodzinie narusza podstawowe prawa człowieka, w tym prawo do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej, a władze publiczne mają obowiązek zapewnić wszystkim obywatelom równe traktowanie i poszanowanie ich praw i wolności. podkreślić także należy, że celem ustawy nie tyle jest przeciwdziałanie przemocy, a jej kontynuowaniu. Warunkiem wstępnym bowiem zastosowania przewidzianych w niej instrumentów jest zdiagnozowanie już istniejącej przemocy w rodzinie.

Ustawa bardzo często jest krytykowana na płaszczyźnie prakseologicznej – wskazywane są wady/słabości o charakterze organizacyjnym, sformułowane przez praktyków⁷¹. Poniżej przedstawione zostaną uwagi o charakterze systemowym, odnoszące się do jej założeń. W drugiej części tego fragmentu przedstawione zostaną najnowsze propozycje zmian ustawy i ocena ich znaczenia w odniesieniu do osób starszych.

Ustawa zawiera **definicję przemocy w rodzinie**⁷². Definicja ta miała zniwelować trudności korelacji prawa i psychologii oraz spowodować, że pojedyncze przestępstwa, ścigane

⁷⁰ <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/model-wspieranego-podejmowania-decyzji>

⁷¹ Opinie i postawy profesjonalistów dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie w m.st. Warszawie, 2019, https://um.warszawa.pl/documents/39703/7003459/opinie_i_postawy_profesjonalistow_wobec_przemocy_w_rodzinie_0.pdf/ba950728-6a91-629f-dc49-c15a9b7dc64e?t=1619795904137

⁷² Art. 2. Ilekroć w ustawie jest mowa o:

1) członku rodziny – należy przez to rozumieć osobę najbliższą w rozumieniu art. 115 § 11 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (...), a także inną osobę wspólnie zamieszkującą lub gospodarującą;

z oskarżenia prywatnego, będą obejmowane przez prokuratora ściganiem z urzędu, na podstawie art. 60 § 1 k.p.k. Definicja stanowić miała podstawę do obejmowania czynów prywatnoskargowych ściganiem z oskarżenia publicznego z uwagi na realizację społecznie chronionego dobra, jakim jest dobro rodziny. W ten sposób chciano zaradzić trudnościom konstrukcji art. 207 k.k., który przywiduje nie jedno, ale wiele działań sprawcy podejmowanym wobec zależnych od niego osób pokrzywdzonych oraz nie obejmuje przemocy seksualnej. Wymienione w definicji działania sprawcy miały stanowić podstawę do stosowania przez sąd wobec sprawcy środków zapobiegawczych i probacyjnych w postaci zakazu zbliżania się, nakazu opuszczenia mieszkania i probacji w postaci poddania się sprawcy oddziaływaniom korekcyjno-edukacyjnych. W praktyce owe mechanizmy prawne okazały się skomplikowane, a po części niemożliwe do zrealizowania. Nowelizacja z 2010 r. usunęła te mankamenty, wprowadzając art. 157 § 4 k.k.⁷³.

Definicja w swojej treści rodzi wiele wątpliwości interpretacyjnych.

Bezspornie przemocą są zachowania jedno i wielokrotne. Ustawa wskazuje także, że chodzi o działanie i zaniechanie. Należy zatem zwrócić uwagę, że o zaniechaniu można mówić wyłącznie wtedy, gdy na konkretnej osobie ciążył wcześniej obowiązek określonego działania. W przypadku osób starszych wskazanie takich osób nie zawsze jest możliwe.

Jeszcze więcej problemów interpretacyjnych dostarcza **element umyślności**. W polskim systemie prawnym, definicja umyślności znajduje w art. 9 § 1 k.k.⁷⁴. Powstaje więc pytanie, czy definicja ta ma zastosowanie na gruncie omawianej ustawy. W moim przekonaniu tak, jednak w piśmiennictwie można spotkać odmienne stanowiska, czasem bardzo kontrowersyjne. Do takich należy zaliczyć pogląd G. Wrony, który pisze: „Stosowanie przemocy w rodzinie zgodnie z ustawową definicją musi mieć charakter umyślny. Nie należy jednak pojęcia umyślności utożsamiać z zamiarem, które to pojęcie jest charakterystyczne dla prawa karnego. Umyślność w znaczeniu użytym w definicji przemocy w rodzinie to możliwość rozpoznania znaczenia swojego czynu i przewidzenia jego konsekwencji. Co do zasady umyślne będzie zatem każde działanie lub zaniechanie dokonane przez osobę pełnoletnią o pełni władz umysłowych. Nie wyłącza umyślności działanie lub zaniechanie pod wpływem środków odurzających zażytych dobrowolnie przez osobę będącą pod ich wpływem. Wyjątek mogą stanowić przypadki, w których dana osoba nie mogła przewidzieć skutków zażycia danej substancji, np. pozostawała w błędzie co do jej składu”⁷⁵. Oznacza to, że autor umyślność identyfikuje z przesłankami odpowiedzialności i zdolnością do jej ponoszenia. Taki zabieg interpretacyjny wydaje się całkowicie bezzasadny – brak jest jakiegokolwiek argumentu, który potwierdzałby zaprezentowaną tezę. Ponadto, brakuje rozważań, jak miałyby w takim

2) przemocy w rodzinie – należy przez to rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób wymienionych w pkt 1, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą.

⁷³ J. Polanowski, Prawne aspekty przeciwdziałania przemocy w rodzinie – ochrona osób starszych i niepełnosprawnych. Wybrane zagadnienia [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 175.

⁷⁴ Czyn zabroniony popełniony jest umyślnie, jeżeli sprawca ma zamiar jego popełnienia, to jest chce go popełnić albo przewidując możliwość jego popełnienia, na to się godzi.

⁷⁵ G. Wrona, Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Komentarz, Warszawa 2021, s. 21.

razie wyglądać nieumyślność. Całkowicie nie przekonują rozważania sądu okręgowego wydziału cywilnego, który podnosił: „Brak definicji umyślności w samej ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, nie uprawnia zdaniem Sądu Okręgowego do uznania konieczności wykazania osobie stosującej przemoc w rodzinie winy umyślnej w jednej z dwóch postaci wskazanych w kodeksie karnym. Wynika to z trzech zasadniczych powodów. Przede wszystkim ustawodawca w treści ustawy użył zwrotu <<umyślne działanie>>, a nie popełnienie czynu z winy umyślnej. Takie rozróżnienie uzyskuje wsparcie właśnie choćby w treści art. 2 ust. 1 ustawy. Skoro bowiem w tym przepisie zamieszczono odniesienie do kodeksu karnego, to w przypadku chęci takiego ścisłego określenia rodzaju winy nic nie stało na przeszkodzie również i w kolejnym punkcie dokonać takiego odesłania. Tego jednak ustawodawca nie uczynił. Działanie takie należy tłumaczyć tym, że celem zamieszczenia w ustawie rozwiązań dotyczących ochrony przed przemocą w rodzinie nie była chęć penalizowania przemocy, a jedynie możliwość uzyskania ochrony przez osoby nią pokrzywdzone. Z tej też przyczyny również w treści art. 2 pkt 1 ustawodawca chociaż odwołał się do treści art. 115 § 11 k.k., to jednak określił krąg osób podlegających działaniu ustawy, w sposób szerszy niż to wynika z przytoczonego przepisu. Dodatkowo rozważania te należy odnieść także do tego, że zgodnie z wolą ustawodawcy dla rozpoznania takich spraw przewidziano tryb cywilny nieprocesowy, charakteryzujący się większą swobodą procedowania, w ramach którego nie obowiązują sztywne reguły procesowe. Tryb ten nie jest podstawowym trybem w postępowaniu cywilnym i nie objęto nim innych postępowań, w których wykazanie winy jest jedną z podstaw uwzględnienia żądania. Ocena wszystkich tych okoliczności łącznie prowadzi do wniosku, że ustawodawcy chodziło o uzyskanie możliwości szybszego reagowania, z możliwością szerszego działania sądu z urzędu. Tak więc znaczenie – umyślności działania – na gruncie omawianej ustawy rozumieć należy wyłącznie, jako działanie zamierzone, a nie jako działanie mające miejsce w warunkach jednego z rodzajów winy określonych w treści przepisu art. 9 k.k.”⁷⁶. SO nie odnotował faktu, że od 1998 r. (wejście w życie nowego k.k.), kodeks karny nie posługuje się terminem „wina umyślna”, co oznacza, że pierwszy i najważniejszy argument jest chybiony. Co więcej, w konkluzji sąd przyjął, że **umyślność oznacza działanie zamierzone**, co oznacza, że wprost przywołał zasady obowiązujące w prawie karnym.

Wątpliwości budzić może także **katalog praw i dóbr osobistych**, naruszenie których znamionuje przemoc w rodzinie. Powszechnie przywołuje się przepis art. 23 k.c., który wylicza dobra osobiste w postaci: zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska. Jest to jednak wyliczenie przykładowe, które w judykaturze i piśmiennictwie jest sukcesywnie uzupełniane. Pojawia się jednak w tym zakresie wiele wątpliwości. Rodzą się pytania, czy dobrem osobistym jest emocjonalna więź z bliskimi, kult osoby zmarłej, przynależność osoby do określonej płci, uczucia religijne, więź z ukochanym zwierzęciem i inne. A to oznacza, że w konkretnych sytuacjach nie będzie łatwo ocenić, czy doszło do naruszenia prawa lub dobra osobistego.

Podkreślić równocześnie należy, że omawiana **ustawa w żaden sposób nie rozstrzyga kolizji dóbr** (również literatura, w tym komentarze do ustawy nie poświęcają temu zagadnieniu należytej uwagi). Mniej problematyczna wydaje się sytuacja, gdy jest to

⁷⁶ Postanowienie SO w Nowym Sączu z 16 lipca 2014 r., III Ca 334/14.

kolizja między dobrem seniora a dobrem osoby trzeciej – tutaj zasady współżycia społecznego (choć ostatecznie nie zdefiniowane) względnie łatwo pozwolą ocenić, czy np. uniemożliwienie korzystania z określonego pomieszczenia w mieszkaniu uzasadnione są racjonalnymi potrzebami innego lokatora/mieszkańca. Nie budzi też wątpliwości ocena użycia siły przez wnuka wobec agresywnego, pobudzonego i atakującego dziadka. O wiele trudniej przyjdzie ocenić sytuację, gdy w kolizji znajdują się dwa lub więcej dóbr samego seniora. Przykładowo – czy uniemożliwienie wyjścia z domu seniorowi z obawy o jego stan zdrowia stanowi przemoc, czy jest wyraz troski o jego dobrostan? I o ile brak reguł kolizyjnych nie doskwiera tak bardzo w przypadku oceny sytuacji względem dzieci – kodeks rodzinny i opiekuńczy w pewnym zakresie takie reguły przewiduje, a zasady postępowania z dzieckiem są dość powszechnie znane, o tyle odnośnie do seniorów nie ma żadnych regulacji prawnych, a różnorodność modeli procesu starzenia się, co oznacza cały wachlarz ograniczeń i potrzeb odmiennych w każdej sytuacji sprawia, że nie ma powszechnie znanych zasad postępowania z osobami starszymi. Mówiąc krótko, **pojęcie „dobro seniora”, w imię którego naruszane są jego prawa, jest pojęciem praktycznie nie funkcjonującym w piśmiennictwie** (w przeciwieństwie do pojęcia „dobro dziecka”) i z pewnością szalenie trudno byłoby wyznaczyć jego zakres. Stąd bardzo łatwo o błędną ocenę sytuacji, gdy która może doprowadzić do tego, że za przemoc uznane zostaną zachowania ostatecznie służące seniorowi, jak i przeciwnie – nie będą uznane za przemoc zachowania szkodliwe dla seniora, ale ukryte za „dobrymi intencjami”.

Kolejnym istotnym problemem wynikającym z definicji przemocy w rodzinie jest **ograniczenie jej zakresu z racji przyjętego pojęcia „przemocy”**, które – wedle powszechnej opinii – **opiera się na nierównowadze sił** (choć sama ustawa o tym elemencie nie wspomina)⁷⁷. Gdyby zatem przyjąć, że konstytutywnym elementem przemocy jest nierównowaga siły (fizycznej, psychicznej, ekonomicznej, emocjonalnej), to ustawa ta i środki w niej przewidziane nie mogą być zastosowane w przypadku, gdy w rodzinie trwa – nawet bardzo intensywny – konflikt między dwiema osobami o takiej samej pozycji. I ponownie ujawnia się słabość ustawy gdy chodzi o seniorów. Bowiem zasygnalizowany problem nie występuje w relacjach rodzic-dziecko lub maltretowana żona i opresyjny mąż. Te sytuacje wpisują się doskonale w przyjętą definicję przemocy. Ale nie tylko konflikt między seniorem a inną osobą może sprawić trudność w decyzji o zastosowaniu ustawy. Również inne sytuacje zachowania agresywnego strony słabszej (która np. tylko tak potrafi zareagować na dominację seniora). Czy wtedy należy zastosować ustawę? **A może czas zerwać z definiowaniem przemocy przy użyciu elementu dysproporcji sił? Ostatecznie jednak kwestia ta musi być jednoznacznie przesądzona.**

I wreszcie podmiotowy zakres definicji, który ograniczony został do „członka rodziny”. Definicja jest względnie jednoznaczna – poprzez odwołanie się do dwóch uzupełniających się kryteriów (art. 115 § 11 k.k. oraz wspólne zamieszkanie lub gospodarowanie). Wątpliwości budzi jednak zasadność takiej regulacji i – co ważniejsze – jest znaczenie w przypadku podejrzenia pokrzywdzenia osób starszych. Obecna definicja sprawdza się bowiem wyśmienie w przypadku krzywdzenia małoletnich i – już nieco mniej – partnera. W przypadku seniora powstaje pytanie, czy zaniechanie zaspakajania jego podstawowych potrzeb życiowych przez córkę/syna zamieszkałych w sąsiednim mieszkaniu/kamienicy/mieście stanowi przemoc wobec

⁷⁷ Por. też orzecznictwo, np. postanowienie SO w Słupsku z 31 stycznia 2018 r., IV CA 619/17.

członka rodzina. **Wydaje się, że definicja ta w zakresie podmiotowym jest niespójna z regulacjami prawa cywilnego i rodzinnego.**

Warto nieco miejsca poświęcić też **narzędziom**, które zastosowane po stwierdzeniu przemocy mają zapobiegać jej ponownemu pojawieniu się w rodzinie. Z jednej strony chodzi o działanie wobec osoby dotkniętej przemocą – katalog takiego wsparcia został umieszczony w art. 3 ustawy; z drugiej zaś o działania podjęte wobec osoby stosującej przemoc. Zgodnie z art. 4 stawy, wobec osób stosujących przemoc w rodzinie stosuje się przewidziane w niniejszej ustawie środki mające na celu zapobieganie ich kontaktowaniu się z osobami pokrzywdzonymi oraz oddziaływania korekcyjno-edukacyjne.

Najbardziej radykalnym środkiem (i równocześnie jedynym, który służy zapobieganiu kontaktom) jest możliwość złożenia żądania przez osobę doznającą przemocy, aby sąd zobowiązał członka rodziny stosującym przemoc do **opuszczenia wspólnie zajmowanego mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia lub zakazał zbliżania się do mieszkania i jego bezpośredniego otoczenia** (art. 11 a ustawy). Finansowe podstawy egzystencji – jednak w bardzo ograniczonym zakresie – zapewnia ust. trzeci art. 11 a, który wskazuje, że osoba stosująca przemoc i zobowiązana do opuszczenia lokalu, nadto zobowiązana jest do ponoszenia opłat za dostawy do tego mieszkania energii, gazu, wody oraz odbiór ścieków, odpadów i nieczystości ciekłych oraz czynsz lub koszty bieżącego zarządzania nieruchomością. Nie ma wątpliwości, że takie rozwiązanie – nakaz opuszczenia lokalu – może czasem wyrządzić seniorowi więcej szkody, niż dalsze wspólne zamieszkiwanie; zwłaszcza, jeśli senior otrzymywał wcześniej pomoc materialną lub życiową (np. gotowanie, robienie zakupów, pielęgnacja, wożenie do lekarza) od sprawcy przemocy. Ponadto, w przypadku seniora „leżącego” nakaz opuszczenia lokalu przez sprawcę, sprawującego wcześniej stałą opiekę, wiąże się z realnym zagrożeniem egzystencji seniora. Czasem też osoba współzamieszkująca z seniorem jest ostatnią bliską mu osobą, z którą ma kontakt. Mogą to być argumenty silnie zniechęcające seniora do składania tego rodzaju żądania do sądu. A ustawa *de facto* nie przewiduje innych instrumentów wspierających pokrzywdzonego seniora. Brak jest odpowiednika art. 12 a ustawy (dotyczącego odebrania dziecka z rodziny przemocowej), który zapewniałby seniorowi godne warunki życia. **Brak jest innych – adekwatnych do krzywdzenia seniora – narzędzi prawnych reagujących na przemoc.** Innymi słowy, ustawa o przeciwdziałaniu przemocy nie uwzględnia specyfiki przemocy stosowanej wobec seniora.

Obecnie trwają przygotowania do zmiany ustawy o przemocy w rodzinie. Na jego podstawie warto poczynić w punktach – ponownie z perspektywy ochrony seniora przed przemocą – kilka podstawowych uwag.

- Tytuł – zgodnie z uzasadnieniem „obowiązująca nazwa ustawy stygmatyzuje rodzinę i wskazuje, że wyłącznie rodzina jest środowiskiem, w którym dochodzi do aktów przemocy” – zmiana nazwy ustawy jest werbalnym sprzeciwem wobec faktu, że w rodzinie często dochodzi do przemocy; co więcej zmiana sformułowania „przemoc w rodzinie” na „przemoc domowa” niewiele w tym względzie zmiana. Ostatecznie to dom staje się miejscem, gdzie najczęściej dochodzi do stosowania przemocy, co potwierdzają statystyki. JEDNAK pojęcie przemoc w domowa jest pojęciem szerszym, co ostatecznie lepiej realizuje funkcje przeciwdziałaniu przemocy, chociaż wciąż nie obejmuje swoim zakresem wszystkim sytuacji przemocowych opartych

na specyficznych relacjach uzależnienia. Jednak tytuł taki zupełnie nie koresponduje z zakresem podmiotowym ustawy.

- Nie zostały usunięte wspomniane wyżej wady definicji przemocy w rodzinie, a koniunkcyjnie dodany nowy cel (uzyskanie kontroli w zakresie nabywania i korzystania z posiadanych przez tę osobę zasobów ekonomicznych) przysporzy nowych wątpliwości; w uzasadnieniu mowa jest też o definiowaniu przemocy poprzez użycie przewagi.
- Zakres podmiotowy ustawy (również po nowelizacji) – ostatecznie nie uwzględnia perspektywy potrzeb i praw osób starszych:
 - przepis art. 11a ustawy nie przewiduje żadnych rozwiązań, gdy w mieszkaniu pozostaje pokrzywdzona osoba starsza niezdolna do samodzielnego funkcjonowania (przykładowo **kto, na czyj koszt, w jakim zakresie zobowiązany jest do zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych pokrzywdzonej osoby, gdy jest to np. osoba starsza leżąca**).
 - przepis art. 11a ustawy nie uwzględnia, gdy sprawcą jest osoba starsza, która w żaden sposób nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb życiowych, **w przypadku zastosowania środka przewidzianego w ww. przepisie**.
- Konieczne jest ostateczne doprecyzowanie relacji pojęć „umyślność”, „działanie i zaniechanie”, „zaniedbanie” (i relacji między nimi) pojawiające się tak w ustawie, w projekcie, jak i w uzasadnieniu projektu nowelizacji. W świetle kontekstowego użycia powyższych pojęć, jak również (dość kontrowersyjnych) poglądów komentatorskich (vide G. Wrona, Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie. Komentarz, Warszawa 2012, s. 21) zakres wzmiankowanych sformułowań jest na tyle nieostry, że może budzić wątpliwości, czy zaniedbanie podania leków istotnych dla funkcji życiowych przez opiekuna na skutek zapomnienia mieści się w definicji przemocy, określonej w ustawie. Warto jednak podkreślić, że w uzasadnieniu projektu jest mowa o **celowym działaniu!**
- Nieuzasadnione wydaje się posługiwanie pojęciem „małoletniego” i „dziecko” dla oznaczenia podmiotu należącego do tego samego kręgu desygnatu.
- Rozważyć należy, czy definiując (na nowo) osobę doznającą przemocy zasadnie pominięto osoby powinowate.
- Wątpliwości budzi użycie przez projektodawcę sformułowania „**istnieje podejrzenie**” bez żadnego dalszego dookreślenia tego podejrzenia (zwłaszcza kwantyfikującego) – przykładowo: „uzasadnione”, „uprawdopodobnione” itp. Ma to szczególnie znaczenie w świetle art. 11a ust. 1 i 2 projektowanej ustawy.
- Niepokój może budzić mało konkretne określenie przewidziane w art. 3 pkt 6 – „pomocy w uzyskaniu mieszkania”. Ostatecznie nikogo do niczego konkretnego norma ta nie zobowiązuje, co ostatecznie oznacza, że staje się **pustą deklaracją** projektodawcy.
- Niezrozumiałe jest ograniczenie szczególnego trybu wnioskowego do funkcjonariuszy Policji i Żandarmerii Wojskowej (por. art. 9a ust. 7i oraz art. 7j ustawy) – dlaczego tryb ten nie miałby dotyczyć pozostałych służb?

- Warto rozważyć, czy prawa o wnioskowanie, o którym mowa w art. 9a ust. 7h nie należy przydać kuratorowi, gdy osoba stosująca przemoc ma wyznaczonego kuratora.
- W art. 9f ustawy powinna być mowa nie tylko o osobach posiadających broń, ale też o osobach posiadających zezwolenie na broń (które np. w danym czasie broni tej nie posiadają).
- Mając na uwadze rolę i znaczenie kuratora, w sytuacji opisanej w art. 9a ust. 12, udział kuratora powinien być obligatoryjny.
- Pod rozważenie należy poddać możliwość:
 - zastosowania mediacji na tym etapie postępowania, jako formy umożliwiającej rozwiązanie konfliktu, co jest najlepszym sposobem reakcji na konflikt;
 - efektem mediacji może być m.in. zobowiązanie się osoby stosującej przemoc do udziału w stosownej terapii, co jest – jak wskazują eksperci – o wiele skuteczniejsza forma niż terapia przymusowa (vide art. 7h ustawy);
 - udział mediatora w grupach interwencyjnych (tak dla wsparcia działań pomocowych, jak i dla uzyskania wsparcia w ocenie sytuacji – dwukierunkowość);
 - wprowadzenia standardów (wysokich) dla mediatorów prowadzących mediacje w sprawach przemocowych (vide projektowany art. 5a i 5b ustawy).
- na marginesie należy też zadać pytanie, na ile spójna jest polityka państwa, która z jednej strony kwestionuje fakt ratyfikowania przez Polskę tzw. Konwencji Stambulskiej, z drugiej – przywołuje ją w uzasadnieniu (s. 2).

Reasumując rozważania poczynione w oparciu o ustawę o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie podkreślić należy, że niemal całkowicie pominęła w swoich rozwiązaniach legislacyjnych osoby starsze. Podobnie rzecz wygląda w przygotowywanej nowelizacji. I nie chodzi o to, że „osoba starsza” nie została *expressis verbis* wymieniona w ustawie, ale środki, narzędzia i instytucje w bardzo niewielkim stopniu uwzględniają specyfikę stosowania przemocy, zaniedbania, agresji i uwikłania w konflikt osoby starszej.

Oczywistą uwagą jest także konstatacja, że przepisy ustawy nie dotyczą naruszenia praw osób starszych w instytucjach opieki.

18. Analiza prawnokarna (stan prawny na dzień 23.01.2023 r.)

Przepisy prawa karnego z rzadka bezpośrednio odnoszą się do osoby starszej. Operują przy tym pojęciem „osoba nieporadna ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny” (art. 207 § 1a k.k.), „osoba nieporadna ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny” (art. 210 i art. 211 k.k.) lub „osoba nieporadna ze względu na jej wiek lub stan zdrowia” (art. 53 § 2 k.k.), a także „osoba w podeszłym wieku” (art. 225 § 4 k.k.). Pojęcie „osoba nieporadna ze względu na wiek”, pojawiło się w polskim kodeksie karnym stosunkowo niedawno – wprowadzone zostało nowelizacją z 2017 r.⁷⁸

Pojęcie pokrzywdzonego jest szalenie istotne, ponieważ w pewnych sytuacjach może zaistnieć niemożność uzyskania statusu pokrzywdzonego, np. jeśli poniesiona szkoda lub krzywda nie wynika z zachowania zabronionego przepisami prawa karnego.

⁷⁸ Ustawa z dnia 23.3.2017 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 2017 r., poz. 773.

W przypadku dóbr osób starszych, jako podmiotów szczególnie podatnych na pokrzywdzenie, jest to problem bardzo poważny. Nie każda bowiem forma pokrzywdzenia znalazła swoje normatywne odbicie (tzn. nie każde naruszenie prawa seniora i nie każda forma opisanej na wstępie przemocy jest zabroniona w prawie karnym jako przestępstwo lub wykroczenie). Ponadto można mówić o braku realizacji znamion, co również skutkuje brakiem figury pokrzywdzonego, gdy zachowanie chociaż pozornie odpowiada opisowi normatywnemu, to jednak nie w pełni. Nie można bowiem mówić o przestępstwie, gdy chociaż jedno ze znamion konstytutywnych (tworzących typ podstawowy – opisujących istotę czynu zabronionego) nie zostało zrealizowane⁷⁹. Tego typu sytuacje zachodzą m.in. wtedy, gdy ustawa karna – dla bytu przestępstwa – wymaga umyślności, a zachowanie „sprawcy” oznaczało się nieumyślnością. **Nie stanowi np. przestępstwa nieumyślne zniszczenie mienia należące do osoby starszej, podobnie jak „nieumyślne znęcanie się” nad taką osobą.** W takich wypadkach podmiot działający nie jest w ogóle sprawcą, a podmiot doznający uszczerbku w swoich prawach – nie jest pokrzywdzonym. Uwaga ta ma o tyle praktyczne znaczenie, że obecne prawo karne nie może stanowić „odpowiedzi” na wszelkie krzywdy seniora.

Analiza przepisów prawnokarnych wymaga na wstępie wprowadzenie jeszcze trzech istotnych terminów, których znajomość ułatwia właściwe odczytanie znaczenia określonego przepisu ważnego dla ochrony praw seniora.

Gwarant nienastąpienia skutku to – zgodnie z art. 2 k.k. – osoba, na której ciąży prawny, szczególny obowiązek zapobiegnięcia skutkowi (mówić potocznie osoba, do obowiązków której należy niedopuszczenie, aby stało się „coś złego” np. śmierć, uszczerbek na zdrowiu itp.). W przypadku przestępstw skutkowych popełnionych przez zaniechanie odpowiedzialność może ponosić **tylko** wspomniany gwarant. Przykładowo, za śmierć pacjenta, który zmarł „z powodu” niepodania lekarstw odpowiadać może tylko ta osoba, której obowiązkiem było troska o jej życie – pielęgniarka, lekarz, opiekunka. **Za śmierć seniora „z powodu” niepodawania posiłków może odpowiadać tylko osoba, zobowiązana do podawania posiłków.** To oznacza, że nawet jeśli ktoś inny był w pobliżu i widział konieczność jakiś działań, ale ich nie podjął nie będzie odpowiadał za zabójstwo lub nieumyślne spowodowanie śmierci, jeśli nie ciążył na nim obowiązek zapobiegania śmierci tej osoby.

Pamiętać także należy, że prawo karne przewiduje odpowiedzialność karną nie tylko za dokonanie przestępstwa, ale też za **usiłowanie** (co do zasady) i – wyjątkowo za **przygotowanie**. Są to tzw. **formy stadialne**:

Art. 13.

§ 1. Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje.

§ 2. Usiłowanie zachodzi także wtedy, gdy sprawca nie uświadamia sobie, że dokonanie jest niemożliwe ze względu na brak przedmiotu nadającego się do popełnienia na nim czynu zabronionego lub ze względu na użycie środka nie nadającego się do popełnienia czynu zabronionego.

⁷⁹ Oczywiście z wyjątkiem znamienia skutku, ponieważ brak tego znamienia, na mocy odrębnego przepisu – art. 13 § 1 k.k. – pozwala na pociągnięcie do odpowiedzialności za usiłowanie, o ile zrealizowane są przesłanki wymienione w art. 13 k.k.

Art. 16.

§ 1. Przygotowanie zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania.

§ 2. Przygotowanie jest karalne tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi.

Ponadto za przestępstwa odpowiada nie tylko ten kto, samodzielnie wykonuje czyn zabroniony, ale także osoby z nim współdziałające (co znacznie poszerza krąg osób odpowiedzialnych). Są to tzw. **formy zjawiskowe**:

Art. 18.

§ 1. Odpowiada za sprawstwo nie tylko ten, kto wykonuje czyn zabroniony sam albo wspólnie i w porozumieniu z inną osobą, ale także ten, kto kieruje wykonaniem czynu zabronionego przez inną osobę lub wykorzystując uzależnienie innej osoby od siebie, poleca jej wykonanie takiego czynu.

§ 2. Odpowiada za podżeganie, kto chcąc, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, nakłania ją do tego.

§ 3. Odpowiada za pomocnictwo, kto w zamiarze, aby inna osoba dokonała czynu zabronionego, swoim zachowaniem ułatwia jego popełnienie, w szczególności dostarczając narzędzie, środek przewozu, udzielając rady lub informacji; odpowiada za pomocnictwo także ten, kto wbrew prawemu, szczególnemu obowiązkowi niedopuszczenia do popełnienia czynu zabronionego swoim zaniechaniem ułatwia innej osobie jego popełnienie.

Przegląd przepisów prawa karnego *sensu largo*, z perspektywy pokrzywdzenia osoby starszej pozwala na wyodrębnienie z całej puli katalogu, przestępstwa (a w zasadzie i wykroczenia) dwojakiego rodzaju.

Z jednej strony są to przepisy przewidujące naruszenie lub narażenia dóbr (każdego) człowieka, które – siłą rzeczy – odnoszą się także do osób starszych, chociaż przepis wyraźnie tego nie stanowi. Tytułem przykładu, mając na względzie poczynione wcześniej uwagi, wskazać należy przestępstwo zabójstwa⁸⁰ i jego usiłowanie – art. 148 k.k., eutanazji – art. 150 k.k., uszczerbku na zdrowiu⁸¹ – art. 156 i art. 157 k.k., kradzieży – art. 278 k.k., niealimentacji – art. 209 k.k., zniesławienia – art. 212 k.k., zniewagi – art. 216 k.k., pozbawienia wolności – art. 189 § 1 k.k., groźby karalnej – art. 190 k.k.

Druga grupa to przepisy odnoszące się do pewnej kategorii osób pokrzywdzonych; najczęściej szczególnie podatnych na wiktylizację (pokrzywdzenie) w ogóle lub wiktylizację określonego rodzaju i wśród nich jest miejsce dla osób starszych. Zauważyć przy tym należy, że grupa ta nie jest jednorodna albowiem znajdują się tu przepisy, w których osoba starsza – różnorodnie określona – jest przedmiotem czynności wykonawczej (np. kwalifikowana postać pozbawienia wolności – art. 189 § 2a, kwalifikowana postać znęcania się – art. 207 § 1a k.k., porzucenie – art. 210 k.k., o wiele

⁸⁰ Jak wynika z przywołanych przez S. Spurek statystyk, rokrocznie spory odsetek zabójstw dokonywanych jest z motywem „nieporozumień rodzinnych”, przy czym w 2003 r. wynosił 26%, w 2004 r. – 31%, w 2010 – 29%, a w 2016 r. – 27%; S. Spurek, *Przeciwdziałanie*, s. 25-26.

⁸¹ Ich obraz świetnie został przedstawiony w pracy: Gęsicki M., Trnka J., Susło R., Siuta J., Drobnik J., *Ludzie starsi jako ofiary przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu*, „Acta Univ Lodz., Folia Oecon.” 2013, nr 297.

rzadziej uprowadzenie – art. 211 k.k.) lub przepisy, w których ustawowy opis sposobu zachowania sprawcy w sposób szczególny może odnosić się m.in. do osób starszych – wykorzystanie stanu bezradności, stosunku zależności (np. przestępstwa seksualne – art. 197-199 k.k.), czy wyzyskanie niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania (oszustwo – art. 286 k.k.). Odrębnym typem czynu zabronionego, który można *de facto* zakwalifikować do każdej z grup jest przestępstwo narażenia na niebezpieczeństwo – art. 160 § 1 i 2 k.k.

Poniżej zestawiono poszczególne przepisy k.k., które mogą być zastosowane przy określonych naruszeniach. Lista tych naruszeń – co wcześniej podniesiono – została sporządzona w oparciu o wypowiedzi ekspertów oraz przegląd literatury badawczej. Przepisy zostały opatrzone krótkimi uwagami, które rozwinięte zostały w dalszej części opracowania (stan prawny na dzień 23 stycznia 2023 r.).

Przepis	Treść	Zachowania	Uwagi – istotne z perspektywy tematu
Art. 148	Kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności.	Zabójstwa, jego usiłowanie	Popełniane też przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; konieczne jest ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem, umyślne, również usiłowanie.
Art. 148 § 4	Kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.	Zabójstwo w afekcie, w czasie kłótni, sporu, wybuchowego konfliktu, po doznanej krzywdzie.	Umyślne, konieczne jest ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem.
Art. 150	Kto zabija człowieka na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Zabójstwo eutanatyczne (eutanazja) – na żądanie; również usiłowanie.	Popełniane też przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; konieczne jest ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem, umyślne.
Art. 151	Kto namową lub przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Nakłanianie i pomoc do samobójstwa – w jakikolwiek sposób.	Popełniane też przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; umyślne.
Art. 155	Kto nieumyślnie powoduje śmierć człowieka, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Nieumyślne spowodowanie śmierci; jakiegokolwiek niezamierzone zachowania doprowadzające do śmierci seniora – np. zła	Brak zamiaru – naruszenie reguł ostrożności; Popełniane też przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; konieczne jest

		dieta, niepodanie lekarstwa, złe traktowanie.	ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem.
Art. 156-157	Art. 156. § 1. Kto powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu w postaci: 1) pozbawienia człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia, 2) innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej, choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej albo znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. § 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Art. 157. § 1. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. § 3. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 lub 2 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.	Uszczerbki na zdrowiu w różnej postaci (jeśli tylko naruszenie nietykalności cielesnej – art. 216), w jakikolwiek sposób – nie tylko przemocą, ale np. zła dieta, niepodanie lekarstwa, złe traktowanie.	Popełniane też przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; konieczne jest ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem; umyślne i nieumyślne. Tryb ścigania art. 157: § 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 2 lub 3, jeżeli naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia nie trwał dłużej niż 7 dni, odbywa się z oskarżenia prywatnego, chyba że pokrzywdzonym jest osoba najbliższa zamieszkująca wspólnie ze sprawcą. § 5. Jeżeli pokrzywdzonym jest osoba najbliższa, ściganie przestępstwa określonego w § 3 następuje na jej wniosek.
Art. 160	§ 1. Kto naraża człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 2. Jeżeli na sprawcy ciąży obowiązek opieki nad osobą narażoną na niebezpieczeństwo, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 3. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 lub 2 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.	Kreowanie wszelkich sytuacji niebezpiecznych dla życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (ich opis – art. 156 § 1).	Popełniane też przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; konieczne jest ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem; umyślne i nieumyślne.
Art. 162	Kto człowiekowi znajdującemu się w położeniu grożącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu nie udziela pomocy, mogąc jej udzielić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo	Nieudzielenie pomocy w sytuacjach najpoważniejszych (groźba śmierci lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu), umyślne.	Każdy ma taki obowiązek, nie tylko członek rodziny czy opiekun.

	ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.		
Art. 189	§ 1. Kto pozbawia człowieka wolności, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2a. Jeżeli pozbawienie wolności, o którym mowa w § 2, dotyczy osoby nieporadnej ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.	Wszelkie formy izolacji, przy zastosowaniu dowolnego sposobu.	Umyślne
Art. 190	Kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.	Wszelkie formy groźby popełnienia przestępstwa.	Umyślne, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 190a	§ 1. Kto przez uporczywe nękanie innej osoby lub osoby jej najbliższej wzbudza u niej uzasadnione okolicznościami poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia lub istotnie narusza jej prywatność, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 2. Tej samej karze podlega, kto, podszywając się pod inną osobę, wykorzystuje jej wizerunek, inne jej dane osobowe lub inne dane, za pomocą których jest ona publicznie identyfikowana, w celu wyrządzenia jej szkody majątkowej lub osobistej. § 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1 lub 2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.	Wszelkie formy nieakceptowalnego zachowania, który musi powodować: poczucie zagrożenia, poniżenia lub udręczenia lub istotnie narusza jej prywatność.	Umyślne, konieczna uporczywość = wielokrotność. § 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 191	§ 1. Kto stosuje przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 1a. Tej samej karze podlega, kto w celu określonym w § 1 stosuje przemoc innego rodzaju uporczywie lub w sposób istotnie utrudniający innej osobie korzystanie z zajmowanego lokalu mieszkalnego.	Jakiegokolwiek zachowania przemocowe wobec osoby, ale w ściśle określonym celu – zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia.	Umyślne § 3. Ściganie przestępstwa określonego w § 1a następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 192	§ 1. Kto wykonuje zabieg leczniczy bez zgody pacjenta, podlega grzywnie,	Podstępne wykonywanie zabiegów, podawanie leków.	Umyślne, zasadniczo może popełnić tylko lekarz, ale pomocnictwo i podżeganie

	karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.		(przez inne osoby) jest karalne.
Art. 193	Kto wdziera się do cudzego domu, mieszkania, lokalu, pomieszczenia albo ogrodzonego terenu albo wbrew żądaniu osoby uprawnionej miejsca takiego nie opuszcza, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.	Przebywanie w domu pokrzywdzonego bez jego zgody;,, również gdy nie chce opuścić dobrowolnie mieszkania, lokalu.	Umyślne Wdarcie oznacza bez woli osoby pokrzywdzonej.
Art. 196	Kto obraża uczucia religijne innych osób, znieważając publicznie przedmiot czci religijnej lub miejsce przeznaczone do publicznego wykonywania obrzędów religijnych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.	Niszczzenie przedmiotów kultu.	Umyślne, kontrowersyjne
Art. 197-199	Art. 197. § 1. Kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12. § 2. Jeżeli sprawca, w sposób określony w § 1, doprowadza inną osobę do poddania się innej czynności seksualnej albo wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Art. 198. Kto, wykorzystując bezradność innej osoby lub wynikający z upośledzenia umysłowego lub choroby psychicznej brak zdolności tej osoby do rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem, doprowadza ją do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. Art. 199. § 1. Kto, przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia, doprowadza inną osobę do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.	Zgwałcenia i inne czynności seksualne (wykonywanie lub poddanie się nim); przy czym albo sprawca ma zastosować przemoc, groźbę lub podstęp (art. 197 – typ podstawowy) albo wykorzystać bezradność (art. 198 – typ łagodniej karany) albo przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie krytycznego położenia (art. 199 – typ łagodniej karany). „obcowanie płciowe” – nie tylko akty cielesnego spółkowania, ale również ich surogaty (wszelkie sytuacje, gdy organy płciowe sprawcy mają bezpośredni kontakt z organami płciowymi pokrzywdzonego lub tymi częściami ciała pokrzywdzonego, które sprawca traktuje równoważnie z organami płciowymi pokrzywdzonego. W pojęciu „inna czynność seksualna” nie mieści się zatem żaden rodzaj obcowania płciowego (także analny, oralny),	

		mieszczą się natomiast wszelkie inne zachowania dot. szeroko rozumianego życia płciowego człowieka, np. dotykanie narządów płciowych pokrzywdzonego, pieszczoty, w których sprawca dotyka ciała ofiary, pocałunki.	
Art. 207	§ 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 1a. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 10. § 3. Jeżeli następstwem czynu określonego w § 1–2 jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.	Wiele różnorodnych zachowań nacechowanych przemocą fizyczną, werbalną, psychiczną (tu zmieści się też przemoc ekonomiczna), kontrola, zakazy i nakazy, niszczenie rzeczy, różne zachowania nieakceptowalne o pewnym stopniu intensywności; np. zabicie zwierzęcia należącego do pokrzywdzonego.	Umyślne, pewna wielokrotność; Konieczna nierównowaga sił.
Art. 209	§ 1. Kto uchyla się od wykonania obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową, jeżeli łączna wysokość powstałych wskutek tego zaległości stanowi równowartość co najmniej 3 świadczeń okresowych albo jeżeli opóźnienie zaległego świadczenia innego niż okresowe wynosi co najmniej 3 miesiące, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. § 1a. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 naraża osobę uprawnioną na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.	Zaniedbanie ekonomiczne	Musi być wcześniej ustalony obowiązek alimentacyjny – może je więc popełnić wyłącznie zobowiązany, umyślne.
Art. 210	§ 1. Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub	Porzucenie osoby w miejscu, które nie jest przeznaczone do udzielania opieki.	Umyślne, może je popełnić wyłącznie osoba zobowiązana do troszczenia się o seniora.

	fizyczny osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Jeżeli następstwem czynu jest śmierć osoby określonej w § 1, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.		
Art. 211	Kto, wbrew woli osoby powołanej do opieki lub nadzoru, uprowadza lub zatrzymuje małoletniego poniżej lat 15 albo osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Przetrzymywanie wbrew woli opiekuna (niezależnie od woli seniora).	Umyślne
Art. 212	§ 1. Kto pomawia inną osobę, grupę osób, instytucję, osobę prawną lub jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej o takie postępowanie lub właściwości, które mogą poniżyć ją w opinii publicznej lub narazić na utratę zaufania potrzebnego dla danego stanowiska, zawodu lub rodzaju działalności, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.	Zniesławienie – przywoływanie informacji prawdziwych lub fałszywych, które mogą (potencjalnie) poniżyć seniora.	Umyślne, Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 odbywa się z oskarżenia prywatnego.
Art. 216	§ 1. Kto znieważa inną osobę w jej obecności albo choćby pod jej nieobecność, lecz publicznie lub w zamiarze, aby zniewaga do osoby tej dotarła, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności. § 2. Kto znieważa inną osobę za pomocą środków masowego komunikowania, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.	Zniewaga – zachowanie obraźliwe.	Umyślne, Ściganie odbywa się z oskarżenia prywatnego.
Art. 217	Art. 217. § 1. Kto uderza człowieka lub w inny sposób narusza jego nietykalność cielesną, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. § 2. Jeżeli naruszenie nietykalności wywołało wyzywające zachowanie się pokrzywdzonego albo jeżeli pokrzywdzony odpowiedział naruszeniem nietykalności, sąd może odstąpić od wymierzenia kary.	Uderzenia i inne agresywne zachowania, które nie powodują uszczerbku na zdrowiu; ponadto – oblewanie ciecżą, rzucanie czapki.	Umyślne, Ściganie odbywa się z oskarżenia prywatnego.
Art. 244	Kto nie stosuje się do orzeczonego przez sąd (...) przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, nakazu okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, zakazu kontaktowania się z określonymi	Powrót do wspólnego mieszkania, odwiedziny, kontakt z pokrzywdzonym (bezpośredni lub pośredni).	Umyślne, dotyczy skazanego, który narusza nałożone zakazy, niezależnie od woli pokrzywdzonego, który np.

	osobami, zakazu zbliżania się do określonych osób lub zakazu opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu (...), podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.		sam prosi o powrót bliskiego do domu.
Art. 250	Kto, przemocą, groźbą bezprawną lub przez nadużycie stosunku zależności, wywiera wpływ na sposób głosowania osoby uprawnionej albo zmusza ją do głosowania lub powstrzymuje od głosowania, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Zmuszanie do głosowania lub uniemożliwienie oddania głosu.	Jest mowa o stosunku zależności, więc w wielu sytuacjach będzie chodziło też o seniora. Senior nie będzie miał statusu pokrzywdzonego
Art. 270	§ 1. Kto, w celu użycia za autentyczny, podrabia lub przerabia dokument lub takiego dokumentu jako autentycznego używa, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Tej samej karze podlega, kto wypełnia blankiet, opatrzony cudzym podpisem, niezgodnie z wolą podpisanego i na jego szkodę albo takiego dokumentu używa.	Wszelkie postacie fałszowania.	Senior, którego podpis został podrobiony nie ma statusu pokrzywdzonego.
Art. 275	§ 1. Kto posługuje się dokumentem stwierdzającym tożsamość innej osoby albo jej prawa majątkowe lub dokument taki kradnie lub go przywłaszcza, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.	Bezprawne posługiwanie się dowodem osobistym, jego kradzież lub przywłaszczenie.	Umyślne
Art. 276	Kto niszczy, uszkadza, czyni bezużytecznym, ukrywa lub usuwa dokument, którym nie ma prawa wyłącznie rozporządzać, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.	Niszczenie innych dokumentów.	Umyślne, działanie i zaniechanie
Art. 278	Art. 278. § 1. Kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą rzecz ruchomą, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. § 2. Tej samej karze podlega, kto bez zgody osoby uprawnionej uzyskuje cudzy program komputerowy w celu osiągnięcia korzyści majątkowej.	Kradzież, tylko cel przywłaszczenia – czyli traktowania jej jak własnej Szkoda powyżej 500 zł (jeśli poniżej – wykroczenie z art. 119 k.w.), zbór rzeczy o wartości niemajątkowej – wykroczenie z art. 126 k.w.	Umyślne, działanie § 4. Jeżeli kradzież popełniono na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.

Art. 284	§ 1. Kto przywłaszcza sobie cudzą rzecz ruchomą lub prawo majątkowe, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. § 2. Kto przywłaszcza sobie powierzona mu rzecz ruchomą, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Np. zatrzymanie cudzej rzeczy, tylko cel przywłaszczenia Szkoda powyżej 500 zł (jeśli poniżej – wykroczenie z art. 119 k.w.).	Umyślne § 4. Jeżeli przywłaszczenie nastąpiło na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 286	§ 1. Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadza inną osobę do niekorzystnego rozporządzenia własnym lub cudzym mieniem za pomocą wprowadzenia jej w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.	Oszustwo, zamiar musi pojawiać się przed podjętym zachowaniem przez sprawcę.	Umyślne § 4. Jeżeli czyn określony w § 1–3 popełniono na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 288	§ 1. Kto cudzą rzecz niszczy, uszkadza lub czyni niezdatną do użytku, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Szkoda powyżej 500 zł (jeśli poniżej – wykroczenie z art. 124 k.w.), niszczenie rzeczy o wartości niemajątkowej – wykroczenie z art. 126 k.w.	Umyślne Popełnione też przez zaniechanie; przez zaniechanie – przez gwaranta nienastąpienia skutku; ustalenie związku przyczynowego między działaniem sprawcy a skutkiem; § 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 1 lub 2 następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 289	Art. 289. § 1. Kto zabiera w celu krótkotrwałego użycia cudzy pojazd mechaniczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.	Zabór innych rzeczy w celu krótkotrwałego użytku – wykroczenie z art. 127 k.w.	Umyślne § 5. Jeżeli czyn określony w § 1–3 popełniono na szkodę osoby najbliższej, ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego.
Art. 304	§ 1. Kto, wyzyskując przymusowe położenie innej osoby fizycznej, prawnej albo jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, zawiera z nią umowę, nakładając na nią obowiązek świadczenia niewspółmiernego ze świadczeniem wzajemnym, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.	Tzw. lichwa	

Poniższe uwagi pozwolą na precyzyjne ustalenie **wad i kontrowersji poszczególnych rozwiązań z perspektywy pokrzywdzenia osób starszych**. To oznacza, że wskazane i omówione zostaną wyłącznie te regulacje prawnokarne, które ostatecznie uniemożliwiają karnoprawną reakcję na określonej formie przemocy lub innej postaci naruszenia praw seniora.

Jak wynika z pierwszej części opracowania przemoc jest najpoważniejszym i najczęstszym przejawem naruszania praw i wolności osób starszych. Podstawowym przepisem, służącym karnoprawnej ocenie tego typu zachowań jest wspomniany przepis art. 207 k.k., nazywany potocznie przestępstwem znęcania się, który to przepis może być odnoszony do przemocy fizycznej lub psychicznej.

W kryminologii i naukach pokrewnych przemocy przydaje się szczególne cechy. Jedną z nich jest uzależnienie od sprawcy. *Prima facie* ta zależność nie jest wkomponowana w znamię przedmiotowe czynu opisanego w art. 207 k.k. Zgodnie z treścią § 1 tego przepisu, stały lub przemijający stosunek zależności jest jedną z okoliczności występującą alternatywnie obok bycia osobą najbliższą, czy też nieporadną ze względu na wiek, stan psychiczny lub fizyczny. Innymi słowy, niedopuszczalną wykładnią zwężającą jest dookreślanie, iż przemoc wobec osoby starszej jest znęcaniem wyłącznie w relacjach uzależnienia. Każda przemoc nosząca znamiona znęcania się nad osobą starszą jest przestępstwem opisanym w art. 207 § 1a k.k. Przy czym za znęcanie się uchodzi każde powtarzające się lub rozciągnięte w czasie, działanie lub zaniechanie polegające na umyślnym zadawaniu bólu fizycznego lub dolegliwości psychicznych, jeżeli w odczuciu powszechnym ma ono wyraz znęcania się⁸².

Problem jednak polega na znamieniu przedmiotowym „znęca się”. W wyroku z 4.06.1990 r., Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że nie jest możliwe przyjęcie wzajemnego znęcania się nad sobą małżonków w tym samym czasie⁸³, który nie został przyjęty bezkrytycznie⁸⁴. W piśmiennictwie najczęściej zaznacza się jednak, że samo znęcanie **zakłada dominację nad ofiarą**⁸⁵.

Wskazana wyżej definicja akcentuje obiektywną ocenę zachowań sprawcy. Podkreśla się w piśmiennictwie, że nie wystarczy samo odczucie osoby pokrzywdzonej⁸⁶. Nie ma jednak wątpliwości, że ta zobiektywizowana ocena musi uwzględniać nie tylko moralną, społeczną ocenę dolegliwości, ale też wrażliwość i podatność na krzywdę przedstawicieli określonych grup społecznych, przykładowo dzieci i właśnie osób starszych.

Badania kryminologiczne dowodzą, że przewidziane w przepisie rozróżnienie na znęcanie fizyczne lub psychiczne nabiera szczególnego znaczenia w przypadku starszych ofiar, albowiem osoby te stosunkowo często padają ofiarą znęcania psychicznego. Warto przywołać więc tezę V. Konarskiej-Wrzošek, która zwraca uwagę, że ustawa nie robi różnicy w stopniu zadawanych dolegliwości w zależności od tego, czy chodzi o znęcanie się fizyczne, czy psychiczne. Zgodnie bowiem z brzmieniem ustawy, żadna z postaci znęcania się nie zawiera – jak wskazuje autorka – warunku

⁸² V. Konarska-Wrzošek, Ochrona dziecka w polskim prawie karnym, Toruń 1999, s. 57.

⁸³ V KRN 96/90, WPP 1993/1–2, s. 56.

⁸⁴ Por.: M. Mozgawa [w:] M. Mozgawa (red.), Kodeks karny. Komentarz aktualizowany, LEX i przywołane tam głosy krytyczne.

⁸⁵ J. Lachowski [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), Kodeks karny. Komentarz. Wyd. III, Lex.

⁸⁶ M. Szewczyk, w: A. Zoll (red.), Kodeks karny. Komentarz. Część szczególna. Tom II, Warszawa 2008, s. 728.

w zakresie intensywności, co powoduje, że są one równorzędnymi (równowartymi) podstawami pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej. Zdaniem V. Konarskiej-Wrzosek, nieuzasadnione są interpretacje pojęcia znęcania się prezentowane przez innych autorów, wprowadzające stopniowanie w zakresie cierpień fizycznych i psychicznych z zaznaczeniem, że cierpienia psychiczne muszą być dotkliwe, czy przewyższające miarą cierpienia fizyczne. Jako przykład autorka podaje stanowisko SN, zgodnie z którym znęcanie się jest działaniem lub zaniechaniem polegającym na umyślnym zadawaniu bólu fizycznego lub dotkliwych cierpień moralnych⁸⁷. Nie odmawiając słuszności przywołanej przez autorkę tezie, stwierdzić wypada, że nieporozumienia w tym zakresie wynikają z pewnego umownego uproszczenia. To nie cierpienie psychiczne ma być (bardziej) dotkliwe, a jedynie zachowanie sprawcy musi być na tyle intensywne, aby wywołać dyskomfort psychiczny w stopniu porównywalnym do cierpienia wywołanego znęcaniem fizycznym. Zgodnie z założeniem, że o ile zasadniczo każde uderzenie wywołuje cierpienie fizyczne, o tyle nie każde przykre słowo wywołuje cierpienie psychiczne.

Przepis art. 207 generuje jeszcze jeden problem – zakłada pewną wielokrotność czynności (przy czym wyjątkowo za znęcanie się można uznać jednorazowe zachowanie o dużej intensywności⁸⁸). To oznacza, że pojedyncze zachowanie nie może zostać ukarane na podstawie przywołanych przepisów. W konsekwencji, jednorazowe naruszenie praw osób starszych musi być oceniona na podstawie przepisu kryminalizującego konkretne zachowanie. Kryminologiczny obraz przemocy pozwala na przywołanie przepisów kryminalizujących: pozbawienie wolności – art. 189 k.k., groźenie popełnieniem przestępstwa – art. 190 k.k., zmuszanie do określonego zachowania się (do jedzenia, zamykania w pokoju, podpisywania dokumentów o nieznanej treści) – art. 191 k.k., zniesławienie i zniewagę – art. 212 i art. 216 k.k., w skrajnych sytuacjach – uszczerbek na zdrowiu – art. 156-157 k.k. Na marginesie należy zaznaczyć, że jednorazowe zachowania sprawcy, o charakterze przemocowym, mogą być ocenione również na płaszczyźnie prawa wykroczeń. Tytułem przykładu warto przywołać złośliwe wprowadzanie w błąd lub niepokojenie – art. 107 kw., czy zakłócanie spokoju nocnego – art. 51 k.w.

Zjawisko przemocy wobec osób starszych generuje – na płaszczyźnie prawa karnego – również ważki i szerszy problem z zakresu stosowania prawa karnego i polityki kryminalizacyjnej. Nie ma wątpliwości, że osoby starsze, z racji swego stanu zdrowia fizycznego lub psychicznego, są szczególnie podatne na wiktymizację. Sprawca wobec tej kategorii ofiar czasem nie musi używać siły fizycznej lub podstępnych zabiegów, aby zrealizować swój zły zamiar (chodzi o tzw. przemoc instrumentalną). Pojawia się więc pytanie, czy **typizacje, w których przemoc lub podstęp/wprowadzenie w błąd są znamionami czynu zabronionego (opisują zachowanie sprawcy i muszą być udowodnione), de facto nie osłabiają karnoprawnej ochrony osób starszych, czy nadmiernie nie ograniczają zakresu kryminalizacji, odnośnie do osób starszych, wobec których nie ma potrzeby stosowania przemocy z racji ich nieporadności.** Należy bowiem pamiętać, że przemoc i/lub podstęp występujące jako znamię modalne (opisujące sposób zachowania sprawcy) ogranicza zakres kryminalizacji, co oznacza, że jeżeli skutek opisany w ustawie został osiągnięty bez użycia przemocy i/lub podstępu,

⁸⁷ V. Konarska-Wrzosek, Ochrona, s. 55-56.

⁸⁸ Uchwała 7 sędziów SN z 24.3.1978 r., U/178, OSNKW 1978, Nr 4-5, poz. 42. Odmienne – I. Andrejew, Polskie prawo karne w zarysie, Warszawa 1989, s. 424.

czyn taki – na płaszczyźnie konkretnego przepisu – okazuje się bezkarny. Zagadnienie to jest szczególnie istotne, gdy takie znamię modalne występuje w typie podstawowym – jego brak w stanie faktycznym oznacza bowiem brak realizacji znamion typu czynu zabronionego, a co za tym idzie – brak odpowiedzialności karnej. Poniżej kilka konkretnych przykładów. Poniżej wskazane zostały przepisy ilustrujące wspomniany problem.

Pierwszym przepisem, który w takim kontekście musi zostać przeanalizowany jest art. 191 k.k., czyli tzw. przestępstwo zmuszania⁸⁹. W tym przepisie obok przemocy występuje też znamię groźby karalnej, co ostatecznie nie niweluje problemu. Łatwo bowiem znaleźć w relacjach osób podejmujących interwencje w sprawach przemocowych opisy zachowań „opiekunów”, zmuszających osoby starsze np. do znoszenia określonej sytuacji bez stosowania przemocy lub groźby. Wiktymologiczny obraz osoby starszej, jej podatność na pokrzywdzenie, każe więc spojrzeć na przepis art. 191 k.k. bardzo krytycznie – nie uwzględnia on faktu, że osoba starsza może zostać zmuszona do określonego zachowania **bez użycia siły fizycznej (przemocy)**. Innymi słowy, zmuszanie seniora do określonego zachowania, ale wykorzystując istnienie przewagi nie stanowi przestępstwa z art. 191 k.k. Rozważyć należy nowelizację art. 191 k.k., poprzez rezygnację w opisie czynu zabronionego przemocy lub groźby, gdy pokrzywdzonym jest osoba nieporadna. Pamiętając przy tym, że zmuszanie seniora do zachowań dla niego korzystnych będzie tzw. pierwotne legalne.

Analogiczne uwagi przeprowadzić należy na tle przestępstwa opisanego w przepisie art. 197 § 1 k.k., dotyczącym zgwałcenia (które stanowi formę przemocy seksualnej). Przepis ten stanowi, iż karze podlega, kto przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza inną osobę do obcowania płciowego. To oznacza, że sam brak zgody ze strony późniejszej osoby pokrzywdzonej nie wystarcza do uznania, iż doszło do przestępstwa zgwałcenia. Jeśli więc osoba słabsza, starsza, mniej sprawna, widząc swoje nikłe szanse, rezygnuje dla własnego bezpieczeństwa ze stawiania oporu, nie może być uznana za pokrzywdzonego przestępstwem zgwałcenia. Pewnym środkiem zastępczym dla pociągnięcia do odpowiedzialności karnej może być przepis art. 198 k.k. lub 199 k.k., które przewidują odpowiedzialność karną za doprowadzenie do obcowania płciowego przy wykorzystaniu bezradności i możliwości rozpoznania znaczenia czynu, stosunku zależności lub krytycznego położenia. Przy czym bezradność może mieć źródło w przyczynach natury fizycznej lub fizjologicznej, jak i w przyczynach wynikających z niepoczytalności ofiary wywołanej niepatologicznymi zakłóceniami czynności psychicznych⁹⁰. Istotą bezradności jest niemożność stawiania oporu. Stosunek zależności zaś polega na prawnym lub faktycznym podporządkowaniu lub uzależnieniu, co pozwala wywierać bezpośredni lub pośredni wpływ na dalszą sytuację życiową osoby zależnej w szczególności w zakresie jej sytuacji prawnej, społecznej lub ekonomicznej⁹¹. Zdaniem SN, istotą stosunku zależności jest to, że osoba zależna pozostaje w takiej relacji ze sprawcą, że konflikt z nim grozi jej interesom materialnym lub niematerialnym. Osoba zależna musi zatem unikać wchodzenia w konflikt z osobą,

⁸⁹ Art. 191. § 1. Kto stosuje przemoc wobec osoby lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§ 1a. Tej samej karze podlega, kto w celu określonym w § 1 stosuje przemoc innego rodzaju uporczywie lub w sposób istotnie utrudniający innej osobie korzystanie z zajmowanego lokalu mieszkalnego.

⁹⁰ M. Bielski, Komentarz do art. 198 Kodeksu karnego, LEX.

⁹¹ post. SN z 18.12.2008 r., V KK 304/08, R-OSNKW 2008, poz. 2691

od której jest zależna. Osoba zależna ma świadomość konieczności podporządkowania się żądaniom czy życzeniom osoby, od której zależy⁹². I wreszcie, krytyczne położenie to taka sytuacja, w której osobie znajdującej się w nim realnie grozi doznanie poważnego uszczerbku lub dolegliwości, a niebezpieczeństwu temu może zapobiec odpowiednie zachowanie się sprawcy. Sytuacja ta wynika z powstałej między sprawcą a ofiarą sytuacji faktycznej i nie wiąże się z rolami społecznymi⁹³.

Powyższe krótkie uwagi wskazują, że brak możliwości stawiania oporu przez ofiarę został uwzględniony przez ustawodawcę, co prawda nie w przepisie art. 197 k.k., ale w przepisie art. 198 k.k. i art. 199 k.k. Warto jednak zwrócić uwagę na odmienne zagrożenie karą, co wynikać ma – z założenia – z odmiennej oceny stopnia społecznej szkodliwości czynu. Przy przestępstwie zgwałcenia w typie podstawowym grozi kara od 2 do 12 lat, przepisy art. 198 i 199 przewidują karę pozbawienia wolności – odpowiednio – od 6 miesięcy do 8 lat oraz od 1 miesiąca do 3 lat. Taka różnica w karygodności porównywanych czynów zabronionych budzi ogromne wątpliwości (i może świadczyć o słabszej karnoprawnej ochronie).

Równocześnie, przepisy art. 198 k.k. i 199 k.k. nie przewidują rozbudowanego katalogu typów kwalifikowanych (w porównaniu do art. 197 § 3 k.k.), tak jakby – zdaniem ustawodawcy – np. zbiorowe działanie sprawców opisane w przywołanych przepisach lub ze szczególnym okrucieństwem nie podnosiły tak radykalnie poziomu społecznej szkodliwości, że wymagane jest ukonstytuowanie typów zmodyfikowanych.

Ponadto, wszędzie tam, gdzie kodeks karny używa pojęcia zgwałcenia (art. 64 § 2, art. 118 a § 2 pkt 4 oraz art. 148 § 2 pkt 2) chodzi wyłącznie o czyn z art. 197 k.k., co nie pozwala na dokonanie adekwatnej kwalifikacji czynu, uwzględniającej specyfikę ofiary. Podobnie ma się rzecz z przepisami wprost przywołującymi przepis art. 197 k.k. Przykładowo, nieletni po ukończeniu lat 15 może odpowiadać na podstawie k.k., jednak wyłącznie gdy przestępstwo seksualne wyczerpuje znamiona art. 197 § 3 lub 4. Zaś obowiązek denuncjacji (art. 240 k.k.) dotyczy przestępstwa określonego w art. 197 § 3 i 4 oraz w art. 198.

Takie rozwiązania legislacyjne, cechujące się brakiem konsekwencji i racjonalności, z pewnością należy ocenić negatywnie.

Podobnym, chociaż nieco odmiennym przykładem, który rodzi tego rodzaju wątpliwości są przepisy odnoszące się do tzw. przestępstw rozbójniczych (art. 280-282 i art. 289 k.k.)⁹⁴. W wymienionych przepisach przemoc, obok innych zachowań, tworzy typ

⁹² wyr. SN z 6.5.2014 r., V KK 358/13, <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/V%20KK%20358-13.pdf>

⁹³ wyr. SN z 5.2.2009 r., II KK 251/08, LEX nr 486551.

⁹⁴ Art. 280. § 1. Kto kradnie, używając przemocy wobec osoby lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze pozbawienia wolności od lat 2 do 12.

Art. 281. Kto, w celu utrzymania się w posiadaniu zabranej rzeczy, bezpośrednio po dokonaniu kradzieży, używa przemocy wobec osoby lub grozi natychmiastowym jej użyciem albo doprowadza człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Art. 282. Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, przemocą, groźbą zamachu na życie lub zdrowie albo gwałtownego zamachu na mienie, doprowadza inną osobę do rozporządzenia mieniem własnym lub cudzym albo do zaprzestania działalności gospodarczej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

Art. 289. § 1. Kto zabiera w celu krótkotrwałego użycia cudzy pojazd mechaniczny, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

kwalifikowany, zatem jej brak nie znosi odpowiedzialności karnej, a jedynie przesuwają na poziom odpowiedzialności za typ podstawowy. Warto przy tym zauważyć, że przywołane normy posługują się co prawda pojęciem bezbronności, ale ten stan osoby pokrzywdzonej ma być efektem zachowania sprawcy, a nie cechą ofiary (ustawa mówi: „doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności”). Oznacza to, że nieporadność osoby starszej nie jest znamieniem tych typizacji. Pozostaje zatem kwestią otwartą, czy zabór mienia osobie starszej, przy wykorzystaniu widocznej fizycznej przewagi sprawcy, powinien stanowić rozbój, czy jednak tzw. kradzież zwykłą (art. 278 § 1 k.k.).

Przeciwnym do powyższego przykładem przestępstwa przeciwko mieniu, w którym ustawodawca uwzględnił cechy pokrzywdzonego, wynikające chociażby z wieku, jest przestępstwo oszustwa (art. 286 k.k.). W przepisie tym, alternatywą dla wprowadzenia w błąd lub wyzyskania błędu jest „wyzyskanie niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania”. To ogólne sformułowanie znakomicie sprawdzi się, gdy ofiarą oszustwa stanie się osoba starsza o nieco osłabionej już zdolności postrzegania świata i jego reguł. Rozwiązania polskie dalekie są zatem od rozwiązań przyjętych np. w Stanach Zjednoczonych, gdzie w wielu ustawodawstwach stanowych USA przewiduje się przestępstwa finansowe odnoszące się do pokrzywdzonych osób starszych. Tytułem przykładu wskazać można chociażby *An Act increasing the penalties for unfair and deceptive actions perpetrated against persons with disabilities and senior citizens*⁹⁵.

Ostatnie z omówionych zagadnień prowokuje kolejne pytanie – czy generalnie wiek pokrzywdzonego (lub stwierdzona nieporadność ze względu na wiek) powinien każdorazowo być przesłanką do zaostrożenia odpowiedzialności karnej, czy to w postaci typów kwalifikowanych, czy może jako okoliczność powodująca nadzwyczajne – fakultatywne lub obligatoryjne – obostrzenie kary. W innym miejscu⁹⁶, odnośnie do małoletnich, dokonano krytycznej oceny tworzenia typu kwalifikowanego ze względu na (młody) wiek. Dla potrzeb niniejszego opracowania przytoczyć można ówczesne wnioski. Wątpliwości budzi skuteczne odstraszanie potencjalnych sprawców poprzez wprowadzenie typów kwalifikowanych. Ponadto, jak wynika ze statystyk, obostrzenie takie w praktyce nie będzie miało większego znaczenia, skoro i teraz nie są orzekane kary w górnych granicach. Warto jednak zwrócić uwagę, że są systemy uwzględniające podeszły wiek osób pokrzywdzonych. Przykładowo, w stanie Newada, sprawca, który skrzywdził osobę starszą, mógł otrzymać karę pozbawienia wolności dwa razy dłuższą niż kara, która zostałaby orzeczona wobec sprawcy, popełniającego to samo przestępstwo wobec młodszej ofiary (*National Center for Victims of Crime*, 1995)⁹⁷. W stanie Nowy Jork zwiększa się kary za kradzież i oszustwo, gdy ofiara ma 65 lat lub

§ 3. Jeżeli czyn określony w § 1 popełniono używając przemocy lub grożąc natychmiastowym jej użyciem albo doprowadzając człowieka do stanu nieprzytomności lub bezbronności, sprawca podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

⁹⁵ <https://malegislature.gov/Bills/190/H334> [dostęp: 2.5.2019 r.]

⁹⁶ O. Sitarz, D. Bek, Czy zasadnie i skutecznie ustawodawca podwyższył poziom ochrony małoletnich? Krytyczna analiza nowelizacji Kodeksu karnego z 23.3.2017 r., FP 2017, Nr 6, s. 8-24.

<https://docs.google.com/viewerng/viewer?url=http://www.forumprawnicze.eu/pdf/44-2017.pdf>

⁹⁷ B.K. Payne, B.L. Berg, Perceptions About the Criminalization of Elder Abuse Among Police Chiefs and Ombudsmen, *Crime & Delinquency*, July 2003, s. 444.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.857.4014&rep=rep1&type=pdf>, [dostęp: 2.5.2019 r.]

więcej⁹⁸. W ogólnościowej dyskusji stawia się tezę, że kwalifikowany typ przestępstwa znęcania się nad osobami starszymi uwzględniałoby słabość ofiar i okoliczności nadużycia. Podkreśla się, że kradzież nie zabija młodszych ofiar, ale może zabić starszych, ponieważ uraz ma negatywny wpływ na układ odpornościowy osób starszych. Stawiane jest więc pytanie – jeśli przyjmiemy argument o „pogłębionych przestępstwach” dla przestępstw motywowanych rasowo/religijnie, dlaczego nie dla osób starszych⁹⁹.

Warto jednak podkreślić zróżnicowanie ocen szkodliwości czynów popełnianych wobec osób starszych w różnych okolicznościach. W latach 90. w Stanach Zjednoczonych nastąpiła kryminalizacja przemocy wobec osób starszych i wzrost punitowności za tego rodzaju czyny. Podejście takie obejmowało stworzenie przepisów dotyczących obowiązkowego zgłaszania, zwiększenie kar dla sprawców przemocy wobec osób starszych oraz modyfikację procedur karnych dla starszych ofiar. Jak zauważają amerykańscy badacze, niewiele uwagi poświęcono urzędnikom zaangażowanym w podejmowanie decyzji, w jaki sposób należy rozpatrywać przypadki przemocy wobec osób starszych. W badaniach przeprowadzonych przez B.K. Payne oraz B.L. Berg uwzględniono sankcje zalecane przez szefów policji i rzeczników praw obywatelskich za sześć różnych rodzajów przestępstw wobec seniorów. Wyniki wskazują, że rzecznicy postrzegają przestępstwa związane z domem opieki jako poważniejsze niż przestępstwa uliczne lub przestępstwa „białych kołnierzyków”. Szefowie policji uważają przestępstwa uliczne za najpoważniejszy rodzaj przestępstwa¹⁰⁰.

Jak zauważył T. Bojarski, ustawodawca winien rozważyć możliwość „rozwarstwienia” typu przestępstwa, jeżeli wskazuje na to intensywność powtarzania się przypadków szczególnych, częstotliwość ich występowania jako ujemnych zjawisk życia społecznego. Utworzenie odmiany typu podstawowego umożliwia także unikanie sankcji o granicach nazbyt rozpiętych, mało informujących o stopniu społecznej szkodliwości czynów podpadających pod jeden ogólny typ przestępstwa. Jeżeli przypadek szczególny – pisze T. Bojarski – wykracza poza ramy typowości, to celowe staje się wyodrębnienie go i zaopatrzenie w odrębną sankcję karną¹⁰¹.

W polskim systemie prawa karnego, nieporadność pokrzywdzonego ze względu na wiek statuuje surowszą odpowiedzialność np. za przestępstwo znęcania się (art. 207 § 1a k.k.). Surowszej odpowiedzialności podlega także sprawca, który naraża człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, jeżeli ciążył na nim obowiązek opieki nad pokrzywdzonym (art. 160 § 2 k.k.), co w pewnych sytuacjach może dotyczyć osób starszych. Kwalifikowana postać ze względu na nieporadność pokrzywdzonego przewidziana jest w przypadku przestępstwa pozbawienia wolności (art. 189 § 2a k.k.). Z kolei przepis art. 197 § 3 k.k.

⁹⁸ H. Morton, Financial Crimes Against the Elderly 2017 Legislation, NCSL, 11.17.2017 r., <http://www.ncsl.org/research/financial-services-and-commerce/financial-crimes-against-the-elderly-2017-legislation.aspx>, [dostęp: 2.5.2019 r.]

⁹⁹ <https://www.elderabuse.org.uk/pages/category/criminalisation> [dostęp: 1.5.2019 r.]

¹⁰⁰ B.K. Payne, B.L. Berg, Perceptions, s. 456.

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.857.4014&rep=rep1&type=pdf>, [dostęp: 2.5.2019 r.]

¹⁰¹ T. Bojarski, Kwalifikowane i uprzywilejowane typy przestępstw w nowym kodeksie karnym, w: O. Górniok (red.), U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi, Katowice 1999, s. 30.

przewiduje typ kwalifikowany, gdy ofiarą zgwałcenia jest m.in. wstępny sprawcy, co oczywiście nie przesądza wieku ofiary, ale pośrednio ten wiek formalnie uwzględnia. Wydaje się jednak, że motywem ustawodawczym w tym przypadku nie tyle było uwzględnienie wieku podeszłego, co więzi rodzinnych, oznaczających gwałt kazirodczy. Natomiast wiek ofiary nie ma żadnego odzwierciedlenia w ustawowych znamionach przestępstw przeciwko mieniu.

Natomiast od 14 marca 2023 r.¹⁰² wykorzystanie bezradności, niepełnosprawności, choroby lub podeszłego wieku pokrzywdzonego stanie się ustawową okolicznością obciążającą w ramach ustawowego zagrożenia (czyli bez „wychodzenia” ponad górną granicę kary za określone przestępstwo przewidziane w k.k.)

Pytanie o istnienie adekwatnego przepisu karnego do naruszeń praw osób starszych chyba najsilniej winno być postawione odnośnie do zjawiska zaniedbania. Osoby starsze, o czym była mowa, bardzo często z racji swojego stanu fizycznego i psychicznego w sposób szczególny wymagają opieki, czy we własnym domu, czy w specjalistycznych placówkach. Jej zaniedbanie prowadzić może do wielu niekorzystnych zmian. Mając na uwadze istotę zaniedbania – intencjonalne i nieintencjonalne zachowanie polegające np. na niezapewnieniu osobie starszej pożywienia i lekarstw oraz niezaspakajanie innych potrzeb¹⁰³ – zbadać należy jego karnoprawną ocenę. Jak wcześniej zostało to zasygnalizowane, w katalogu czynów zabronionych nie ma typu czynu zabronionego *expressis verbis* zakazującego zaniedbywania lub nakazującego troskę lub podejmowanie czynności pielęgnacyjnych czy opiekuńczych. Poszukując przepisu adekwatnego dla karnoprawnej oceny takiego zachowania przede wszystkim sięgnąć należy do przestępstwa znęcania się (art. 207 k.k.). Wydawać by się mogło, że *prima facie* treść przepisu art. 207 § 1 i 1a¹⁰⁴ w pełni pokrywa znaczeniowo zjawisko zaniedbania. Jednak możliwość zastosowania tego przepisu w konkretnej sytuacji zaniedbania ograniczona jest na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, zaniedbanie jako zaniechanie karnoprawnie obciążyć może jedynie osobę, na której ciąży obowiązek określonego zachowania się. Zatem, o ile w domach opieki ustalenie osoby odpowiedzialnej i zakresu jej obowiązków nie powinno stanowić trudności, o tyle w domach prywatnych, gdzie osoba starsza zamieszkuje ze swoimi najbliższymi, ustalenie kręgu zobowiązanych podmiotów, jak i zakresu tych obowiązków oraz podstawy prawnej tych ustaleń napotykać może na ogromne kłopoty. Trudno bowiem ostatecznie wskazać źródło i zakres obowiązku opieki dorosłej córki wobec matki czy ojca. Zaś brak takich ustaleń uniemożliwi postawienie zarzutów. Ponadto dodać należy, że przestępstwo znęcania się – zasadniczo – jest przestępstwem wieloczynowym, tzn. dla uznania jego dokonania konieczne jest wielokrotność zachowań (w tym zaniechań), co też może utrudnić praktyczną aplikację tego przepisu. Drugim czynnikiem ograniczającym możliwość zastosowania art. 207 k.k. jest strona podmiotowa tego przestępstwa. Przede wszystkim jest to przestępstwo umyślne. Nie stanowią więc czynu zabronionego

¹⁰² Dz. U. z 2022 r. poz. 2600

¹⁰³ B. Tobiasz-Adamczyk, K. Zawisza, M. Głaś, M. Brzyska, A. Łapczuk, Zaniedbanie, s. 31.

¹⁰⁴ Art. 207. § 1. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 1a. Kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą nieporadną ze względu na jej wiek, stan psychiczny lub fizyczny, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

z art. 207 k.k. zaniedbania wynikające z niestaranności, niedbalstwa, zapomnienia itp.¹⁰⁵. Innymi słowy, przepis art. 207 k.k. jedynie w skrajnych sytuacjach może stanowić podstawę prawną karania za czyn określany mianem zaniedbania.

Karnoprawna ocena zaniedbania osoby starszej może być również przeprowadzona w oparciu o przepisy kodeksu karnego zamieszczone w rozdziale XIX, zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”. Jak się wydaje, pod rozwagę należy wziąć przepisy art. 156 (ciężki uszczerbek na zdrowiu) i art. 157 (średni i lekki uszczerbek na zdrowiu), a także art. 160 (narażenie na poważne niebezpieczeństwo). W wyjątkowych sytuacjach – w skrajnym zaniedbaniu grożącym utratą życia lub ciężkim uszczerbkiem na zdrowiu – zachowanie to może realizować znamiona czynu określonego w art. 162 § 1 k.k.

Pierwsze trzy wymienione przestępstwa (art. 156, art. 157 i art. 160 k.k.) są przestępstwami skutkowymi, a to wymaga w przypadku zaniedbania – w myśl art. 2 k.k. – ustalenia, nie tylko wystąpienia przewidzianego w ustawie skutku i związku przyczynowo-skutkowego, ale też gwaranta jego nienastąpienia. Trudności może wywołać próba ustalenia źródła prawnego szczególnego obowiązku zapobieżenia np. rozstrojowi zdrowia starszego rodzica przez dorosłe dziecko. Kodeks rodzinny i opiekuńczy, o czym była mowa, określa obowiązki rodzica wobec małoletniego dziecka, zobowiązania dorosłego dziecka wobec rodzica mają bardziej charakter moralny czy kulturowy. Niektórzy źródła takiego obowiązku upatrują w „zasadach współżycia społecznego”, jednak jest to kategoria wielce dyskusyjna¹⁰⁶. Podkreśla się, że obowiązek ten musi mieć charakter prawny, a zatem nie może on być uzasadniony jedynie normami moralnymi czy obyczajowymi¹⁰⁷. Zatem o ile nie ma problemu z przypisaniem odpowiedzialności za uszczerbek na zdrowiu spowodowany działaniem, albowiem każdego obowiązuje zakaz jego powodowania, o tyle **dopuszczenie do uszczerbku na zdrowiu może obciążać tylko tę osobę, na której taki obowiązek zapobieżenia wyraźnie ciąży**¹⁰⁸. Zasygnalizowane kłopoty z przypisaniem odpowiedzialności nie będą występowały w szpitalach, domach opieki społecznej itp., ponieważ zawarte umowy, obowiązujące przepisy w miarę jasno dookreślają zakres obowiązków każdej osoby opiekującej się osobą starszą.

Z wymienionych typizacji, jedynie nieudzielenie pomocy (art. 162 § 1 k.k.) jest przestępstwem powszechnym – na każdym ciąży obowiązek udzielenia pomocy człowiekowi znajdującemu się w położeniu grożącym bezpośrednim niebezpieczeństwem utraty życia albo ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, jeśli może jej udzielić bez narażenia siebie lub innej osoby na niebezpieczeństwo utraty życia albo ciężkiego

¹⁰⁵ Ponadto, w doktrynie toczy się spór, czy ten typ czynu zabronionego znamionuje również zamiar ewentualny, czy tylko bezpośredni. Przy przyjęciu drugiego rozwiązania, zakres kryminalizacji znacząco się zmniejsza – objęte są nim tylko takie zaniedbania, poprzez które sprawca chce znęcać się nad pokrzywdzonym, chce mu sprawić cierpienie fizyczne lub psychiczne. A takie nastawienie psychiczne nie tylko jest trudno dowodowo wykazać, ale też niekoniecznie przy „klasycznym” zaniedbaniu rzeczywiście musi występować. J. Maćkiewicz bogato ilustruje zachowania krzywdzące, uzasadniane troską o osobę starszą (przykładowo: zabieranie renty jako wynik obawy przed ewentualną kradzieżą, zamykanie w pomieszczeniu z obawy o bezpieczeństwo osoby starszej) – J. Maćkiewicz..., *Osoby*, s. 122.

¹⁰⁶ Por. przykładowo: A. Wąsek, w: A. Wąsek (red.), *Kodeks karny. Komentarz. Część szczególna. Tom I*, Warszawa 2004, s. 1049.

¹⁰⁷ J. Giezek [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Komentarz. Część ogólna*, Warszawa 2007, s. 42.

¹⁰⁸ Szeroko to zagadnienie omawiam: O. Sitarz, *Znaczenie regulacji prawa rodzinnego dla karnoprawnej oceny zaniedbania*, *Białystok Legal Studies Białostockie Studia Prawnicze* 2022 vol. 27 nr 3, http://bsp.uwb.edu.pl/wp-content/uploads/2022/10/71_Book-BSP-27-nr-3.pdf

uszczerbku na zdrowiu. Podkreślić jednak należy, że przepis ten będzie miał zastosowanie bardzo rzadko – jedynie wtedy, gdy pokrzywdzony (z powodu zaniedbania) znalazł się w położeniu grożącym utratą życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu.

W przeciwieństwie do przestępstwa znęcania się, typizacje przewidziane w przepisach art. 156, art. 157 i art. 160 k.k. przewidują odpowiedzialność również za zachowania nieumyślne. Karalne zatem jest zachowanie wywołujące wskazane skutki poprzez nieostrożne zachowanie sprawcy (gdy nie miał on „złego” zamiaru). W myśl jednak art. 9 § 2 k.k., należy każdorazowo ustalić, że (m.in.) istnieje związek przyczynowo-skutkowy między naruszoną regułą ostrożności a popełnionym czynem zabronionym. Natomiast przestępstwo nieudzielenia pomocy (wspomniany art. 162 § 1 k.k.) popełnione być może jedynie umyślnie, co znowu ogranicza zakres kryminalizacji dość radykalnie.

Oczywiście nie można tracić z pola widzenia, że w ekstremalnych sytuacjach zaniedbanie opieki nad osobą starszą może doprowadzić do jej śmierci, co ocenione być musi na płaszczyźnie art. 148 k.k. (gdy chodzi o zachowanie umyślne – sprawa miał zamiar zabić w ten sposób seniora) lub art. 155 k.k. (w przypadku zachowań nieumyślnych). Aktualny jednak pozostaje problem ustalania podmiotu i zakresu obowiązków. Ponadto, jak wynika z praktyki, problem z karnoprawną oceną sprawiają nie tyle zaniedbania prowadzące do śmierci, co zwykłe, „codzienne”, szalenie uciążliwe zaniedbania.

Zaniedbania natury emocjonalnej – brak odwiedzin, kontaktu, życzliwości, czułości, chłód emocjonalny całkowicie wymyka się karnej legislacji. I w tym przypadku trudno się dziwić, nie taka jest bowiem rola prawa karnego. Jak pisał I. Andrejew, „kara kryminalna w ogóle jest lichym środkiem wyrabiana w człowieku delikatności”¹⁰⁹.

W pewnym sensie swoistego wsparcia na polu karnoprawnej reakcji na problem zaniedbania udziela niezmiennie istotny, stosunkowo nowy¹¹⁰, przepis 225 § 4 k.k.¹¹¹. Stanowi on przykład karalności na dalekim przedpolu naruszenia dobra, ale jest to całkowicie uzasadnione i nienaruszające zasady proporcjonalności. To właśnie jednym ze sposobów zapobiegania zaniedbaniom osób starszych w ośrodkach pomocy jest kontrola realizowania obowiązków spoczywających na pracownikach. Możliwość ukarania, a nawet wszczęcia samego postępowania karnego, w przypadku udaremnienia lub utrudnienia nadzoru i kontroli w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej lub w placówkach zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku, stanowić może silny środek prewencyjny, nawet jeśli nie zapobiegający zaniedbaniu w ogóle, to z pewnością zapobiegający przedłużaniu tej patologicznej sytuacji. Warto podkreślić, że – jak wynika ze słów projektodawcy nowelizacji ustawy o pomocy społecznej, która wprowadziła też nowy przepis do k.k. – głównym jej celem było wzmocnienie mechanizmów prawnego oddziaływania wojewody w zakresie nadzoru i kontroli w pomocy społecznej oraz mechanizmów oddziaływania w zakresie eliminowania zagrożeń płynących z prowadzenia bez zezwolenia działalności uregulowanej w dziale

¹⁰⁹ I. Andrejew, *Oceny prawne karcenia nieletnich*, Warszawa 1964, s. 117.

¹¹⁰ Ustawa z 12.2.2010 r. Dz. U. z 2010 r. Nr 40, poz. 229

¹¹¹ Art. 255 § 4 Tej samej karze podlega, kto osobie upoważnionej do przeprowadzania czynności w zakresie nadzoru i kontroli w jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej lub w placówkach zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku udaremnia lub utrudnia wykonanie czynności służbowych.

II w rozdziale 3 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej¹¹², polegającej na prowadzeniu przez osoby fizyczne lub prawne placówek zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku. W uzasadnieniu nowelizacji, projektodawca wyraził przekonanie, że „wprowadzenie powyższego uregulowania zwiększy skuteczność czynności kontrolnych wykonywanych przez inspektorów w placówkach całodobowych prowadzonych w ramach działalności gospodarczej lub statutowej. Przepis ten zwiększy również poczucie bezpieczeństwa inspektorów dokonujących kontroli”. Jak w dalszej części uzasadnienia stwierdzono, „Utrudnianie czy wręcz udaremnianie prowadzenia kontroli w skrajnych sytuacjach może uniemożliwić przeciwdziałanie sytuacjom, w których występuje zagrożenie życia bądź zdrowia starszych czy też chorych osób. Przypadki udaremniania lub utrudniania przeprowadzenia kontroli (np. szczucie psami, zamykanie bramy wejściowej do obiektu, niewpuszczanie do wszystkich pomieszczeń w obiekcie itp.) wielokrotnie zgłaszali do Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej inspektorzy wojewódzcy, którzy byli bezsilni wobec takiego postępowania osób prowadzących kontrolowane placówki”¹¹³.

Powyższe rozważania mogą prowadzić do wniosku, że w aktualnym stanie prawnym, o ile dość adekwatnie przepisy prawnokarne uwzględniają problem zaniedbania w rozmaitych placówkach opiekuńczych, o tyle zaniedbania ze strony najbliższych wymykają się karnoprawnym ocenom. Wydaje się, że pogłębione badania kryminologiczne i wiktymologiczne w tym zakresie pozwolą na sformułowanie postulatów *de lege ferenda* o kryminalizację najbardziej drastycznych form zaniedbania. Nie ma jednak wątpliwości, że **prawo karne powinno być ostatnim ogniwem w prawnym mechanizmie ochrony osób starszych przed zaniedbaniem**. Nawiązując do wcześniej przywołanych słów I. Andrejewa, przytoczyć można tezy stawiane przez L.L. Fullera, który pisze, iż „nie ma sposobu, aby prawo mogło zmusić człowieka, by żył tak godziwie i doskonale, jak jest do tego zdolny”. Według niego prawo ma opierać się na moralności obowiązku, czyli na pewnych zasadniczych, minimalnych wręcz regułach życia społecznego, a nie na moralności aspiracji, która nie posługując się karami, lecz „językiem (...) pochwałą, dobrych rad i zachęty”, polega na dążeniu do ludzkiej doskonałości¹¹⁴.

Nieco inaczej wygląda problem karnoprawnej reakcji na inne zjawisko dotyczące osoby starsze – porzucenie. W polskim systemie prawa karnego w grę zasadniczo wchodzić mogą dwa przepisy. Pierwszy z nich to wspomniany już art. 160 k.k. przewidujący odpowiedzialność za narażenie człowieka na bezpośrednie niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Aktualizują się więc w tym miejscu wszystkie poczynione wyżej uwagi zgłaszane na tle wykładni przepisu art. 160 k.k.

Bardziej adekwatnym przepisem zdaje się art. 210 k.k. Zgodnie z jego treścią, odpowiedzialności karnej podlega, kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny osobę taką porzuca. Również i na tle tej regulacji zgłaszane są wątpliwości, które ostatecznie ograniczają możliwość zastosowania analizowanego przepisu. W piśmiennictwie karnistycznym nie ma zgody

¹¹² Dz. U. z 2008 r. Nr 115, poz. 728, z późn. zm.

¹¹³ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy o pomocy społecznej oraz niektórych innych ustaw z 22.8.2009, Druk sejmowy VI kadencji Nr 2316

¹¹⁴ L.L. Fuller, *Moralność*, s. 3, 6, 7, 12, 24, 25, 157, cyt. za: M. Dudek, Czy powinniśmy karać nienawiść? Uwagi o koncepcji przestępstw z nienawiści, FP 2012, Nr 1, s. 40

co do tego, czy przestępstwo to może być popełnione również przez zaniechanie (obok oczywistej postaci przestępstwa z działania)¹¹⁵. Podkreśla się również, że porzucenie nie może być utożsamiane z uchylaniem się osoby zobowiązanej od opieki, o ile to uchylenie nie stanowiło pozostawienia podopiecznego jego własnemu losowi, bez zapewnienia opieki ze strony innych osób¹¹⁶. Nie stanowi zatem porzucenia, zdaniem SN, nieodebranie podopiecznego ze szpitala pomimo zakończenia leczenia i niezainteresowanie się jego losem¹¹⁷.

Omawiany występki jest przestępstwem indywidualnym właściwym – jego sprawcą może być wyłącznie osoba zobowiązana do troski o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny. Nie ma wątpliwości, że źródłem takiego obowiązku może być ustawa, orzeczenie sądu czy umowa. Wątpliwości (ponownie) budzi, czy takim źródłem może być sytuacja faktyczna lub zasady współżycia społecznego. Zwłaszcza ta ostatnie kategoria budzi dość duży sprzeciw w polskiej doktrynie, chociaż nie jednomyślny¹¹⁸. Podobne wątpliwości należy zgłosić, gdyby uznać, że to zasady moralne są źródłem obowiązku w świetle prawa karnego.

Ochrona przed przemocą, agresją a czasem zaniedbaniem realizowana jest ponadto przez inne instrumenty prawa karnego *sensu largo*. Poniżej przedstawione zostaną bardzo skrótowo instrumenty prawa karnego, prawa karnego procesowego i wykonawczego, które mają szczególne znaczenia dla powyższego zagadnienia.

Środki karne przewidziane są w k.k. i są orzekane w przypadku skazania sprawcy – zasadniczo obok kary przewidzianej za dane przestępstwo; należą do nich m.in.:

- obowiązek powstrzymania się od przebywania w określonych miejscach (art. 39 pkt 2b k.k.);
- zakaz kontaktowania się z określonymi osobami (art. 39 pkt 2b k.k.);
- zakaz zbliżania się do określonych osób (art. 39 pkt 2b k.k.);
- nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym (art. pkt 2e k.k.).

Sąd może orzekać jednocześnie kilka środków karnych wobec jednego sprawcy, zwłaszcza, gdy uzupełniają się przedmiotowo. Co istotne, **przy ich orzekaniu nie ma obowiązku wysłuchania osoby pokrzywdzonej, a tym bardziej uwzględniania jej zdania.** To oznacza, że mogą zostać orzeczone nawet wtedy, gdy senior nie chce ich zastosowania.

Obowiązki probacyjne – przewidziane są w k.k. i są orzekane w przypadku zawieszenia wykonania kary (i warunkowego umorzenia postępowania); należą do nich m.in.:

- powstrzymania się od nadużywania alkoholu lub używania innych środków odurzających (art. 72 § 1 pkt 5 k.k.);

¹¹⁵ Por. przykładowo: Z. Siwik, w: M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, Warszawa 2014, s. 1231 oraz R.A. Stefański, Przestępstwo porzucenia, art. 187 KK, PiP 1997, Nr 5, s. 41-45, a także: M. A. Zoll (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. s. 631-632.

¹¹⁶ Z. Siwik, w: M. Filar (red.), Kodeks, s. 1231; wyr. SN z 4.6.2001, V KKN 94/99, Prok. i Pr. 2001, Nr 11, dodatek.

¹¹⁷ Uchwała SN z 5.2.1966, I KZP 57/65, OSN 1966, Nr 4, poz. 48.

¹¹⁸ Por. A. Wąsek, w: A. Wąsek (red.), Kodeks, s. 1048-1049 i przytoczone tam stanowiska przedstawicieli polskiej nauki.

- obowiązek uczestnictwa w oddziaływaniach korekcyjno-edukacyjnych (art. 72 § 1 pkt 6a k.k.)¹¹⁹;
- obowiązek powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach (art. 72 § 1 pkt 7 k.k.);
- obowiązek powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób (art. 72 § 1 pkt 7a k.k.);
- obowiązek powstrzymania się od zbliżania się do pokrzywdzonego lub innych osób (art. 72 § 1 pkt 7a k.k.);
- obowiązek opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym (art. 2 § 1 pkt 7b k.k.).

Co istotne, przy ich orzekaniu nie ma obowiązku wysłuchania osoby pokrzywdzonej, a tym bardziej uwzględniania jej zdania.

Równocześnie, zgodnie z treścią art. 74 § 2 k.k., jeżeli względy wychowawcze za tym przemawiają, sąd, wobec skazanego na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, może w okresie próby ustanawiać, rozszerzać lub zmieniać obowiązki wymienione w art. 72 § 1 pkt 3-8 k.k. albo od wykonania nałożonych obowiązków zwolnić, jak również oddać skazanego pod dozór albo od dozoru zwolnić.

Ponadto w ramach orzeczonych środków probacyjnych możliwe/obowiązkowe jest ich „odwołanie”, co ma szczególne znaczenie prewencyjne:

a) przy warunkowo zawieszeniu wykonania kary:

art. 75.

§ 1. k.k.w.: Sąd zarządza wykonanie kary, jeżeli skazany w okresie próby popełnił podobne przestępstwo umyślne, za które orzeczono prawomocnie karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania.

§ 1a. Sąd zarządza wykonanie kary jeżeli skazany za przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkujących wspólnie ze sprawcą w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, ponownie używając przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkujących wspólnie ze sprawcą.

b) przy warunkowym zwolnieniu:

art. 160.

§ 2 k.k.w.: Sąd penitencjarny odwołuje warunkowe zwolnienie, jeżeli zwolniony, skazany za przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkujących wspólnie ze sprawcą, w okresie próby rażąco narusza porządek prawny, ponownie używając przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkujących wspólnie ze sprawcą.

¹¹⁹ Zob. też: Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne, Dz. U. nr 50, poz. 259.

Ponadto art. 12d o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹²⁰, przewiduje tzw. szybką ścieżkę wykonawczą w sytuacji, gdy skazany, oddany uprzednio pod dozór kuratora sądowego, znajduje się w okresie próby w ramach warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności bądź warunkowego przedterminowego zwolnienia.

Ważną funkcję z perspektywy osoby pokrzywdzonej pełni nowy przepis art. 168a k.k.w.¹²¹. Odnosi się on do sytuacji, gdy osoba stosująca przemoc (sprawca) została umieszczona w zakładzie karnym. Zgodnie z treścią przywołanego przepisu, na wniosek pokrzywdzonego, musi on być zawiadomiony o każdorazowym opuszczeniu przez sprawcę zakładu karnego.

Przepisy proceduralne pozwalają na reakcję wobec sprawcy przemocy bez czekania na prawomocny wyrok w danej sprawie. Wśród różnorodnych instrumentów wyróżnić należy:

Zatrzymanie prewencyjne – ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji¹²² w art. 15 przewiduje, że policjanci, wykonując czynności określone w art. 14, mają prawo do zatrzymywania osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia. Dodany art. 15a przewiduje zaś bezpośrednią podstawę do prewencyjnego zatrzymania przez funkcjonariuszy Policji sprawców przemocy w rodzinie stwarzających bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego w trybie określonym w art. 15. Wprowadzony przepis eliminuje przesłankę „oczywistości”, poprzestając na „stwarzaniu bezpośredniego zagrożenia dla życia lub zdrowia ludzkiego”.

Ponadto, zgodnie z treścią art. 244 § 1a k.p.k., Policja ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, a zachodzi obawa, że ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi. Zgodnie z art. 244 § 1b k.p.k., Policja zatrzymuje osobę podejrzaną, jeśli przestępstwo, o którym mowa w § 1a, zostało popełnione przy użyciu broni palnej, noża lub innego niebezpiecznego przedmiotu, a zachodzi obawa, że ponownie popełni ona przestępstwo z użyciem przemocy wobec osoby wspólnie zamieszkującej, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa grozi.

¹²⁰ Art. 12d. 1. W przypadku gdy wniosek kuratora zawodowego o zarządzenie wykonania warunkowo zawieszanej kary pozbawienia wolności lub odwołanie warunkowego przedterminowego zwolnienia dotyczy skazanego za przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej wobec członka rodziny, który w okresie próby rażąco naruszył porządek prawny, ponownie używając przemocy lub groźby bezprawnej wobec członka rodziny, sąd właściwy do rozpoznania wniosku zarządza zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie skazanego na posiedzenie w przedmiocie rozpoznania wniosku.

¹²¹ Art. 168a. § 1. Na wniosek pokrzywdzonego, odpowiednio, sędzia penitencjarny lub dyrektor zakładu karnego niezwłocznie zawiadamia pokrzywdzonego, jego przedstawiciela ustawowego lub osobę, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje, o zwolnieniu skazanego z zakładu karnego po odbyciu kary, o ucieczce skazanego z zakładu karnego, a także o wydaniu decyzji o udzieleniu skazanemu:

- 1) przepustki, o której mowa w art. 91 pkt 7 i art. 92 pkt 9;
- 2) czasowego zezwolenia na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru lub bez konwoju funkcjonariusza Służby Więziennej albo asysty innej osoby godnej zaufania, o którym mowa w art. 138 § 1 pkt 7 lub 8, art. 141a § 1, art. 165 § 2 oraz art. 234 § 2;
- 3) przerwy w wykonaniu kary;
- 4) warunkowego zwolnienia.

¹²² Tj. Dz. U. z 2011 roku, Nr 287, poz. 1687 z późn.zm.

Kodeks postępowania karnego przewiduje natomiast środki zapobiegawcze.

Prokurator w toku postępowania przygotowawczego, a sąd aż do momentu wydania wyroku w sprawie, mają prawo do zastosowania następujących środków zapobiegawczych wobec sprawcy przemocy w rodzinie¹²³:

- tymczasowe aresztowanie (stosuje wyłącznie sąd, na wniosek prokuratora) – art. 250 k.p.k. i nast.;
- oddanie pod dozór Policji z obowiązkiem stosowania się do wymagań w postaci:
- zakazu opuszczania określonego miejsca pobytu;
- zgłaszania się do organu dozoru w określonych odstępach czasu;
- zawiadamiania organu dozoru o zamierzonym wyjeździe oraz o terminie powrotu;
- zakazu kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami;
- zakazu przebywania w określonych miejscach;
- innych ograniczeń swobody oskarżonego, niezbędnych do wykonywania dozoru, (oddany pod dozór Policji ma obowiązek stawiania się we wskazanej jednostce organizacyjnej Policji z dokumentem stwierdzającym tożsamość, wykonywania poleceń mających na celu dokumentowanie przebiegu dozoru oraz udzielania informacji koniecznych dla ustalenia, czy stosuje się on do wymagań nałożonych w postanowieniu sądu lub prokuratora; w celu uzyskania takich informacji można wzywać sprawcę do stawienia się w wyznaczonym terminie) – art. 275 § 1, 2 i 4 k.p.k.;
- oddanie sprawcy pod dozór Policji zamiast zastosowania tymczasowego aresztowania, pod warunkiem że sprawca w wyznaczonym terminie opuści lokal zajmowany wspólnie z pokrzywdzonym oraz określi miejsce swojego pobytu – art. 275 § 3 k.p.k.;
- nakazanie sprawcy opuszczenia lokalu mieszkalnego zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym – jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że sprawca ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził – art. 275a k.p.k.;
- zakaz opuszczania przez sprawcę kraju, który może być połączony z zatrzymaniem mu paszportu lub innego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy albo zakaz wydania takiego dokumentu – w razie uzasadnionej obawy ucieczki sprawcy – art. 277 k.p.k.

Ostatnią kwestią rozważaną na płaszczyźnie szeroko rozumianego prawa karnego są **tryby ścigania**. Kształtują one w zasadniczy sposób sytuację pokrzywdzonego. W zależności od decyzji ustawodawcy, pokrzywdzony zyskuje mniejszą lub większą swobodę decyzji o wszczęciu i kontynuowaniu postępowania karnego. Wzrost autonomii nieodłącznie wiąże się jednak ze wzrostem odpowiedzialności i liczbą obowiązków. Ten, kto podejmuje decyzję, ponosi też jej ciężar, często także finansowy. Nie można więc jednoznacznie powiedzieć, że przyznanie pokrzywdzonemu prawa

¹²³ Informator dla sędziów, prokuratorów i kuratorów sądowych dotyczący przeciwdziałania przemocy w rodzinie, Kraków 2015, s. 72-74,
https://www.kssip.gov.pl/sites/default/files/informator_dla_sedziow_prokuratorow_i_kuratorow_sadowych-kssip_-_drukowane.pdf

decydowania zawsze przynosi mu korzyść. Jest to szczególnie wyraźnie widoczne w przypadku pokrzywdzenia osób starszych. W literaturze akademickiej tradycyjnie wyróżnia się trzy tryby ścigania: publicznoskargowy, na wniosek oraz z oskarżenia prywatnego.

Tryb publicznoskargowy (z urzędu)

W polskim systemie prawa karnego regułą jest, że przestępstwa ścigane są z urzędu. Do tej grupy zalicza się wiele typizacji dotyczących osoby starsze. Tytułem przykładu wskazać można: znęcanie się (art. 207 k.k.), spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 k.k.), zabójstwo oraz nieumyślne spowodowanie śmierci (art. 148 i art. 155 k.k.).

Tryb „z urzędu” oznacza, że organy ścigania, weryfikować powinny w zasadzie każdą wiarygodną informację o podejrzeniu popełnienia przestępstwa. W razie spełnienia przesłanek, to upoważniony organ wszczyna postępowanie karne, a następnie wnosi do sądu akt oskarżenia pełniąc rolę oskarżyciela publicznego. W postępowaniu wszczętym z urzędu pokrzywdzony nie pełni wiodącej roli. W literaturze podkreśla się jednak, że pokrzywdzony jest z natury rzeczą stroną postępowania przygotowawczego, a i w fazie postępowania sądowego uzyskuje szereg uprawnień i realny wpływ na tok postępowania¹²⁴. J. Karaźniewicz zauważa, że „oceniając pozycję pokrzywdzonego w postępowaniu prowadzonym w trybie publicznoskargowym, należy stwierdzić, iż obowiązujące obecnie przepisy kreują go jako silnego uczestnika procesu, z wieloma istotnymi uprawnieniami”¹²⁵.

Istotnie, procesowe uprawnienia pokrzywdzonego – zwłaszcza jeśli w postępowaniu sądowym przyjmie rolę oskarżyciela posiłkowego – są dość rozległe. Jednak jego wpływ na wszczęcie postępowania i jego unicestwienie jest niewielki. W trybie publicznoskargowym z urzędu, niektóre czynności organów ścigania mogą się odbywać nawet bez wiedzy lub wbrew woli ofiary przestępstwa. Pokrzywdzony nie ma też możliwości samodzielnego doprowadzenia do umorzenia postępowania. Nie może po prostu „cofnąć” zawiadomienia o podejrzeniu popełnienia przestępstwa, czy zeznań złożonych na wcześniejszym etapie postępowania¹²⁶.

Ograniczone uprawnienia pokrzywdzonego mają – z perspektywy ofiary w podeszłym wieku – zarówno dobre, jak i złe strony. Dla pokrzywdzonego seniora, bezkarność sprawcy może okazać się lepszym rozwiązaniem niż udział w długotrwałym i kłopotliwym postępowaniu karnym. Co ważniejsze pokrzywdzony senior może nie chcieć, aby wobec sprawcy została orzeczona kara przewidziana w kodeksie. Warto zauważyć (co wynika też z wyżej przedstawionego zestawienia), że większość czynów zagrożona jest karą pozbawienia wolności. Jej zawieszenie lub orzeczenie innej kary zależy *de facto* wyłącznie od stanowiska sądu. Równie dolegliwe, nawet dla samego pokrzywdzonego, mogą być środki karne. Takim trudnym do zaakceptowania środkiem karnym może być nakaz opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, zwłaszcza, że przepis nie przewiduje udziału pokrzywdzonego w podejmowaniu takiej

¹²⁴ J. Karaźniewicz, Kilka refleksji na temat procesowej pozycji pokrzywdzonego przestępstwem ściganym z oskarżenia prywatnego, *Studia Prawnicze* 2012, Nr 15, s. 141.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Por. D. Bek, A. Jaworska-Wieloch, O. Sitarz, *Kształtowanie środków penalnych a prawo pokrzywdzonego i sprawcy do samostanowienia*, Warszawa 2019.

decyzji – sąd nie ma obowiązku wystuchania pokrzywdzonego na tę okoliczność, ani tym bardziej – uwzględnienia jego zdania¹²⁷.

Mimo wskazanych zastrzeżeń, gdy prokurator podejmie decyzję o wszczęciu postępowania, to ofiara uzyskuje miano strony i nie może z tego postępowania po prostu zrezygnować. Co więcej – na wniosek oskarżyciela publicznego – pokrzywdzony staje się najczęściej głównym świadkiem w postępowaniu sądowym i co do zasady spoczywa na nim obowiązek składania zeznań¹²⁸. C. Kulesza słusznie jednak zauważa, że pokrzywdzeni pełnią rolę „odźwiernych wymiaru sprawiedliwości, dokonując selekcji spraw, które dojdą do organów ścigania”¹²⁹. W wielu przypadkach ofiara przestępstwa jest równocześnie jedynym świadkiem czynu i w praktyce może nikogo nie informować o danym zajściu, a tym samym uniknąć postępowania karnego i udziału w nim. Postawa taka jest jednak sprzeczna ze społecznym obowiązkiem denuncjacyjnym, przewidzianym w art. 304 § 1 k.p.k.¹³⁰. Ponadto, nawet jeśli uznać, że istnieje taka możliwość, to nie zmienia to faktu, że dla pokrzywdzonego, udział w publicznoskargowym postępowaniu karnym nie jest kwestią wyboru. Ponadto ruch pokrzywdzonego jest jednokierunkowy i – co najważniejsze – nieodwracalny. Raz uruchomionej maszyny pokrzywdzony nie może zatrzymać. A przecież nietrudno sobie wyobrazić sytuację, gdy pokrzywdzony zgłasza sprawę Policji, ale nie oczekuje kary, tylko wstrząśnięcia sprawcą, np. poprzez rozmowę ostrzegawczą.

Niemożliwość podjęcia decyzji o wszczęciu i prowadzeniu postępowania karnego może być jednak odbierana przez pokrzywdzonego, jako sytuacja komfortowa. Zwłaszcza wówczas, gdy pokrzywdzony nie jest w pełni sił fizycznych i mentalnych. Uzależnienie wszczęcia lub zakończenia postępowania od aktu woli pokrzywdzonego, naraża go na naciski ze strony sprawcy przestępstwa. Nawet jeśli tych nacisków nie ma, to ofiara może obawiać się reakcji sprawcy i strach ten może ją paraliżować. Może też nie czuć się kompetentna, by takie decyzje podejmować. Gdy zaś potencjalnym oskarżonym jest osoba bliska dla seniora, pokrzywdzony może odczuwać ulgę, że ktoś za niego podjął decyzję o ściganiu i ukaraniu sprawcy. Złożenie decyzji w rękach organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości uwalnia seniora od konieczności wyboru między własnym interesem, często – własnym bezpieczeństwem, a specyficznym pojmowanym interesem rodziny. Dodać należy – co często nie mniej ważne – że postępowanie publicznoskargowe nie obciąża żadnymi pokrzywdzonego kosztami niezależnie od wyniku takiego postępowania.

Tryb wnioskowy

Ściganie na wniosek stanowi w istocie tryb publicznoskargowy, jednak w tej konstrukcji inicjatywa ścigania należy wyłącznie do uprawnionej osoby, najczęściej pokrzywdzonego. Zgodnie z art. 12 § 1 k.p.k. „w sprawach o przestępstwa ścigane na wniosek postępowanie z chwilą złożenia wniosku toczy się z urzędu”. Kluczowy jest jednak moment złożenia wniosku. W myśl art. 17 § 1 pkt 10 k.p.k. brak wniosku o ściganie

¹²⁷ Więcej: O. Sitarz, A. Jaworska-Wieloch, Funkcjonalność i adekwatność środka karnego (i obowiązku probacyjnego) nakazu opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym. Czy regulacje prawnokarne odpowiadają potrzebom osób pokrzywdzonych – *Archiwum Kryminologii* Nr XLI/1 (2019), s. 297-323

¹²⁸ Art. 177 k.p.k. oraz prawo do odmowy składania zeznań lub do uchylenia się od odpowiedzi na pytania z art. 182 i 183 k.p.k.

¹²⁹ C. Kulesza, Rola, s. 129.

¹³⁰ Szerzej na temat zawiadomienia pochodzącego od pokrzywdzonego W. Sych, Wpływ pokrzywdzonego na tok postępowania przygotowawczego w polskim procesie karnym, Kraków 2006, LEX

stanowi negatywną przesłankę procesową, a zatem generalnie uniemożliwia wszczęcie lub prowadzenie postępowania. Co ważne, przepisy postępowania karnego przewidują także możliwość cofnięcia wniosku do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie, a to – w razie uzyskania zgody organu prowadzącego postępowanie – bezpowrotnie unicestwia postępowanie w sprawie (art. 12 § 3 k.p.k.).

W kontekście sytuacji pokrzywdzonego seniora, odnotować należy, że prawo do złożenia wniosku w imieniu całkowicie lub częściowo ubezwłasnowolnionej ofiary ma jej przedstawiciel ustawowy lub faktyczny opiekun (art. 51 § 2 k.p.k.). Opinia osoby ubezwłasnowolnionej nie jest tu brana pod uwagę. Natomiast w razie nieporadności pokrzywdzonego, wniosek może być złożony przez osobę, pod której pieczęcią pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 3 k.p.k.). Z tym, że osoba ta działa obok, a nie zamiast pokrzywdzonego¹³¹. Nawet niesprawny intelektualnie, ale nieubezwłasnowolniony senior może też sam skutecznie złożyć wniosek o ściganie, pod warunkiem, że jego „wola ścigania i rozumienie podejmowanej czynności nie nasuwają wątpliwości”¹³². Zatem w sytuacji, gdy opiekun jest sprawcą przestępstwa wobec nieporadnego seniora, to położenie osoby ubezwłasnowolnionej jest trudniejsze niż tej, która – mimo psychicznej niepełnosprawności – nie straciła pełnej zdolności do czynności prawnych. Osoba nieubezwłasnowolniona zachowuje przynajmniej formalną niezależność od opiekuna.

Tryb wnioskowy ma charakter wyjątkowy i przypadki, w których został przewidziany nie są liczne. Z perspektywy podejmowanego problemu interesujące wskazać należy m.in. nieumyślne narażenie na niebezpieczeństwo utraty życia lub ciężki uszczerbek na zdrowiu (art. 160 § 3 k.k.) oraz nieumyślne spowodowanie lekkiego lub średniego uszczerbku na zdrowiu osoby najbliższej (art. 157 § 3 k.k.)¹³³. Do kategorii przestępstw ściganych na wniosek pokrzywdzonego należą liczne przestępstwa przeciwko wolności, np. groźba (art. 190 § 1 k.k.)¹³⁴, uporczywe nękanie (art. 190a § 1 i 2 k.k.), zakłócanie korzystania z zajmowanego lokalu (art. 191 § 1a k.k.), wykonywanie zabiegu leczniczego bez zgody pacjenta (art. 192 § 1 k.k.). Ponadto warto wskazać na niealimentację, z zastrzeżeniem że pokrzywdzony jest jednym z alternatywnie wymienionych uprawnionych (art. 209 § 2 k.k.) oraz szereg względnie wnioskowych przestępstw przeciwko mieniu na szkodę osoby najbliższej np.: kradzież (art. 278 § 4 k.k.), kradzież z włamaniem (art. 279 § 2 k.k.), przywłaszczenie (art. 284 § 4 k.k.), oszustwo (art. 286 § 4 k.k.), zniszczenie mienia (art. 288 § 4 k.k.), zabór pojazdu w celu krótkotrwałego użycia (art. 289 § 5 k.k.). Charakter względnie wnioskowy oznacza, że czyny te co do zasady ścigane są z urzędu, a jedynie w przypadku pokrzywdzenia osoby najbliższej – na wniosek. Przy czym w myśl art. 115 § 11 k.k. „osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca

¹³¹ Por. P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, Kodeks postępowania karnego. Komentarz do 1–296, t. I, Warszawa 2011, Legalis; K. Boratyńska, P. Czarnecki, w: A. Sakowicz (red.), Kodeks, Legalis.

¹³² wyr. SN z 5.1.1973 r., III KR 192/73, OSNKW 1973, Nr 4, poz. 4

¹³³ Złożony tryb ścigania przewidziany w art. 157 § 4 i 5 KK zostanie jeszcze poddany analizie.

¹³⁴ Przy czym, w myśl nowelizacji, obowiązującej od 14 marca 2023 (Dz. U. z 2022 r. poz. 2600), w art. 12 k.p.k. dodaje się § 4 w brzmieniu: „§ 4. W sprawie o przestępstwo z art. 190 § 1 Kodeksu karnego można wszcząć i prowadzić postępowanie pomimo niezłożenia wniosku o ściganie, jeżeli zachodzi duże prawdopodobieństwo, że niezłożenie wniosku wynika z obawy pokrzywdzonego przed odwetem albo jeżeli przemawia za tym interes społeczny. W takim przypadku postępowanie do czasu prawomocnego zakończenia toczy się z urzędu.”

we wspólnym pożyciu”. Na wniosek ścigane będą więc np. kradzież lub przywłaszczenie dokonane przez synową, czy wnuka.

Ściganie przestępstw na wniosek uznawane jest za ustawowy wyraz docenienia interesu indywidualnego¹³⁵. J. Grajewski zauważa, że tryb ten „swoje uzasadnienie znajduje w szczególnym, nadrzędnym interesie osoby pokrzywdzonej przestępstwem, dla której ujawnienie przestępstwa lub ustalenie jego sprawcy może niekiedy przynieść w jej odczuciu większą szkodę aniżeli skutki przestępstwa albo skutki te niewspółmiernie spotęgować”¹³⁶. W. Sych stwierdza z mocą: „w odniesieniu do przestępstw ściganych na wniosek pokrzywdzony ma zdecydowany i pierwszorzędny wpływ na tok postępowania przygotowawczego. (...) w zakresie określonej grupy przestępstw ustawodawca właśnie pokrzywdzonemu powierza decydowanie o toku postępowania”¹³⁷. Podstawową więc zaletą trybu wnioskowego jest to, że ściganie nie może zostać zainicjowane wbrew woli pokrzywdzonego. W dużej mierze też od pokrzywdzonego zależy, czy już wszczęte postępowanie będzie kontynuowane. Konieczność uzyskania zgody prokuratora lub sądu na cofnięcie wniosku w gruncie rzeczy także pozostaje w interesie ofiary przestępstwa, chroniąc ją przed skutkami pochopnych, czasem wymuszonych przez sprawcę decyzji¹³⁸. Osoba starsza może więc zdecydować, czy chce postępowania przeciwko np. opiekunowi w DPS-ie, który nieumyślnie naraził seniora na ciężki uszczerbek na zdrowiu lub wnukowi, który bez pytania o zgodę pojechał jej samochodem na weekend z dziewczyną. Podczas już toczącego postępowania, starszy pokrzywdzony może zmienić zdanie i cofnąć wniosek, np. z powodu zmiany postawy wnuka lub nadmiernej uciążliwości postępowania dla seniora. Gdyby zaś jednak cofnięcie wniosku było wywołane np. groźbą ze strony sprawcy lub presją ze strony rodziny, jest szansa, że organ prowadzący postępowanie nie wyrazi zgody, ponieważ dostrzeże, że cofnięcie wniosku nie jest w interesie pokrzywdzonego i interesie społecznym.

Główna zaleta postępowania wnioskowego, może jednak zostać odczytana także jako jego wada. Brak wniosku o ściganie może wynikać nie tyle z woli pokrzywdzonego seniora, co z jego niewiedzy lub podatności na wpływy. Łatwo sobie wyobrazić, że osoba starsza nie wie, że ściganie przestępstwa wymaga pisemnego lub zaprotokołowanego wniosku, a jej wola ukarania sprawcy jest ignorowana przez osoby, do których dotarła informacja o pokrzywdzeniu seniora. Rezygnacja ze złożenia wniosku może też wynikać z nacisków rodziny pokrzywdzonego i sprawcy, by nie przysparzać bliskim kłopotów i wstydu. Osobę osłabioną wiekiem relatywnie łatwo zastraszyć lub wpędzić w poczucie winy. Nawet jeśli sprawca nie grozi ofierze, to ta może się obawiać zemsty lub choćby pogorszenia ważnej dla niej relacji. Czasem senior nie ma fizycznych możliwości złożenia wniosku, ponieważ jest osobą leżącą. W przypadku ubezwłasnowolnionego pokrzywdzonego, opiekun może nie działać w jej interesie i nie złożyć wniosku. Realna jest także przeciwna sytuacja: senior nie ma siły

¹³⁵ Por. np. M. Cieślak, O ściganiu na wniosek w obowiązującym polskim prawie, PiP 1973, Nr 1, s. 60-74.;

J. Grajewski, Ściganie na wniosek pokrzywdzonego w świetle projektów kodyfikacji prawa karnego, PiP 1992, Nr 6, s. 50-61.; W. Sych, Wpływ; J. Warylewski, Prawo, s. 242.

¹³⁶ J. Grajewski, Przebieg procesu karnego, Warszawa 2001, s. 12.

¹³⁷ W. Sych, Wpływ

¹³⁸ Tak też Ibidem

na udział w postępowaniu, ale składa wniosek za namową bliskich. Dla ważności wniosku, motywy jego złożenia pozostają bez znaczenia¹³⁹.

Podkreślić należy, że tryb wnioskowy jest w istocie publicznoskargowy i zachowuje część zalet domyślnego trybu ścigania – koszty postępowania i większość kwestii organizacyjnych nie obciąża pokrzywdzonego.

Tryb prywatnoskargowy

Tryb prywatnoskargowy występuje najrzadziej w kodeksie karnym. Oskarżenie prywatne oznacza, że co do zasady tylko pokrzywdzony może zainicjować postępowanie, ale też wnieść i popierać akt oskarżenia przed sądem, a także go cofnąć. Pokrzywdzony może, rzecz jasna, skorzystać z profesjonalnej pomocy pełnomocnika lub przewidzianego prawem wsparcia organów ścigania¹⁴⁰, jednak to on jest głównym oskarżycielem w postępowaniu. Pokrzywdzony ma też znaczący wpływ na zakończenie postępowania. Może w każdym czasie odstąpić od oskarżenia, co doprowadzi do umorzenia postępowania (po otwarciu przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej wymaga to zgody oskarżonego)¹⁴¹. Także niestawiennictwo oskarżyciela prywatnego i jego pełnomocnika bez usprawiedliwionej przyczyny na rozprawie głównej lub posiedzeniu pojednawczym uważa się za odstąpienie od oskarżenia¹⁴². Do umorzenia prowadzi również pojednanie się stron¹⁴³.

Ściganiem z oskarżenia prywatnego objęte są nieliczne typy czynów zabronionych: zniesławienie (art. 212 k.k.), znieważenie (art. 216 k.k.) i naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.), a także – zasadniczo – umyślne lub nieumyślne spowodowanie lekkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 157 § 2 k.k.).

W tym miejscu wypada powrócić do złożonego trybu ścigania przewidzianego w przypadku spowodowania naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia innej osoby trwającego nie dłużej niż 7 dni (lekki uszczerbek). Kwestia ta jest bowiem istotna z perspektywy osób starszych doznających często pokrzywdzenia ze strony domowników. Ustawodawca uregulował tę kwestię dość niefortunnie w art. 157 § 4 i 5 k.k.¹⁴⁴. Z art. 157 § 4 k.k. wynika, że umyślne lub nieumyślne spowodowanie lekkiego uszczerbku na zdrowiu jest co do zasady ściganego z oskarżenia prywatnego. Wyjątek stanowi sytuacja, w której „pokrzywdzonym jest osoba najbliższa zamieszkująca wspólnie ze sprawcą”. Oznacza to z całą pewnością, że jeżeli np. starsza

¹³⁹ Por. wyr. SN z 29.1.1985 r., IV KR 7/85, OSNKW 1985, Nr 7-8, poz. 63.; T. Grzegorzczak, Glosa do postanowienia SN z 20.2.1996 r., II KRN 166/96, PiP 1997, Nr 1, s. 116.

¹⁴⁰ Por. art. 60 KPK i art. 488 § 1 KPK

¹⁴¹ Art. 496 § 1 i 2 KPK

¹⁴² Art. 491 § 1 k.p.k. i art. 496 § 3 k.p.k.

¹⁴³ Art. 492 § 1 k.p.k.

¹⁴⁴ Art. 157. § 1. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia, inny niż określony w art. 156 § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

§ 2. Kto powoduje naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający nie dłużej niż 7 dni, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§ 3. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 lub 2 działa nieumyślnie, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

§ 4. Ściganie przestępstwa określonego w § 2 lub 3, jeżeli naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia nie trwał dłużej niż 7 dni, odbywa się z oskarżenia prywatnego, chyba że pokrzywdzonym jest osoba najbliższa zamieszkująca wspólnie ze sprawcą.

§ 5. Jeżeli pokrzywdzonym jest osoba najbliższa, ściganie przestępstwa określonego w § 3 następuje na jej wniosek”.

kobieta zostanie skaleczona (rozstrój do 7 dni) przez zamieszkującą z nią córkę, to czyn ten nie jest ścigany z oskarżenia prywatnego. Nie łatwo jednak ustalić jakim trybem objęty jest taki kazus. Nie jest też oczywiste jaki tryb ścigania byłby właściwy, gdyby sprawczyni nie mieszkała z matką. Zdaniem M. Królikowskiego tryb prywatnoscargowy powinien dotyczyć tylko lekkiego uszczerbku na zdrowiu osoby obcej. „Zaś tryb wnioskowy powinien dotyczyć osoby najbliższej albo osoby zamieszkującej wspólnie ze sprawcą oraz przestępstw nieumyślnych”¹⁴⁵. Wypowiedź ta jest jednak z wielu względów niejasna, chociażby dlatego, że nie wiadomo, czy stanowi uwagę *de lege lata*, czy *de lege ferenda*. W opinii A. Zolla ściganie umyślnego lub nieumyślnego spowodowania lekkiego uszczerbku na zdrowiu na szkodę osoby najbliższej zamieszkującej wspólnie ze sprawcą odbywa się z urzędu, natomiast ściganie nieumyślnego spowodowania lekkiego uszczerbku na szkodę osoby najbliższej nie zamieszkującej ze sprawcą – na wniosek¹⁴⁶. Umyślne spowodowanie uszczerbku na zdrowiu u osoby bliskiej mieszkającej osobno nie jest objęte zakresem ani art. 157 § 5 k.k., ani wyjątku z § 4, więc ściganie ma charakter prywatnoscargowy. Przyjmując taką interpretację należałoby uznać, że jeśli:

- a) córka nieumyślnie zraniła (rozstrój do 7 dni) zamieszkującą z nią matkę – to ściganie odbywa się z urzędu;
- b) córka umyślnie zraniła (rozstrój do 7 dni) zamieszkującą z nią matkę – ściganie odbywa się z urzędu;
- c) córka nieumyślnie zraniła (rozstrój do 7 dni) matkę zamieszkującą osobno – ściganie odbywa się na wniosek matki;
- d) córka umyślnie zraniła (rozstrój do 7 dni) matkę zamieszkującą osobno – ściganie odbywa się z oskarżenia prywatnego.

Ta ostatnia sytuacja może rodzić sprzeciw, zwłaszcza jeśli matka jest osobą nieporadną, ale wykładnia językowa art. 157 § 4 i 5 k.k. w tym przypadku nie pozwala na odmienne wnioski.

Zbliżone – lecz mniej kontrowersyjne – rozróżnienie można by przeprowadzić, gdyby córka spowodowała średni uszczerbek na zdrowiu matki:

- a) córka nieumyślnie spowodowała średni uszczerbek na zdrowiu matki (niezależnie od tego, czy mieszkają razem) – ściganie odbywa się na wniosek matki;
- b) córka umyślnie spowodowała średni uszczerbek na zdrowiu matki (niezależnie od tego, czy mieszkają razem) – ściganie odbywa się z urzędu.

Powyższa złożona interpretacja niezbicie dowodzi, że kształt art. 157 k.k. w zakresie trybów ścigania jest wadliwy, nieczytelny i z pewnością wymaga nowelizacji.

Tryb prywatnoscargowy niewątpliwie najpełniej realizuje autonomię woli osoby pokrzywdzonej. Zarówno brak woli wszczęcia postępowania lub udziału w nim, jak i wola zakończenia sporu zwieńczona pojednaniem z oskarżonym zasadniczo prowadzą do unicestwienia postępowania prywatnoscargowego w danej sprawie.

¹⁴⁵ M. Królikowski [w:] M. Królikowski, R. Zawłocki (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117–221, Warszawa 2017, Legalis

¹⁴⁶ A. Zoll [w:] W. Wróbel, A. Zoll (red.), Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część I. Komentarz do art. 117–211a, Warszawa 2017, LEX

Władztwo nad przebiegiem postępowania naraża jednak ofiarę na szereg niedogodności, a nawet niebezpieczeństw. To na pokrzywdzonym (jego przedstawicielu ustawowym lub opiekunie faktycznym) spoczywa ciężar sformułowania i dowodzenia zarzutu przed sądem. Wymaga to nie tylko podstaw wiedzy prawniczej (tu pomocy udzielić może pełnomocnik lub – w ograniczonym zakresie – funkcjonariusz Policji), ale też determinacji. Zgodnie z przepisami k.p.k., w trybie prywatnoscargowym, w celu rozpoznania sprawy przez sąd karny, pokrzywdzony ma obowiązek ustalić niezbędne dane sprawcy, w tym jego adres dla doręczeń, zgromadzić dowody potwierdzające przebieg zdarzenia, sporządzić pisemny prywatny akt oskarżenia, uiścić zryczałtowaną równowartość wydatków wynoszącą obecnie 300 złotych, stawiać się w sądzie podczas posiedzenia pojednawczego oraz rozprawy, popierać akt oskarżenia, zeznawać w postępowaniu sądowym. Postępowanie prywatnoscargowe wymaga więc od pokrzywdzonego znacznie większego zaangażowania niż tryb publicznoscargowy, a osoba osłabiona wiekiem może tym trudom nie podołać. Nie przypadkowo starczy wiek ofiary przestępstwa wymieniany jest wśród okoliczności konkretyzujących „interes społeczny” uzasadniający ingerencję prokuratora w tryb prywatnoscargowy (art. 60 § 1 k.p.k.)¹⁴⁷. Przy tym podkreślić trzeba, że w praktyce możliwość, o której mowa w art. 60 § 1 k.p.k. nie jest wykorzystywana¹⁴⁸.

Pokrzywdzony, od którego zależy wszczęcie i przebieg postępowania karnego, wystawiony jest na naciski, a nawet groźby ze strony sprawcy i osób, które są zainteresowane jego ukaraniem bądź bezkarnością. W postępowaniu prywatnoscargowym, pokrzywdzonemu seniorowi towarzyszyć mogą trudne emocje związane z koniecznością wyważenia interesów własnych i rodziny. Z wniesieniem skargi łączyć się może silna obawa zemsty, czy rewanżu ze strony oskarżonego.

W przypadku osób starszych uwypuklić należy rolę podmiotów z art. 51 § 2 i 3 KPK. Przedstawiciel ustawowy, czy opiekun faktyczny choć jest upoważniony do działania w imieniu lub obok pokrzywdzonego w postępowaniu prywatnoscargowym, może nie być zainteresowany ściganiem sprawcy. Co więcej, często to właśnie opiekun jest sprawcą naruszeń dóbr osobistych seniora. Wówczas ochrona czci, dobrego imienia i nietykalności cielesnej osoby starszej staje się iluzoryczna.

Reasumując stwierdzić należy, że każdy z omówionych trybów ścigania ma z perspektywy pokrzywdzonego zarówno zalety, jak i wady. Z pozoru wydawać się może, że im więcej zależy od pokrzywdzonego, tym dla niego lepiej. To pokrzywdzonemu najbardziej zależy na ochronie własnych interesów i to on wie, jak najlepiej o nie zadbać. Zdanie to jednak traci na aktualności wówczas, gdy pokrzywdzony z jakichkolwiek przyczyn nie jest w pełni sił fizycznych lub mentalnych. Do tej kategorii podmiotów należą zwykle osoby starsze. Z perspektywy seniora, tryb prywatnoscargowy wydaje się najmniej korzystny, gdyż nakłada na pokrzywdzonego nadmierne ciężary.

Z drugiej strony, ściganie z urzędu również może okazać się nie najlepszym wyjściem, zwłaszcza wtedy, gdy wiąże się z konfliktem z najbliższym otoczeniem seniora, w szczególności z domownikami. Starszy pokrzywdzony – jeśli potrafi podejść do swojej sytuacji z dostatecznym rozeznanie – ma prawo uznać, że przedkłada dobro rodziny, zgodę w sąsiedztwie, czy trwałość jakiejś relacji ponad satysfakcję z ukarania

¹⁴⁷ Por. np. M. Lipczyńska, Oskarżenie prywatne, Warszawa 1977, s. 60-61.

¹⁴⁸ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny z 4.7.2016 r., Druk sejmowy VIII kadencji Nr 878.

sprawcy. Może uznać, że karnoprawna reakcja na jego osobistą krzywdę nie jest warta trudów udziału w procesie. Z tego względu – tam, gdzie pozwala na to interes społeczny – najszcześniejszym rozwiązaniem wydaje się tryb wnioskowy.

Z uwagi na większą funkcjonalność trybu wnioskowego nad prywatnoskargowym, w odniesieniu do pokrzywdzonych nieporadnych ze względu na wiek rozważyć należy zmianę trybu ściągania przestępstw przeciwko czci, nietykalności cielesnej i zdrowiu, tak by dla tej grupy podmiotów wystarczający był wniosek inicjujący postępowanie publicznoskargowe, w miejsce trybu prywatnego.

19. Ocena skuteczności i spójności systemu – zdiagnozowane problemy:

a) Brak jest koncepcji wskazania podmiotu (zstępni – wszyscy, czy tylko współmieszkający, przebywający w kraju itp., czy państwo/samorząd) zobowiązanego do troski o seniora i zakres takich obowiązków (czy chodzić ma o podstawowe potrzeby życiowe, czy zabiegi pielęgnacyjne, dobrostan psychiczny). Obecnie państwo ustanawia zasadę samoodповідzialności aż do śmierci, zaś zajmowanie się seniorem stanowi wyłącznie obowiązek moralny (kulturowy). Przy takiej konstrukcji wiele wyżej sygnalizowanych problemów jest nierozwiązywalnych. Przywoływać bowiem należy stanowisko A. Wąska – „Gdyby prawo karne chciało represjonować zachowania sprzeczne li tylko z cnotami moralnymi lub wartościami moralnymi o charakterze perfekcjonistycznym (np. bezinteresowność, skromność, ofiarność, gotowość do poświęceń dla innych ludzi lub dobra społecznego, odwaga, prawdomówność, życzliwość) to doszłoby do przekryminalizowania życia społecznego, stworzenia prawa, którego nikt nie byłby w stanie przestrzegać, prawa zakłamanego i niesprawiedliwego w samym swym założeniu, mającego być bowiem stosowanego wybiórczo, dającego wygodne narzędzie do represjonowania przeciwników politycznych i opozycyjnie nastawionych obywateli”¹⁴⁹.

b) Dotarcie do osoby – identyfikacja problemu

Osoby starsze są uzależnione od woli osób najbliższych, często przez nie izolowane, ale posiadają pełną zdolność do czynności prawnych. To podmiotom, które takim osobom chcą pomóc – zdaniem J. Polanowskiego – bardziej stoi na przeszkodzie niż ułatwia zadanie. Pierwszoplanowym działaniem, które ma wyjaśnić sytuację, jest **dotarcie do osoby**, której chcemy pomóc, celem rozpoznania sytuacji, jej zdiagnozowania pod kątem ustalenia rodzaju działań, które należy uruchomić, aby udzielić pomocy. Najczęstszą przeszkodą w dotarciu do takiej osoby jest izolowanie jej przez osoby najbliższe, poprzez niewpuszczanie osób interweniujących do mieszkania zajmowanego wspólnie z osobą starszą lub niepełnosprawną. W przypadku uzasadnionego podejrzenia zagrożenia życia i zdrowia znajdującej się w mieszkaniu osoby, organa policji mogą sforsować siłą drzwi mieszkania. Taka sytuacja jednak najczęściej nie występuje. Brak jest najczęściej uzasadnienia takich podejrzeń, nawet gdy inny członek rodziny niepokoi się o zdrowie i funkcjonowanie osoby bliskiej, którą „zaopiekowali” się pozostali członkowie rodziny albo osoby trzecie, nawet legitymujące się pełnomocnictwami lub upoważnieniami, podpisanymi przez taką osobę. Zdaniem autora, sposobem na rozeznanie takiej sytuacji jest postawienie tezy, że osoba, dla której dobra podejmujemy działanie, chce kontaktować się ze światem zewnętrznym, ale wbrew swej woli jest od niego izolowana i zawiadomić organa ścigania (w tym przypadku

¹⁴⁹ A. Wąsek, W kwestii tzw. odmoralizowania prawa karnego, *Studia Filozoficzne* 1985, Nr 2–3, s. 237, 238

najlepiej prokuratora) o podejrzeniu zaistnienia przestępstwa z art. 189 k.k.¹⁵⁰. Trzeba jednak pamiętać o odpowiedzialności karnej za czyn przewidziany w art. 234 k.k. (fałszywe oskarżenie) oraz art. 66 § 1 k.w. (bezpodstawne wezwanie Policji). Mając na uwadze powyższe problemy ustawodawca obok przepisu art. 304 k.p.k.¹⁵¹ (społeczny obowiązek zawiadomienia o popełnionym przestępstwie), wprowadził obowiązek karnej – art. 240 k.k.¹⁵², który jednak jest ograniczony do najpoważniejszych przestępstw. Uzupełnieniem jest obowiązek informacji przewidziany w art. 12 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy¹⁵³. Nie ma on jednak charakteru karnego, tzn. niewywiązanie się z niego nie rodzi odpowiedzialności karnej, co może radykalnie zmniejszyć ich skuteczność. Dodać tylko wypada, że zaniechanie zawiadomienia o fakcie przemocy stosowanej wobec osoby starszej może rodzić odpowiedzialność zawodową/dyscyplinarną lub pracowniczą, ale oznacza to, że obowiązek denuncjacji jest potencjalnie względnie skuteczny odnośnie do osób zatrudnionych (mimo, że ust. 2 przepisu art. 12 wspomnianej ustawy wyraźnie mówi świadkach przemocy w rodzinie). W polskim systemie prawnym, niewątpliwie, do takich instrumentów należy wspomniany przepis art. 225 § 4 k.k., pozwalający zredukować ciemną liczbę przestępstw przeciwko pensjonariuszom. Jego znaczenie jest jednak o tyle ograniczone, że dotyczy jedynie możliwości kontrolowania jednostek organizacyjnych pomocy społecznej lub w placówek zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekłe chorym lub osobom w podeszłym wieku. Dodać przy tym należy, że zgodnie z art. 22 pkt 10 ustawy o pomocy społecznej do zadań wojewody należy, kontrola placówek zapewniających całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekłe chorym lub osobom w podeszłym wieku, w tym prowadzonych na podstawie przepisów o działalności gospodarczej, w zakresie standardów usług socjalno-bytowych i przestrzegania praw tych osób.

Równocześnie w piśmiennictwie wskazuje się na badania braku skuteczności tego rodzaju obowiązków, jeśli nie są one wzmocnione właściwym przygotowaniem poszczególnych podmiotów. Przykładowo autorzy wskazują, że polskie pielęgniarki mają ustawowy obowiązek podejmowania interwencji w celu przeciwdziałania przemocy w rodzinie, jednak pielęgniarki podstawowej opieki zdrowotnej nie są przygotowane do realizowania profilaktyki przemocy domowej względem seniora.

¹⁵⁰ J. Polanowski, Prawne aspekty przeciwdziałania przemocy w rodzinie – ochrona osób starszych i niepełnosprawnych. Wybrane zagadnienia [w:] D. Jaszczak-Kuźmińska, K. Michalska, Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych. Poradnik dla pracowników pierwszego kontaktu, Warszawa 2010, s. 184-185.

¹⁵¹ §1. Każdy, dowiedziawszy się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, ma społeczny obowiązek zawiadomić o tym prokuratora lub Policję. Przepisy art. 148a oraz art. 156a stosuje się odpowiednio.

§ 2. Instytucje państwowe i samorządowe, które w związku ze swą działalnością dowiedziały się o popełnieniu przestępstwa ściganego z urzędu, są obowiązane niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję oraz przedsięwziąć niezbędne czynności do czasu przybycia organu powołanego do ścigania przestępstw lub do czasu wydania przez ten organ stosownego zarządzenia, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów przestępstwa.

¹⁵² Kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 118, art. 118a, art. 120–124, art. 127, art. 128, art. 130, art. 134, art. 140, art. 148, art. 156, art. 163, art. 166, art. 189, art. 197 § 3 lub 4, art. 198, art. 200, art. 252 lub przestępstwa o charakterze terrorystycznym, nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

¹⁵³ 1. Osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych lub zawodowych powzięły podejrzenie o popełnieniu ściganego z urzędu przestępstwa z użyciem przemocy w rodzinie, niezwłocznie zawiadamiają o tym Policję lub prokuratora.

2. Osoby będące świadkami przemocy w rodzinie powinny zawiadomić o tym Policję, prokuratora lub inny podmiot działający na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

Istnieje ponadto potrzeba doskonalenia podyplomowego pielęgniarek podstawowej opieki zdrowotnej z zakresu profilaktyki przemocy domowej¹⁵⁴.

c) Odnotowanym i omówionym problemem jest ciemna liczba naruszeń praw osób starszych, wynikająca z braku zawiadomienia przez seniora o doznawanej szkodzie lub krzywdzie. Równocześnie złożona sytuacja rodzinna, zdrowotna i ekonomiczna seniora nie ułatwia rozwiązania problemu.

d) Kolejnym problemem jest instytucja pełnomocnika osoby starszej ze względu różnorodność i „nieprzystawalność”. Pełnomocnikiem w sprawach cywilnych może być każda osoba, w sprawach administracyjnych może być: adwokat, radca prawny, inny skarżący lub uczestnik postępowania, rodzice strony, małżonek strony, rodzeństwo strony, zstępni strony, osoby pozostające ze stroną w stosunku przysposobienia. Pełnomocnikiem w sprawach karnych (np. pełnomocnikiem oskarżycielki posiłkowej) może być tylko adwokat. Ponieważ problem przemocy rozwiązywany jest w polskim systemie w oparciu o przepisy różnych gałęzi prawa, kwestia ta może realnie utrudnić korzystanie z pomocy prawnej seniorowi.

e) Przeprowadzona analiza pozwala na postawienie tezy, iż brak jest regulacji dot. zaniedbania nieumyślnego, zaniedbania psychologiczno-emocjonalnego, opuszczenia czy porzucenia. Niejasna jest prawna możliwość reagowania na zachowania konfliktowe, agresywne przy równej pozycji stron konfliktu. Ponadto przepisy prawnokarne nie uwzględniają kondycji pokrzywdzonego w niektórych typizacjach.

f) Niewłaściwie skonstruowana jest ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z perspektywy kondycji psychofizycznej i społecznej seniora.

g) Zbyt ubogi wydaje się katalog instrumentów prawnych przewidzianych wobec zdiagnozowania przemocy wobec osób starszych; ich obecny katalog nie uwzględnia szczególnej sytuacji zdrowotnej, życiowej, emocjonalnej i ekonomicznej seniora, jako osoby doznającej pokrzywdzenia.

h) Brak jest powszechnej zgody co do konstytutywnych elementów definicji przemocy – chodzi o element intencjonalności oraz dysproporcji sił.

20. Proponowane zmiany

Prawo karne:

Mając na uwadze, że prawo karne ma być ostatecznością (*ultima ratio*), a pierwszoplanowe środki zapobiegające przemocy powinny mieć charakter administracyjny i cywilnoprawny, ostatecznie w prawie karnym proponowane są niewielkie zmiany:

5.1. przepis art. 207 – tzw. znęcanie się

5.1.1. wady zgłaszane w piśmiennictwie:

- pojęcie znęcania się zakłada nierówność sił między stronami konfliktu – uznajemy, że jest to właściwe podejście zatem, gdy sprawa ma charakter konfliktu między stronami bez przewagi należy wszcząć dwie sprawy karne co do różnych podmiotów
- przyjmuje się zazwyczaj, że chodzi o zachowania wielorazowe (tylko wyjątkowo, przy bardzo dużej intensywności wystarczy zachowanie jednorazowe) – można zastosować inną klasyfikację prawną czynu (inne „artykuł”), ale to spowoduje brak statusu

¹⁵⁴ A. Kotarba, A. Maciaszek, E. Borowiak, Counteracting domestic violence against elders in the professional practice of a nurse employed in the primary health care system, *Pielęgniarstwo XXI wieku*, Vol.18, Nr 4 (69)/2019.

„sprawcy znęcania się – przemocy domowej”, co może mieć znaczenie dla innych rozstrzygnięć

- odpowiedzialność tylko za zachowania umyślne – przyznać jednak trzeba, że jest to zgodne z dominującą definicją przemocy, jako zachowaniem intencjonalnym
- brak uwzględnienia w zakresie przepisu przemocy ekonomicznej

5.1.2 propozycje zmian:

1) postulat do organów stosujących prawo karne o interpretowanie pojęcia „znęcania się” zgodnie z definicją przemocy z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (w tym jednorazowość zachowania się)

2) rozważenie uwzględnienia w przepisach przemocy ekonomicznej

5.1.3 uzasadnienie:

ad. 1) nieuzasadnione zawężenie opisu czynu, co prowadzić może do bezkarności,

ad. 2) poszerzenie pola kryminalizacji o zachowania powodujące szkodę materialną, które często są elementem naruszania praw seniorów

5.2. **przepis art. 191 i art. 197 – zmuszanie i zgwałcenie**

5.2.1. wady – pojęcie przemocy w treści przepisu, co nie pozwala na ściganie sprawcy, który wykorzystuje przewagę, ale bez użycia przemocy (przewaga wynika z młodego wieku, siły, pozycji)

5.2.2 propozycje zmian – dodanie znamion do przepisu art. 191 np. w postaci „wykorzystując zależność” oraz usunięcie znamienia przemocy, groźby oraz podstępów z art. 197 – powinno być „bez zgody”.

5.2.3 uzasadnienie – oddanie charakteru czynów, gdy przemoc jest zbędna z powodu kondycji seniora

5.3. **przepis art. 280 – rozbój**

5.3.1. wady – nie uwzględnia „słabej” kondycji seniora, zatem wykorzystanie przewagi wiekowej, ale bez użycia przemocy i groźby nie będzie rozbojem

5.3.2 propozycje zmian – dodanie w przepisie znamion uwzględniających starość (np. „wykorzystując nieporadność ze względu na wiek”)

5.3.3 uzasadnienie – oddanie charakteru rozbójniczej kradzieży, gdy przemoc jest zbędna z powodu kondycji seniora

5.4. **brak przepisu dotyczącego zaniedbania seniora – zaniechanie opieki**

5.4.1. wady zgłaszane w piśmiennictwie – brak karnoprawnej reakcji, gdy do zaniedbania dochodzi ze strony dorosłych członków rodziny – obecnie nie można zastosować przepisu np. art. 157 k.k., gdy brak opieki ze strony najbliższych powoduje uszczerbek na zdrowiu ponieważ przepisy prawa karnego wymagają, aby na osobie odpowiedzialnej ciążył prawny obowiązek określonego zachowania się (zapobieżenia skutkowi – art. 2 k.k.)

5.4.2 propozycje zmian – KONIECZNOŚĆ ROZWAŻENIA czy 1) obowiązek opieki na seniorem (podobny do opieki nad małoletnim) powinien być nałożony np. na dorosłe dzieci, wnuki itp., a w dalszej części rozważenie – czy 2) naruszenie takiego obowiązku powinno być karalne

5.4.3 uzasadnienie – różnorodne podejście do tzw. źródeł obowiązku (tzn. czy relacje rodzinne, wspólne zamieszkiwanie mogą być źródłem obowiązku na podstawie zasad współżycia społecznego, moralności, tradycji), powoduje, że dziś stanowisko prawa karnego nie jest jednoznaczne

Dodatkowe wyjaśnienie: w obecnym stanie prawnym ograniczone zastosowanie może mieć jedynie przepis art. 162 k.k., który odnosi się wyłącznie do niebezpieczeństwa dla

życia i niebezpieczeństwa powstania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu i dotyczy wyłącznie zachowań umyślnych.

5.5. przepis art. 210 k.k. – porzucenie

5.5.1. wady – niejednoznaczność pojęcia porzucenia (czy np. nieodebranie ze szpitala) oraz wąski krąg osób odpowiedzialnych (w związku z pytaniem – kto jest zobowiązany do troszczenia się o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny w wieku senioralnym)

5.5.2 propozycje zmian – KONIECZNOŚĆ ROZWAŻENIA, czy obowiązek opieki na seniorem (podobny do opieki nad małoletnim) powinien być nałożony np. na dorosłe dzieci, wnuki itp., jeśli tak – doprecyzowanie znamion (np. „kto porzuca lub w inny sposób uchyla się od obowiązku opieki wobec osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny”)

5.5.3 uzasadnienie – zapewnienie jednolitego stanowiska w zakresie karnoprawnej reakcji na nieodebranie ze szpitala, podrzucanie do szpitala itp.

5.6 przepisy dotyczące środków karnych – art. 39 pkt 2b (zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu) i 2e (nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym)

5.6.1 wady – orzeczenie takiego zakazu lub nakazu może pogorszyć sytuację – majątkową, psychiczną, emocjonalną seniora (gdy sprawca dobrowolnie jakieś czynności wykonywał), a nie jest przewidziany obowiązek wysłuchania pokrzywdzonego w tym zakresie

5.6.2. propozycja zmian – konieczność wysłuchania (w miarę możliwości) seniora co do orzeczenia takiego środka

5.5.3 uzasadnienie – zapewnienie poszanowania autonomii seniora i jego dobrostanu.

Gruntownej analizie wymaga też ocena obecnych trybów ścigania. Przeważająca liczba przestępstw ściganych z urzędu może zniechęcać do składania zawiadomień o czynie właśnie ze względu na fakt, że raz wszczęte postępowanie nie może być – z woli pokrzywdzonego – umorzone. Warto zatem rozważyć tryb ścigania na wniosek, która daje pokrzywdzonemu nieco autonomii w zakresie kontynuowania postępowania karnego, a jednocześnie zdejmuje z niego ciężar samodzielnego oskarżenia.

Propozycje zmian w innych regulacjach (które zgodnie z zasadą, iż prawo karne jest ostatecznością, powinny być wprowadzone w pierwszej kolejności):

1) Wypracowanie fundamentalnych zasad obowiązku opieki wobec osób starszych.

W obecnym systemie brak jest jednoznacznie określonego modelu pieczy nad osobami nieporadnymi ze względu na wiek. Możliwe są trzy („wyjściowe”) modele obowiązku opieki nad seniorem – obowiązek obciąża:

- a) członków rodziny – należy określić stopień pokrewieństwa zobowiązujący do opieki, zakres i formę zobowiązań;
- b) wyspecjalizowane podmioty państwa, które w zamian na wypracowaną emeryturę sprawuje kompleksową opiekę;
- c) samego seniora, w interesie którego jest zawczasu przygotowanie sobie środków na starość i podjęcia decyzji co do form wykorzystywanego wsparcia.

Zwrócić uwagę należy na fakt, że opieka nad seniorem nie jest odbiciem lustrzanym opieki nad małoletnim. Z jednej strony rodzicielska opieka nad dzieckiem „asekurowana” jest rozbudowanym aparatem wsparcia ze strony państwa (włącznie do przejęcia całkowitej pieczy na dzieckiem). Z drugiej – nieporadność dziecka co do zasady z wiekiem maleje i znając wiek dziecka nietrudno jest ustalić zakres obowiązków skorelowany z jego potrzebami. W przypadku seniora każda sytuacja jest inna i wymaga zindywidualizowanej oceny.

Wybór i opracowanie konkretnego modelu wymaga wcześniej szerokiego dyskursu ze specjalistami różnego rodzaju. Konieczne jest przy tym uwzględnienie nie tylko tradycji, ale gwałtownych zmian kulturowych, demograficznych oraz ekonomicznych.

System nie musi realizować jednego wybranego modelu – może mieć charakter mieszany. Opracowanie systemu jest istotne nie tylko z perspektywy zaspakajania potrzeb życiowych seniorów, ale – co istotne z perspektywy niniejszego raportu – pozwoli na precyzyjne określenie definicji i form przemocy. Spójne założenia systemu pozwolą m.in. na przesądzenie, czy w zakresie przemocy mieści się zaniedbanie, zaniedbanie ekonomiczne, porzucenie i kto za taką przemoc może ponosić odpowiedzialność.

2) Wypracowanie spójnej, powszechnie obowiązującej i racjonalnej definicji przemocy

Obecna definicja przemocy wciąż rodzi problemy interpretacyjne i wątpliwości co do zakresu tego pojęcia. Definicja powinna jednoznacznie określać a) sposób zachowania sprawcy, b) przesądzać, czy zachowanie to ma wywołać określony skutek oraz c) jak ma wyglądać element świadomości sprawcy w odniesieniu do jego zachowań (kwestia umyślności).

Proponowana definicja przemocy:

Przemoc to każde umyślne zachowanie (działanie i zaniechanie, tj. brak wymaganego przez prawo zachowania), powodujące krzywdę fizyczną, psychiczną lub szkodę materialną (ekonomiczną).

Umyślność oznacza, iż sprawca musi mieć zamiar wyrządzenia krzywdy lub szkody, tj. chce taki skutek osiągnąć lub godzi się na to, że swoim zachowaniem skutek taki spowoduje.

Oznacza to, że nie każda krzywda wyrządzona seniorowi stanowi przemoc. Nie oznacza to, że pozostałe formy krzywdzenia nie są (lub nie powinny) być uregulowane m.in. przez prawo karne (np. przewidziana jest odpowiedzialność karna nieumyślne spowodowanie uszczerbku na zdrowiu).

Działanie ma miejsce w przypadku aktywnego zachowania sprawcy, zaniechanie – gdy sprawca nie realizuje nałożonego na niego przez prawo obowiązku. Nie będzie więc przemocą np. emocjonalne zaniedbanie seniora, opuszczenie go, niedostarczenie środków do życia, gdy brak jest podstawy prawnej obowiązku dostarczania takich środków (tu istotne będą rozstrzygnięcia, o których punkt wyżej była mowa).

Podkreślić należy, że zaproponowana wyżej definicja nie przesądza, że elementem przemocy ma być dysproporcja sił, czy też dominacja jednej osoby nad drugą. To oznacza, że obejmuje również sytuacje konfliktowe, gdy dwie strony wzajemnie

wobec siebie przemoc stosują. Definicja przemocy zgodna z jej kryminologicznym ujęciem musiała być mieć postać:

Przemoc to każde umyślne zachowanie (działanie i zaniechanie, tj. brak wymaganego przez prawo zachowania), powodujące krzywdę fizyczną, psychiczną lub szkodę materialną (ekonomiczną) u osoby zależnej od sprawcy.

Przy czym zależność ta może być stała lub przemijająca, mieć charakter formalny lub nieformalny, wynikać z relacji prawnych, rodzinnych, emocjonalnych, finansowych (ekonomicznych).

3) Nowelizacja kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

W przypadku uznania, że rodzina powinna ponosić ciężar opieki nad seniorem (**co wymaga ogólnospołecznej dyskusji!**), przeformułować należy aksjologię kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, wprowadzając do jego treści takie ujęcie. To oznacza, że w k.r.o. musi pojawić się katalog obowiązków wobec seniora wraz ze wskazaniem podmiotów zobowiązanych.

Przykładowo, w przypadku uznania za właściwy modelu pierwszego (1.a), w k.r.o. powinien m.in. pojawić się przepis analogiczny do obecnego art. 95 k.r.o., przy czym ograniczony do obowiązku pieczy nad osobą i majątkiem seniora. Obowiązek ten może odnosić się wyłącznie do zstępnych lub może być zadekretowany szerszy zakres zobowiązanych. Istotną kwestią będzie opracowanie trybu postępowania w przypadku braku realizacji ww. obowiązków. Przesłanką aktywizującą wspomniany obowiązek powinna być nieporadność fizyczna lub mentalna, uniemożliwiająca samodzielne zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych.

Wszystkie te uwagi skłaniają do wniosku, iż w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (w przypadku wybrania modelu 1.a) powinien pojawić się nowy rozdział, odnoszący się do pieczy nad osobą starszą, sprawowanej przez pełnoletnich członków rodziny.

Pozostawienie systemu prawa rodzinnego w niezmienionym kształcie powoduje, że dorośli członkowie rodziny nie ponoszą – co do zasady – odpowiedzialności za zaniedbanie seniora, nawet, jeśli doprowadzi do uszczerbku na zdrowiu lub śmierci.

4) Znowelizowanie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy poprzez uwzględnienie sytuacji seniora, jako osoby doznającej przemocy (lub będącej jej sprawcą).

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy seniora nie uwzględnia specyfiki seniora jako pokrzywdzonego i jego sytuacji osobistej, psychicznej, materialnej.

Należy doprecyzować sytuację prawną, organizacyjną i ekonomiczną seniora w sytuacji, gdy wobec osoby stosującej przemoc wobec niego zastosowany zostanie środek przewidziany w art. 11a ustawy (tzw. przymusowe opuszczenie mieszkania). Przykładowo kto, na czyj koszt, w jakim zakresie zobowiązany jest do zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych pokrzywdzonej osoby, gdy jest to np. osoba starsza leżąca, a nie ma orzeczonego obowiązku alimentacyjnego.

Należy doprecyzować sytuację prawną, organizacyjną i ekonomiczną seniora, który sam jest **sprawcą przemocy nad inną osobą starszą**, a który w żaden sposób nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb życiowych, w przypadku zastosowania środka przewidzianego w ww. przepisie – np. brak możliwości wynajęcia mieszkania.

Rozważyć należy wprowadzenie mechanizmu analogicznego do art. 12b (dotyczącego małoletniego), przy czym rozwiązanie takie musiałoby być powiązane z zapewnieniem tymczasowego pobytu w DPS-ie.

Ustawa przewiduje zbyt mały wachlarz środków stosowanych wobec osoby stosującej przemoc, zwłaszcza niezbyt intensywną (np. polegającej na zaniechaniu). Konieczne jest rozważenie wprowadzenia do ustawy środków oddziaływania na osobę stosującą przemoc o charakterze informującym (uświadamiającym), terapeutycznym, zobowiązującym, co pozwoli na minimalizację ryzyka ponownej przemocy bez zrywania więzi rodzinnych. Przykładowo – skierowanie na psychoterapię agresji, terapię alkoholową, wypracowanie podziału przestrzeni domowej, korzystania z urządzeń). Rozważyć należy, aby obok środka w postaci przymusowego opuszczenia mieszkania, był środek (podobnie jak w prawie angielskim – The Family Law Act 1996 r.) podziału nieruchomości, poprzez wydzielenie stref, w których sprawcy nie wolno przebywać.

5) Wypracowanie instytucji asystenta prawnego o szerokich uprawnieniach reprezentacyjnych i szerokiej wiedzy o aktualnych przepisach umożliwiających m.in. reakcję na przemoc.

Analogicznie do instytucji asystenta rodziny powinien zostać utworzona funkcja asystenta seniora, który będzie wspierał go w organizowaniu życia w przypadku nieporadności. Asystent powinien znać podstawowe regulacje prawne wiążące się z uprawnieniami seniora, mieć możliwość prawnej reprezentacji go przy załatwianiu podstawowych spraw urzędowych.

W zakresie sytuacji przemocowych asystent taki powinien mieć następujące uprawnienia:

- informowanie seniora o wszystkich możliwych rozwiązaniach prawnych w przypadku zaistnienia przemocy i konsekwencji prawnych tak dla osoby doznającej, jak i stosującej przemoc;
- informowanie o możliwościach uzyskania pomocy i motywowanie do korzystania z niej, np. usługi opiekuńcze, ośrodki wsparcia dziennego, itp.;
- towarzyszenie osobie starszej w kontaktach z instytucjami, służbami np. Komisją Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Zespołem Interdyscyplinarnym, Ośrodkiem Pomocy Społecznej itp.;
- przekazywanie pracownikom socjalnym informacji mogących mieć wpływ na planowanie pomocy udzielanej osobie starszej przez ośrodek pomocy społecznej;
- możliwość zgłaszania faktu pokrzywdzenia przemocą stosownym organom;
- możliwość reprezentowania seniora w postępowaniach, gdy nie jest konieczne osobiste zaangażowanie (np. składanie wniosków dowodowych, wnioskowanie o ustanowienie pełnomocnika, składanie wniosku o przesłuchanie w miejscu zamieszkania itp.);
- pomoc w przygotowaniu pism procesowych (gdy senior nie ma pełnomocnika);
- pomoc organizacyjna i prawna, gdy wobec sprawcy przemocy zostanie zastosowany przepis art. 11a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy;

- pomoc organizacyjna i prawna, gdy wobec sprawcy przemocy zostanie zastosowany środek karny lub obowiązek probacyjny polegający na nakazie opuszczenia lokalu przez sprawcę przemocy.

Fundacja Projekt Starsi

Jesteśmy ogólnopolską organizacją pozarządową, która chce poprawić jakość życia osób starszych w Polsce. Zabiegamy o godne, wolne od przemocy i cierpienia, życie starszych w Polsce. Wspieramy starszych i ich otoczenie, inicjujemy zmiany systemowe i promujemy pozytywne postawy wobec seniorów.

Przeciwdziałanie przemocy wobec starszych – to jeden z kluczowych obszarów naszej działalności, który rozwijamy od początku pracy fundacji. Realizujemy kampanie społeczne, edukujemy seniorów, ich otoczenie i opinię publiczną. Udzielamy bezpłatnej pomocy osobom starszym doświadczającym przemocy. Zawiadamiamy odpowiednie służby, udzielamy wsparcia telefonicznego, psychologicznego i pomocy prawnej, prowadzimy też grupę wsparcia. Edukujemy specjalistów: pracowników systemu pomocy społecznej, ochrony zdrowia, policjantów oraz księży, aby mogli lepiej rozpoznawać przemoc wobec starszych. Inicjujemy zmiany prawne i tworzymy narzędzia do diagnozy dla lekarzy takie jak Formularz Oceny Ryzyka Przemocy wobec starszych.

Więcej informacji o naszych działaniach
na stronie www.projektstarsi.pl
i pod numerem 537 375 505.

Projekt realizowany z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG.

